

FINANCIJSKA PISMENOST MLADIH - PRIMJER SPLITA

Ševo, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:982511>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**FINANCIJSKA PISMENOST MLADIH –
PRIMJER SPLITA**

MARKO ŠEVO

Split, 2024

Odsjek za sociologiju
Sveučilišni diplomski studij Sociologija
Potrošačkog društvo

FINANCIJSKA PISMENOST MLADIH – PRIMJER SPLITA

Student:
Marko Ševo

Mentor:
prof.dr.sc. Sanja Stanić

Split, rujan, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Financijska pismenost	7
2.1. Definicije financijske pismenosti.....	7
2.2. Značaj financijske pismenosti	8
2.3. Razina financijske pismenosti u svijetu	9
2.4. Razina financijske pismenosti u Hrvatskoj	11
2.5. Promicanje financijske pismenosti u Hrvatskoj	12
3. Novac.....	14
5.1. Nastanak i razvoj novca.....	15
3.1. Sociologija i novac.....	21
3.2. Značaj i utjecaj novca u suvremenom društvu	24
3.3. Kreditne kartice i financijska pismenost	25
4. Moderno ropstvo	27
4.1. Uzroci modernog ropstva	28
4.2. Dužničko ropstvo	30
4.2.1. Dužničko ropstvo u Aziji	31
4.2.2. Dužničko ropstvo u Europi.....	32
6. Dosadašnja istraživanja	34
7. Metodološki aspekti istraživanja.....	40
7.1. Predmet istraživanja.....	40
7.2. Istraživački ciljevi i hipoteze.....	41
7.3. Korištena metoda	42
7.4. Uzorak	45
7.5. Primjenjivost rezultata istraživanja.....	45
7.6. Preuzeta pitanja i instrumenti	46
8. Interpretacija rezultata istraživanja	47

8.1.	Socio-demografska obilježja sudionika	47
8.2.	Izvori financijske pismenosti.....	49
8.3.	Razina financijske pismenosti	52
8.3.1.	Subjektivna procjena razine financijske pismenosti	52
8.3.2.	Objektivna procjena razine financijske pismenosti	53
8.4.	Stavovi prema novcu.....	56
8.5.	Testiranje hipoteza.....	63
9.	Zaključak	69
10.	Literatura.....	72
	Sažetak.....	74
	Abstract	75
	Prilozi	76

1. Uvod

Financijska pismenost jedno je od ključnih društvenih pitanja u suvremenom društvu. Iako je riječ o relativnom mladom konceptu, u posljednjih 20 godina objavljena su brojna istraživanja, ne samo u sociologiji već i u drugim društvenim znanostima kao što su ekonomija i psihologija. Važnost financijske pismenosti uočile su i vlade diljem svijeta, te su počele ulagati u istraživanja i programe financijskog obrazovanja, a među njima je i Hrvatska. Razlog tome je što financijska pismenost nije samo problem pojedinaca, već sveukupna razina financijske pismenosti građana, kao i njihovo financijsko ponašanje, ima velik utjecaj na gospodarstvo, a time i prosperitet države.

Upravo to je jedan od razloga zašto smo se odlučili provesti ovo istraživanje. Financijsko ponašanje i financijska kultura, kao i drugi aspekti društvenog ponašanja, imaju veliki utjecaj na sudbine svih nas. Naravno, postoje i mnogi drugi i utjecajni faktori, kao što je bila pandemija Covid-19, no upravo zato je financijsko obrazovanje tako važno. Ono nas uči i priprema za brojne izazove koje nas čekaju, kao pojedince i kao društvo. S tim u vidu, htjeli smo utvrditi trenutnu razinu financijske pismenosti mladih na području Splita i okolice, kao i kakvi stavovi prema novcu prevladavaju. Posebice iz razloga što je u Hrvatskoj proveden jako mali broj istraživanja na ovu temu, te iz našeg iskustva, financijska kultura na ovom području je zastarjela i nije adekvatna za nošenje sa izazovima suvremenog društva koje je se mijenja brže nego ikada prije.

U drugom dijelu ovog rada prikazani su teorijski aspekti. Razrađuje se pojam financijske pismenosti kao i njen značaj za pojedince i društvo. Nadalje se prikazuje trenutna razina financijske pismenosti u svijetu i Hrvatskoj, kao i koje institucije, i na koje načine, promiču financijsku pismenost u Hrvatskoj. Zatim kratko prikazujemo povijest novca, njegov utjecaj i značaj u suvremenom društvu, te ga promatramo iz sociološke perspektive. Također govorimo o modernim financijskim instrumentima kao što su kreditne kartice, te o njihovu utjecaju na društvo te odnosu sa financijskom pismenošću. Za kraj govorimo o modernom ropstvu, te kako manjak financijske pismenosti i pristupa financijskim instrumentima dovodi do zaduživanja i dužničkog ropstva.

U trećem dijelu predstavljeni su metodološki aspekti istraživanja. Definirani su istraživački predmet i ciljevi te su postavljene istraživačke hipoteze. Određen je uzorak te metoda kojom će se prikupljati podaci.

U četvrtom dijelu predstavljeni su rezultati obrade prikupljenih podataka. Utvrđena je razina financijske pismenosti sudionika i ispitivana je njena povezanost sa socio-demografskim obilježjima i stavovima prema novcu. Nakon prikazivanja rezultata testiraju se hipoteze i izvode zaključci.

U petom dijelu predstavljena su zaključna razmatranja o dobivenim rezultatima, kao i popis korištene literature, prilozi i sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku.

2. Financijska pismenost

Pod narednim naslovima osvrnut ćemo se na koncept financijske pismenosti. Kako se definira, kakvu ulogu igra u svakodnevnom životu građana, te na razinu financijske pismenosti danas, kako na globalnoj tako i na nacionalnoj razini.

2.1. Definicije financijske pismenosti

Posljednjih godina svjedoci smo sve većeg interesa za fenomen financijske pismenosti, kako među političarima tako i među znanstvenicima. „Prošlo je više od desetljeća od globalne financijske krize 2008. godine. Ova kriza, potaknuta problemima drugorazrednih hipoteka u financijskom sektoru, bila je okidač za kreatore politika diljem svijeta da izraze zabrinutost zbog nedostatka financijske pismenosti među ljudima diljem svijeta. Nedostatak financijske pismenosti utječe na financijske odluke: u konačnici je uzrokovao globalnu financijsku krizu i poremetio financijsku stabilnost“ (Dewi i dr., 2020, 134). S obzirom da su temelj odgovornog financijskog ponašanja znanje i vještine, nastale su brojne inicijative namijenjene promoviranju financijske pismenosti, ali i definicije financijske pismenosti. Iako je riječ o konceptu o kojem se aktivno raspravlja više od 20 godina, još uvijek ne postoji jedinstvena i opće prihvaćena definicija.

Najrasprostranjenija i najčešće korištena je definicija koju je ponudila Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), vodeća organizacija u ispitivanju i promicanju financijske pismenosti. Prema toj definiciji „financijska pismenost je proces u kojem financijski potrošači/ulagači poboljšavaju svoje razumijevanje financijskih proizvoda i koncepata te putem informacija, uputa i/ili objektivnih savjeta razvijaju potrebne vještine i sigurnost kako bi postali svjesniji financijskih rizika i prilika, kako bi mogli donositi utemeljene odluke, kako bi znali gdje se obratiti za poboljšanje svoje financijske dobrobiti“ (OECD, 2005, 13). Balen ističe kako OECD financijsku pismenost opisuje kao proces, te na temelju toga zaključuje da je prije promišljanja o promicanju financijskog obrazovanja, neophodno imati razumijevanja za osiguravanje vremenskog konteksta u kojem bi se takvo obrazovanje moglo provesti (Balen, 2017, 23).

Prema Louis Vitt i suradnicima „osobna financijska pismenost je sposobnost čitanja, analize, upravljanja i komuniciranja o osobnim financijskim uvjetima koji utječu na materijalno

blagostanje. Uključuje sposobnost razlučivanja financijskih izbora, raspravljanja o novcu i financijskim pitanjima bez (ili unatoč) nelagodi, planiranja budućnosti i kompetentnog reagiranja na životne događaje koji utječu na svakodnevne financijske odluke, uključujući događaje u općem gospodarstvu“ (Vitt i dr., 2000, 12).

Osvrćući se na ovi definiciju, Johnson i Sherraden tvrde da je financijska pismenost korisna, ali ne i dovoljna ideja. Smatraju da bi sudjelovanje u gospodarskom životu trebalo maksimizirati životne šanse i omogućiti ljudima da vode ispunjen život. Navode kako to zahtijeva znanje i kompetencije, sposobnost djelovanja na temelju tog znanja i mogućnost djelovanja, te uključuje povezivanje individualnog funkcioniranja s institucijama. Također, ističu autori, uključuje korištenje pedagoških metoda koje ljudima omogućuju vježbanje i stjecanje kompetencija u ovom funkcioniranju, te ovaj koncept nazivaju financijskom sposobnošću. Johnson i Sherraden, 2007, 122). „Financijska sposobnost uključuje vještine, ponašanje i znanje u pet područja: spajanje kraja s krajem, praćenje financija, planiranje unaprijed, odabir proizvoda i informiranost“ (Atkinson i dr. prema Johnson i Sherraden, 2007, 122).

2.2. Značaj financijske pismenosti

U današnjem društvu, u kojem se komodificira sve, od religije do ljubavi, određeno znanje o financijama neophodno je za uspješnu navigaciju svakodnevnim životom. Uz to, porast nestabilnosti i nesigurnosti u društvu, te povezanost nacionalnih ekonomija na globalnoj razini, stvaraju dodatnu razinu kompleksnosti s kojom se pojedinac mora nositi. U ovim uvjetima, značaj i vrijednost financijske pismenosti raste iz dana u dan.

„Financijsko obrazovanje postalo je neophodno zbog naglog razvoja financijskog tržišta i demografskih promjena. Globalizacija i tehnološke inovacije otvorile su pristup brojnim proizvodima, a pojedincu nametnuli financijski kontekst u kojem je nužno na dnevnoj razini donositi znatno veći broj odluka vezanih uz učinkovito upravljanje novcem u svrhu poboljšanja svoje financijske dobrobiti“ (Balen, 2017,23). „Financijsko tržište obiluje sofisticiranim proizvodima i instrumentima, koji pojedincima omogućavaju aktivnije sudjelovanje u upravljanju financijama, no istovremeno zahtijevaju više razine vještina od onih kojima se služe pri upravljanju osobnim ili obiteljskim financijama (OCED prema Balen, 2017, 23).

Kako ističu Aprea i suradnici, u 21. stoljeću, sposobnost učinkovitog rješavanja novčanih i financijskih pitanja postaje sve važnija – ne samo za profesionalce u sektoru ulaganja i

bankarstva, već i za svaku osobu odgovornu za upravljanje svojim financijskim poslovima u svakodnevnom životu, ta se sposobnost obično podvodi pod pojam financijska pismenost (Aprea i dr., 2016, 1). „Sve veća važnost financijske pismenosti pripisuje se nekoliko demografskih, društvenih i gospodarskih trendova kao što su eksplozija populacije i produženje životnog vijeka, promjene u mirovinskim aranžmanima i prihodima, rastuća uključenost u financijska tržišta, kao i složenost i povećanje broja financijskih proizvoda. Kao rezultat toga, dogodio se široki prijenos rizika s vlada i poslodavaca na zaposlenike i potrošača (npr. smanjene mirovine koje podržava država i zdravstvene beneficije)“ (Aprea, i dr., 2016, 1).

Konkretan utjecaj financijske (ne)pismenosti na život pojedinca opisuju Lusardi i suradnici, sumirajući rezultate više istraživanja. „Ljudi s niskom financijskom pismenošću vjerojatnije će imati problema s dugovima, manje će sudjelovati na burzi, manje je vjerojatno da će odabrati investicijske fondove s nižim naknadama, manje je vjerojatno da će akumulirati bogatstvo i učinkovito upravljati bogatstvom i manje je vjerojatno da će planirati mirovinu“ (Lusardi i dr., 2010, 360).

Također je važno imati na umu da se sve ovo odražava na cijelo društvo i ekonomiju. „Financijska pismenost nije samo zaštita i prevencija rizika, već sudjelovanje i stvaranje financijskih prilika uz uspješno ophođenje s financijskim rizicima. Odnosno, financijska pismenost i informiranost pridonose pokretanju investicija, poduzetništva i gospodarstva u nekoj zemlji“ (Balabanić, 2020, 54).

2.3. Razina financijske pismenosti u svijetu

Nakon što smo definirali financijsku pismenost, i utvrdili njen značaj i utjecaj na svakodnevni život građana, prikazat ćemo rezultate istraživanja koji svjedoče o trenutnoj razini financijske pismenosti građana.

U suradnji s nekoliko drugih timova iz širokog raspona zemalja, Lusardi i Mitchell istraživali su kako HRS-ov modul pitanja financijske pismenosti iz 2004. funkcionira u međunarodnom kontekstu, kao i kako se odnosi na obrasce planiranja umirovljenja (Lusardi i Mitchell, 2011, 9). U svom radu iznose nekoliko ključnih zaključaka iz tog istraživanja.

„Prvo, financijska nepismenost je raširena čak i kada su financijska tržišta dobro razvijena kao u Njemačkoj, Nizozemskoj, Švedskoj, Italiji, Japanu i Novom Zelandu. Tako uočene niske razine financijske pismenosti u SAD-u prevladavaju drugdje, a ne specifične za bilo koju zemlju

ili stupanj gospodarskog razvoja. Drugo, postoje značajne razlike među zemljama. Na primjer, tamo gdje ljudi postižu visoke rezultate na testovima iz matematike i prirodoslovlja, oni također imaju visoke rezultate i na pitanjima koja mjere matematiku. Kao primjer, ispitanici u Švedskoj i Nizozemskoj dobro se snalaze na testovima iz matematike, a također imaju visoke rezultate u matematici. Treće, ljudi su bolje upoznati s inflacijom ako ju je njihova zemlja nedavno iskusila. Na primjer, Talijani će vjerojatnije odgovoriti na pitanje o inflaciji. S druge strane, u zemlji poput Japana koja je iskusila deflaciju, mnogo manje ljudi točno odgovara na pitanje o inflaciji. Četvrto, ljudi su bolje upoznati s diversifikacijom rizika ako je zemlja nedavno doživjela privatizaciju mirovina, kao u Švedskoj. Nasuprot tome, Rusi i ljudi rođeni u Istočnoj Njemačkoj manje znaju o diversifikaciji rizika. Primjetno je, međutim, da čak i u zemljama s vrlo razvijenim financijskim tržištima mnogi ispitanici navode da ne znaju za diverzifikaciju rizika; primjerice u SAD-u čak jedna trećina ispitanika kaže da ne zna odgovoriti na pitanje o diverzifikaciji rizika“ (Lusardi i Mitchell, 2011, 9/10).

Lusardi i Mitchell također pronalaze razlike među podskupinama stanovništva, te ističu da su dobni obrasci značajni, jer financijsko znanje slijedi obrnuti obrazac u obliku slova U, najniže je za mlade i starije skupine, ali dostiže vrhunac u sredini životnog ciklusa (Lusardi i Mitchell, 2011, 10). Osim razlika s obzirom na dob, autori također pronalaze razlike s obzirom na spol. „U većini slučajeva žene imaju manje financijskog znanja od muškaraca. Štoviše, ne samo da je manje vjerojatno da će žene točno odgovoriti na pitanja, već će vjerojatnije i reći da ne znaju odgovor, u usporedbi s muškarcima. To je sustavna i trajna razlika između muškaraca i žena u financijskoj pismenosti“ (Lusardi i Mitchell, 2011, 10).

Xu i Zia, govoreći o financijskoj pismenosti, ističu FinScope nacionalno reprezentativne ankete koje su provedene u 14 afričkih zemalja, te ističu da rezultati pokazuju nizak financijski pristup u ovim zemljama. (Xu i Zia, 2012, 5). „U Gani, jednoj od zemalja s većim dohotkom u regiji, samo 56 posto odraslih koristi bilo kakvu vrstu financijskih proizvoda. Ova brojka raste na 81 posto u Lesotu, ali pada na samo 22 posto u Mozambiku. Zanimljivo je primijetiti da Pakistan ima vrlo sličan pristupni profil Tanzaniji; obje zemlje imaju visoku razinu financijske isključenosti, a upotreba neformalnih proizvoda je oko tri puta češća od korištenja formalnih proizvoda. Svijest o osnovnim financijskim proizvodima i konceptima također se razlikuje od zemlje do zemlje, ali je općenito također niska, a mnogi ljudi nikada nisu čuli za štedne račune“ (Xu i Zia, 2012, 5/6). Međutim, autori ističu da su ovi podaci ograničeni po tome što se općenito usredotočuju samo na svijest o financijskim proizvodima i pružateljima usluga, a ne na druge dimenzije financijske pismenosti (Xu i Zia, 2012, 6).

2.4. Razina financijske pismenosti u Hrvatskoj

Kako je gore navedeno, financijska nepismenost raširena je čak i u zemljama sa dobro razvijenim financijskim tržištima, stoga ne iznenađuje činjenica da je financijska nepismenost rasprostranjena u Hrvatskoj. Istraživanje koje 2015 provela agencija Ipsos prema metodologiji OECD-a pokazalo je da je prosječna ocjena financijske pismenosti u Hrvatskoj 11.7 od mogućih 21 bodova (Ipsos Public Affairs, 2015, 15).

Ne iznenađuje podatak da su najnižu ukupnu ocjenu, 9.3, postigli ispitanici mlađi od 19 godina, no kako ističe Balabanić, uzrok ovakvih rezultata nisu samo mladost i manjak iskustva. „Većina mladih u Hrvatskoj još uvijek je materijalno ovisna i živi sa svojim roditeljima. Financijska sredstva mladih tako su uglavnom niska, mladi se ne bave planiranjem života i budućnosti te su zbog gubitka sigurnosti, zbog nezaposlenosti i nedovoljnih financijskih sredstava usmjereni prema pukom zadovoljavanju osnovnih potreba“ (Balabanić, 2020, 55).

Ipsos ispituje financijsku pismenost kroz tri sastavnice, financijsko znanje, financijsko ponašanje, te odnosa prema trošenju novca. S obzirom na financijsko znanje, prosječna ocjena građana Hrvatske iznosi 4.2 od mogućih 7 bodova. Najniže rezultate postigli su mlađi od 19(3.6) i stariji od 70 (3.6). Zatim građani osnovnog obrazovanja (3.7), građani s prihodima kućanstva nižim od 3750 kn (3.7), te građani iz Hrvatskog primorja i Istre (3.7), te Dalmacije (4.0) (Ipsos Public Affairs, 2015, 7).

S obzirom na sastavnicu financijskog ponašanja, prosječna ocjena iznosi 4.6 od mogućih 9 bodova. Najniže rezultate postižu mlađi od 19 (3.2) te oni od 20 do 29 godina (4.2). Najviše rezultate postižu oni iz Zagrebačke regije (5.4) te oni iz gradova sa više od 100 000 stanovnika (Ipsos Public Affairs, 2015, 10).

Kada je riječ o odnosu prema novcu, prosječna ocjena građana Hrvatske iznosi 3.0 od mogućih 5 bodova. Najnižu ocjenu postižu mladi (2.5), međutim Ipsos ističe da i ostali građani dijele sličan odnos prema novcu stoga nema statistički značajnih razlika među građanima s obzirom na osnovne demografske karakteristike. Umjesto toga, ističu opći odnos građana prema novcu. Polovica ispitanika (50.0%) smatra da novac postoji da bi se trošio, nešto manje od trećine (30.0%) živi za danas ne misleći na budućnost, a 28.0% ispitanika radije troši novac umjesto da dugoročno štedi (Ipsos Public Affairs, 2015, 13).

Istraživanje Vehovec i dr. također pokazuje neravnomjernu razinu financijske pismenosti među građanima koji dolaze iz različitih hrvatskih regija. U odnosu na komponentu financijskog znanja, najbolje rezultate postigli su građani iz sjeverozapadne Hrvatske. Financijsko znanje ispitanika se mjerilo poznavanjem koncepata poput vrijednosti novca, inflacije, kamatnog računa, ulaganja i štednje. Istraživanje je također pokazalo kako su građani s područja sjeverozapadne te oni iz središnje i istočne Hrvatske usmjereniji prema planiranju budućnosti i pažljiviji prema novcu u odnosu na građane iz jadranske Hrvatske (Vehovec i dr., 2015, 66-68).

Kako vidimo iz gore navedenih istraživanja, trenutna razina financijske pismenosti u Hrvatskoj je niska i nezadovoljavajuća. Razina financijske pismenosti građana ovisi ne samo o dobi, već i o regiji i veličini populacije. Odnos građana prema budućnosti i novcu osobito je zabrinjavajuć, mnogi građani ne razmišljaju o štednji i investiranju, te ne planiraju budućnost već žive za danas.

2.5. Promicanje financijske pismenosti u Hrvatskoj

„U Hrvatskoj do sada nije provedeno strukturirano i sveobuhvatno financijsko obrazovanje. Svjetska banka je objavila analizu Hrvatska – Dijagnostički pregled zaštite potrošača i financijske pismenosti, u kojoj navodi da u Hrvatskoj nedostaje sustavni program provedbe financijskog obrazovanja. Financijska pismenost te informiranje o financijskim proizvodima provode se sporadično, a tisak i javna priopćenja na temu financijske pismenosti su više senzacionalističke nego analitičke i informativne prirode. Nadalje, u izvješću se osobito kritizira nepostojanje razrađene kampanje sustavnog promicanja financijske pismenosti koja bi omogućila pojedincima pristup informacijama potrebnima za razumijevanje financijskih pojmova i usluga " (Svjetska banka prema Balen, 2017, 24).

Ipak, unatoč nedostatku sveobuhvatnog financijskog obrazovanja, poduzete su određene mjere. „Temeljem Zaključka Vlade Republike Hrvatske Ministarstvo financija je 2011. godine imenovalo radnu skupinu s ciljem izrade Nacrta prijedloga Nacionalnog strateškog okvira financijske pismenosti. Nacionalni strateški okvir financijske pismenosti okvirni je dokument koji sadrži općenita obrazloženja i smjernice za podizanje razine financijske pismenosti u Republici Hrvatskoj. Cilj Nacionalnog strateškog okvira jest stvaranje podloge za sustavnu i sveobuhvatnu integraciju financijskog obrazovanja u hrvatski općeobrazovni sustav uz poticanje državnih tijela, tijela lokalne i regionalne samouprave i uprave, nevladinih

organizacija, profesionalnih udruga, socijalnih partnera te komunikacijskih kanala i mreža na aktivno sudjelovanje u financijskom obrazovanju. Kao ciljna skupina financijskog obrazovanja identificirani su pojedinci od predškolske životne dobi do starije životne dobi unutar redovitog obrazovnog sustava i izvan njega. Nacionalni strateški okvir naglašava potrebu za izradom jednogodišnjih ili višegodišnjih akcijskih planova uz praćenje rada u zemljama OECD-a koje imaju dugogodišnje iskustvo na području provedbe programa financijskog obrazovanja“ (Braš Roth i dr., 2014, 22/23).

Također valja istaknuti HIFE (Hrvatski institut za financijsku edukaciju). Udruga je osnovana 2011. godine „s ciljem promicanja financijske pismenosti, razvoja i unapređenja znanja iz područja ekonomije i osobnih financija te za poticanje i promoviranje etičnog poslovanja, programa cjeloživotnog učenja i stvaranja društva znanja“ (HIFE, 2022). Kako navode na svojoj web stranici, „HIFE se zalaže za; javno zagovaranje programa koji potiču financijsku pismenost građana (osobne financije) te financijsku osviještenost i odgovornost fizičkih i pravnih osoba, uvođenje sustavne financijske edukacije, promicanje razvoja i unapređenja znanja iz područja ekonomije i financija te poticanje i promoviranje etičnog poslovanja, programa cjeloživotnog učenja i stvaranja društva znanja“ (HIFE, 2022). Njihovi projekti usmjereni su na zaštitu potrošača, financijsku pismenost, utjecaj medija na potrošače te edukaciju o poduzetništvu. U svrhu postizanja ovih ciljeva također su objavili besplatne online brošure o temama kao što su ugovori, krediti i poduzetništvo.

3. Novac

Kada pričamo o financijskoj pismenosti potrebno je i nešto reći o osnovi financijskog sustava – novcu. U svakodnevnom životu kada govorimo o novcu, mislimo primarno na novčanice i kovanice neke valute, no novac ima više različitih oblika osim onog opipljivog. Već stoljećima novac postoji i u drugim oblicima, osim novčanica, poput čekova, državnih obveznica i slično. U 21. stoljeću, s razvojem tehnologije razvija se i novac i pojavljuje se u novim oblicima, kao što su virtualni i digitalni novac, koji polako postaju učestaliji od novčanica i kovanica, te igraju sve veću ulogu u globalnoj ekonomiji, specifično razne kriptovalute kao što su Bitcoin i Ethereum. Kako bi konkurirale kripto valutama, mnoge velike banke sada stvaraju vlastite digitalne valute, a tu su još i NFT i mnoge drugi oblici novca nastali zahvaljujući sve bržem napretku tehnologije. Na primjer, virtualno zlato u popularnoj video igri *World of Warcraft* se prodaje za stvaran novac te je početkom 2018. godine doseglo 7 puta veću vrijednost nego venezuelanski bolivara. Također postoji i platforma Roblox, koja korisnicima pruža alate za stvaranje video igra i omogućava monetizaciju istih, te se transakcije obavljaju sa njihovom vlastitom valutom *Robux*, koja se zatim može mijenjati za stvaran novac.

Ovo su samo neki od primjera koji demonstriraju kako, u suvremenom društvu, novac evoluirao i dobiva nove oblike. Što je samo jedan od čimbenika koji dovodi do povećanja kompleksnosti financijskog sustava, te prosječan građanin sve teže prati sva ova događanja. Obasuti sa svih strana sa novim informacijama, a nažalost često i sa dezinformacijama, građanima je potrebno sve više znanja kako bi mudro upravljali svojim novcem. Upravo zato vlade i institucije diljem svijeta ulažu u financijsko obrazovanje, kako bi pomogli građanima nositi se s ovim izazovima.

Novac utječe na sudbine svih nas, no koliko prosječan čovjek zna o novcu, što je i kako funkcionira? Prije svega, potrebno je definirati što je novac i njegovu ulogu u društvu.

„Ukratko, novac može biti sve što može poslužiti kao:

- pohrana vrijednosti, što znači da je ljudi mogu sačuvati i koristiti kasnije—ujednačavajući njihove kupnje tijekom vremena;
- obračunska jedinica, odnosno daje zajedničku osnovu za cijene; ili
- sredstvo razmjene, nešto što ljudi mogu koristiti za kupnju i prodaju jedni od drugih.

Drugim riječima, novac je nešto što zadržava svoju vrijednost tijekom vremena, te se može lako preračunati u cijene i široko je prihvaćeno. Mnogo je različitih stvari korišteno kao novac

tijekom godina - među njima su školjke, ječam, papar u zrnu, zlato i srebro“ (Oner i Asmundson, 2012, 52).

5.1. Nastanak i razvoj novca

„Mogli bismo početi s pitanjem: Što je kovanica? Uobičajena definicija je da je novčić komad vrijednog metala, oblikovan u standardiziranu jedinicu, s ucrtanim emblemom ili oznakom za potvrdu autentičnosti. Čini se da su prvi svjetski novčići izrađeni unutar kraljevstva Lidije, u zapadnoj Anatoliji (danas Turska), negdje oko 600 prije Krista. Ti prvi lidijski novčići bili su u osnovi samo okrugli komadi elektruma - legure zlata i srebra koja se prirodno pojavljuje u obližnjoj rijeci Pactolus. Žigosani sa samo nekoliko simbola, čini se da su ih proizvodili individualni zlatari, ali su nestali vrlo brzo, zamijenjeni novčićima proizvedenim u novoosnovanoj kraljevskoj kovnici novca. Grčki gradovi na anatolijskoj obali uskoro su počeli kovati svoje kovanice, a usvojeni su i u samoj Grčkoj; ista se stvar dogodila u Perzijskom Carstvu nakon što je apsorbiralo Lidiju. U Indiji i u Kini možemo uočiti isti obrazac: izmišljene od strane privatnih građana, država je brzo monopolizirala kovanice“ (Graeber, 2012, 224).

Graeber dalje tvrdi kako veliki dio ranog kineskog novca također pokazuje znakove da se razvio izravno iz društvenih valuta, te su bili lijevani od bronce u obliku školjki, minijturnih noževa, diskova ili lopatica. U svakom slučaju, lokalne vlasti brzo su intervenirale - vjerojatno u roku od otprilike jedne generacije. Međutim, budući da je u svakom od tri područja postojalo mnoštvo sićušnih država, to je značilo da je svaka završila s velikim izborom različitih valutnih sustava. Poput grčkih gradova-država, sva nastala kraljevstva, bez obzira koliko bila mala, težila su izdavanju vlastite službene valute (Graeber, 2012, 225).

Nameće se pitanje, kako su se dragocjeni metali počeli koristiti u svakodnevnim transakcijama? Kako navodi Graeber, zlato, srebro i bronca - materijali od kojih su izrađivani novčići - dugo su bili sredstvo međunarodne trgovine; ali do tada su samo bogati zapravo imali velike količine u svom posjedu. Većina je bila u obliku nakita bogatih žena i nasljednih kaleža koje su kraljevi poklanjali svojim slugama, ili je jednostavno pohranjeno u hramovima, u obliku poluga, kao jamstva za zajmove. No, nekako se to sve počelo mijenjati. Velike količine srebra, zlata i bakra su uklonjene iz hramova i kuća bogataša i stavljena u ruke običnih ljudi, razbijena je na sitnije komadiće, i korištena u svakodnevnim transakcijama valute (Graeber, 2012, 225/226).

Izraelski klasičar David Schaps, tvrdi Graeber, pruža najvjerojatnije objašnjenje: većina je ukradena. To je bio period općeg ratovanja, a u prirodi je rata da se dragocjene stvari pljačkaju. Vojnici koji pljačkaju će prvo poći za ženama, alkoholom ili hranom, ali također će i tražiti vrijedne, lako prenosive stvari. Na ovaj način vojske nakupe velike količine dragocjenih i lako prenosivih stvari. Schaps teoretizira da su neprestani ratovi tog perioda proizveli veliku populaciju ljudi koji posjeduju plemenite metale, te imaju veliku potrebu za svakodnevnim potrepštinama. Gdje ima ljudi koji žele kupovati bit će i ljudi spremni prodati, o čemu svjedoče bezbrojna crna tržišta kroz povijest. Neprestano ratovanje bilo je snažan poticaj za razvitak tržišne trgovine, a osobito za tržišnu trgovinu koja se temelji na razmjeni plemenitih metala, obično u malim količinama. Ako je pljačka stavila plemeniti metal u ruke vojnika, tržište ga je proširilo kroz populaciju (Schaps prema Graeber, 2012, 225/226).

Graeber ističe kako je razdoblje kada su Grci počeli koristiti kovani novac također bilo razdoblje u kojem su razvili njihovu poznatu taktiku falange, koja je zahtijevala stalnu vježbu i obuku vojnika. Rezultati su bili tako izvanredno učinkoviti da se uskoro od Egipta do Krima tražilo grčke plaćenike, a vojsku uvježbanih plaćenika treba nagraditi na neki način put. Moglo bi se možda svima njima osigurati stoku, ali stoku je teško prevoziti; ili s mjenicama, ali one bi bile bezvrijedne u drugim zemljama. Dopuštajući svakom maleni udio pljačke se doista čini očiglednim rješenjem. Jedna teorija kaže da su prvi lidijski novčići izumljeni izričito za plaćenike. To bi moglo pomoći objasniti zašto Grci, koji su opskrbljivali većinu plaćenika, tako su brzo postali navikli na korištenje kovanog novca i zašto se korištenje kovanog novca tako proširilo brzo diljem helenskog svijeta, tako da je do 480. godine pr. Kr. bilo najmanje sto kovnica u različitim grčkim gradovima (Graeber, 226/227, 2012).

Srednji vijek je, prema Graeberu, razdoblje u kojem su se robno tržište i univerzalna svjetska religija počele spajati. Posvuda je doba započelo s padom carstava, te formiranjem novih država, ali je u tim novim državama veza između rata, dragocjenih metala, i ropstva je prekinuta; osvajanje se više nisu slavili kao kraj cjelokupnog političkog života. U isto vrijeme, gospodarski život, od međunarodne trgovine do organizacije lokalnih tržišta, sve je više potpadalo regulaciji vjerskih vlasti. Jedan rezultat bio je raširen pokret za kontrolu ili čak zabranu predatornog pozajmljivanja. Drugi je bio povratak, diljem Euroazije, različitim oblicima virtualnog kreditnog novca (Graeber, 251, 2012).

Graeber navodi kako ovaj period započinje nestankom kovanica. Novac se povukao u virtualnost. „Svi su nastavili računati troškove u rimskom valuta, zatim, kasnije, potpuno konceptualnom sustavu funti, šilinga i penija koji se koristio diljem Zapadne Europe sve do

sedamnaestog stoljeća“ (Graeber, 282, 2012). Lokalne kovnice postupno su ponovno počele s radom, proizvedeći kovanice u beskrajnoj raznolikosti težine, čistoće i apoeni. Stvarni sadržaj zlata ili srebra u kovanicama neprestano se prilagođavao. U međuvremenu, većina svakodnevnih transakcija u potpunosti je bila oslobođena gotovine, radeći putem raboša, tokena, knjiga ili transakcija u naturi. Kao rezultat toga, kada su skolastičari počeli govoriti o takvim stvarima u 13. stoljeću, brzo su prihvatili Aristotelov stav da je novac puka društvena konvencija: da je, u osnovi, ono što ljudska bića odluče da je. Sve je to odgovaralo širem srednjovjekovnom obrascu: stvarno zlato i srebro sve se više pohranjivalo na sveta mjesta; kako su centralizirane države nestajale, regulacija tržišta bila je sve više u rukama Crkve (Graeber, 282/283, 2012).

U početku je katolički svijet imao jednako oštre stavove prema lihvarstvu kao Islam, a odnos prema trgovcima znatno oštriji. U prvom slučaju, imali su malo izbora, jer su mnogi biblijski tekstovi bili prilično eksplicitni. Na kamatarenje se prije svega gledalo kao na napad na kršćansko milosrđe, na Isusovu zapovijed da se prema siromasima postupa kao što bi postupali sa samim Kristom, dajući bez očekivanja povrata i dopuštajući zajmoprimcu da odluči o naknadi. S druge strane, trgovina je ostala problem. Nije bilo velike razlike između osude lihvarstva kao uzimanja "svega što premašuje posuđeni iznos" i osude bilo kojeg oblika sticanja dobiti. Graeber navodi kako je ovo period u kojem se, zbog niza okolnosti, rodio stereotip židovskog lihvara, no ističe da se ne smije preuveličavati uloga Židova u lihvarstvu. Većina Židova nije imala nikakve veze s poslom, a oni koji jesu obično su bili manji igrači, dajući manje zajmove u žitu ili tkanini za povrat u naturi. Do 11. stoljeća većina židovskih lihvara istisnuti su od strane europskih lihvara, kao što su obitelj Lombardi iz sjeverne Italije, koji su se ustalili u zapadnoj Europi i postali ozloglašeni ruralni lihvari. Porast ruralnog lihvarstva sam je bio znak rastućeg slobodnog seljaštva (nije imalo smisla davati zajmove kmetovima, jer nisu imali ništa što bi im se moglo uzeti u slučaju ne vraćanja duga). To je pratilo uspon komercijalne poljoprivrede, urbanih obrtničkih cehova, te "komercijalne revolucije" srednjeg vijeka (Graeber, 287-289, 2012).

Sredinom 15. stoljeća, otkrićem Amerike, počinje Novi vijek, i donosi mnoge promjene, jedna od koji je okretanje od virtualnih valuta i kreditne ekonomije i povratak dragocjenim metalima. Ovaj proces je ubrzan je protokom zlata iz Amerike, te dovodi do revolucije u cijenama koja je snažno uzdrmla tradicionalno društvo. Graeber ističe kako je povratak dragocjenim metalima popraćen povratkom čitavog niza drugih pojava koje su, tijekom srednjeg vijeka, uglavnom bile potisnute ili držane podalje: ogromna carstva i profesionalne vojske, masivni predatorski ratovi,

nesputano lihvarstvo i dužničko ropstvo, ali i materijalističke filozofije, novi nalet znanstvenog i filozofskog stvaralaštva - čak i povratak ropstva (Graeber, 308, 2012).

Graeber ovaj period naziva stoljeće beskrajne katastrofe: velike gradove redovito je desetkovala Crna smrt; komercijalna ekonomija je posustala, a u nekim se regijama i u cijelosti raspala; čitavi su gradovi bankrotirali, ne isplaćujući svoje obveznice; viteška klasa prepirala se oko ostataka, ostavljajući krajolik opustošen endemskim ratovima. Istodobno, iz perspektive mnogih običnih poljoprivrednika i urbanih radnika, vremena nisu mogla biti puno bolja. Jedan od posljedica Crne smrti, koja je usmrtila oko trećinu europske radne snage bila je da su plaće dramatično porasle. To nije se dogodilo odmah, jer je prva reakcija vlasti bila donijeti zakon o zamrzavanju plaća ili čak pokušati ponovno vezati slobodne seljake za zemlju. Takvi su naponi naišli na snažan otpor, što je kulminiralo nizom narodnih ustanaka diljem Europe. Ustanci su ugušeni, ali su vlasti bile prisiljene na kompromis. Ubrzo je toliko bogatstvo pritekalo u ruke običnih ljudi da su vlade morale početi uvoditi nove zakone koji zabranjuju običnim građanima nošenje svile i hermelina, te ograničavaju broj blagdana, koji su u mnogim gradovima i župama zauzimali trećinu ili čak pola godine (Graeber, 308/309, 2012).

Ovaj period prosperiteta nije dugo trajao. Započevši s puritanskim reformatorima u Engleskoj, a zatim od strane reformatora posvuda, ovaj je poredak sustavno napadnut, a istovremeno, njegova ekonomska osnova prosperiteta za sve se raspala. Zašto se to dogodilo i danas je tema rasprava, no Graeber ističe da je zasigurno započelo s velikom inflacijom diljem Europe. Između 1500. i 1650., na primjer, cijene u Engleskoj su porasle za 500%, no plaće su rasle znatno sporije, zadržavajući samo 40% svoje realne vrijednosti. Kao razlog inflacije Graeber navodi objašnjenje francuskog odvjetnika Jean Bodina koji je 1568. godine predložio da je uzrok golem priljev zlata i srebra u Europu nakon osvajanja Novog Svijeta. Kako je vrijednost plemenitih metala padala, cijena svega ostalog je skočila u nebo, a plaće jednostavno nisu mogle pratiti. Između 1520. i 1640, nebrojene tone zlata i srebra iz Meksika i Perua prevezeni su preko Atlantika i Pacifika španjolskim brodovima. Unatoč tome, Graeber ističe problem, vrlo malo zlata i srebra se dugo zadržalo u Europi. Većina zlata je završila u hramovima u Indiji, a ogromna većina srebrenih poluga je na kraju otpremljena u Kinu. Ovo posljednje je ključno, tvrdi Graeber, „ako stvarno želimo razumjeti porijeklo moderne svjetske ekonomije, mjesto za početak uopće nije u Europi. Prava je priča o tome kako Kina napustila korištenje papirnatog novca“ (Graeber, 309, 2012).

Nakon što su Mongoli osvojili Kinu 1271., zadržali su sustav papirnatog novca. Godine 1368. međutim, dolazi do velike pobune, te bivši seljački vođa još jednom postaje vladar. Tijekom

stoljeća svoje vladavine, Mongoli su blisko surađivali s stranim trgovcima, koji su postali naširoko omraženi. Djelomično kao rezultat toga, bivši pobunjenici, sada dinastija Ming, bili su sumnjičavi prema trgovini u bilo kojem obliku, te su promovirali romantičnu viziju samodostatne agrarne zajednice. To je imalo neke nesretne posljedice tvrdi Graeber. Dok su državna ulaganja u poljoprivredu, ceste, i kanale pokrenula komercijalni bum, veći dio te trgovine bio je tehnički nezakonit, a porezi na usjeve bili su toliko visoki da su mnogi zaduženi poljoprivrednici počeli bježati sa svojih djedovina. Obično se može očekivati da takve plutajuće populacije traže bilo što osim redovitog industrijskog zaposlenja, smatra Graeber; ovdje kao u Europi, većini je najpoželjnija kombinacija povremenih poslova, trgovine, ulične zabave, te piratstva, odnosno razbojništva. U Kini su mnogi također postali rudari. Dogodila se manja srebrna groznica, s ilegalnim rudnicima koji su se pojavljivali posvuda. Ne kovane srebrne poluge, umjesto službenog papirnato novca i brončanih kovanica, ubrzo su postale valuta ove neformalne ekonomije. Pokušaji vlade da zatvori ilegalne rudnike doveli su do pobuna te je vlada uskoro odustala od pokušaja suzbijanja ove neformalne ekonomije. Umjesto toga su prekinuli izdavati papirnati novac, legalizirali rudnike te priznali srebrne poluge kao valutu za velike transakcije te prešli na porezni sustav koji se plaća u srebru. Kineska vlada se zapravo vratila svojoj staroj politici poticanja tržišta i interveniranja isključivo kako bi se spriječilo bilo kakvo neopravdano koncentriranje kapitala. Ova strategija se pokazala spektakularno uspješnom, tvrdi Graeber, ali je značila da vlada mora osigurati obilnu zalihu srebra kako bi cijene ostale niske, međutim kineski rudnici su vrlo brzo iscrpljeni te se Kina morala okrenuti Europi i Novom svijetu (Graeber, 310, 2012).

Još od rimskog doba, Europa je izvozila zlato i srebro na Istok: problem je bio, ističe Graeber, u tome što Europa nikada nije proizvodila velik dio onog što su Azijati htjeli kupiti, pa su bili prisiljeni plaćati u zlatu i srebru za svilu, začine, i drugi uvoz. Rane godine Europske ekspanzije bile su uvelike pokušaj pristupa Istočnim dobrima ili novim izvorima zlata i srebra za plaćanje ih. Kada je Kristofor Kolumbo otkrio Ameriku, španjolsko i portugalsko carstvo posrnulo je u najveći ekonomski dobitak u ljudskoj povijesti: cijeli kontinenti puni nesagledivog bogatstva, čiji su stanovnici, naoružani tek tehnologijom iz Kamenog doba, počeli umirati gotovo čim su stigli. Osvajanje Meksika i Perua dovelo je do otkrića golemih novih izvora plemenitih metala, a oni su nemilosrdno i sustavno iskorištavani, čak do točke istrebljenja okolnih stanovništva kako bi izvukli što je moguće više dragocjenog metala (Graeber, 311, 2012). Kao što je istaknuo Kenneth Pomeranz, ništa od ovoga ne bi bili moguće da nije bilo praktički neograničene potražnje za plemenitim metalima u Aziji. Da Kina nije imala tako dinamično gospodarstvo da

bi promjena njegove metalne baze mogla apsorbirati zapanjujuće količine srebra iskopanog u Novom svijetu tijekom tri stoljeća, ti bi rudnici mogli postati neprofitabilni za nekoliko desetljeća (Pomeranz prema Graeber, 311, 2012).

Masovna inflacija cijena denominiranih u srebru u Europi od 1500. do 1640. ukazuje na smanjenje vrijednosti metala čak i s Azijom koja iscrpljuje veliki dio zaliha. Do 1540. godine prezasićenost srebrom uzrokovala je kolaps cijena diljem Europe; američki rudnici bi u ovom trenutku jednostavno prestali funkcionirati, i cijeli projekt američke kolonizacije propao, da nije bilo potražnje iz Kine, tvrdi Graeber. Galije s blagom koje se kreću prema Europi uskoro odustaju od istovara svojih tereta, te zaokružuju rog Afrike i plove preko Indijskog oceana prema Kini. Do kasnog 16. stoljeća Kina je godišnje uvozila gotovo pedeset tona srebra, oko 90% svog srebra, a do početka 17. stoljeća, 116 tona, ili preko 97%. Ogromne količine svile, porculana i ostalih kineskih proizvoda su se morale izvoziti da bi se to platilo. Mnogi od ovih kineskih proizvoda su pak završili u novim gradovima Srednje i Južne Amerika. Ova azijska trgovina postala je najvažniji čimbenik u novonastaloj globalnoj ekonomiji, i oni koji su je u konačnici kontrolirali - posebice talijanski, nizozemski i njemački trgovci bankari - postali fantastično bogati (Graeber, 312, 2012).

Predsjednik SAD-a, Richard Nixon objavio je 15. Kolovoza 1971., da američki dolari u stranom vlasništvu više neće biti konvertibilni u zlato – uklanjajući tako posljednji trag međunarodnog zlatnog standarda. Ovo je bio kraj politike koja je bila na snazi od 1931., a potvrđena sporazumom iz Bretton Woodsa na kraju Drugog svjetskog rata: dok građani SAD-a možda više neće moći razmijeniti svoje dolare za zlato, svu američku valutu koja se drži izvan države će biti otkupljiva po stopi od 35 dolara za uncu. Čineći to, Nixon je pokrenuo režim slobodno plutajućih valuta koji i dalje traje danas. Konsenzus među povjesničarima je da Nixon nije imao mnogo izbora, tvrdi Graeber, prisiljen rastućim troškovima Vijetnamskog rata. SAD su posjedovale veliki dio svjetskih rezervi zlata u svojim trezorima u Fort Knoxu, većina siromašnijih zemalja, nasuprot tome, držali svoje rezerve u dolarima. Trenutni učinak raskida veze zlata i dolara bio je skok cijene zlata; dostižući vrhunac od 600 dolara za uncu 1980. To je naravno imalo učinak izazivanja dramatičnog porasta vrijednosti zlatnih rezervi SAD-a. Vrijednost dolara, denominiranog u zlatu, strmoglavo pada. Rezultat je bio, ističe Graeber, masivni prijenos bogatstva iz siromašnih zemalja, kojima su nedostajale zlatne rezerve, u bogate, poput SAD-a i Velike Britanije, koje su ih održavale. U SAD-u također je pokrenuo trajnu inflaciju. Kada je globalni sustav kreditnog novca postao potpuno nevezan za zlato, svijet

je ušao u novu fazu financijske povijesti - koju nitko u potpunosti ne razumije, zaključuje Graeber (Graeber, 361/362, 2012).

3.1. Sociologija i novac

Karl Marx, jedan od začetnika sociologije, te jedan od najutjecajnijih filozofa i ekonomista u povijesti, opširno je raspravljao o novcu u svojim djelima, posebice u knjizi *Das Kapital*. Bio je oštar kritičar kapitalizma, tvrdeći da izrabljuje i otuđuje pojedinca od njegovog rada i društva, a kao glavnog krivca vidio je novac. Za Marxa novac nije samo neutralno sredstvo razmjene, već i moćna sila koja oblikuje društvene odnose i prekriva pravu prirodu kapitalističke proizvodnje. U uvodnom dijelu *Das Kapital* Marx govori o robi, radu i vrijednosti. Opisuje kako vrijednost nastaje i koji su njeni oblici, posebnu pažnju pridajući procesu kroz koji neka roba poprima vrijednosni oblik novca, postajući tako univerzalni vrijednosni ekvivalent svim drugim robama na tržištu, olakšavajući razmjenu dobara (Marx, 1867, 43-47).

Nadalje, govoreći o novcu, Marx ističe da je prva glavna funkcija novca opskrba roba materijalom za izražavanje njihove vrijednosti, odnosno predstaviti njihove vrijednosti kao veličine iste denominacije, kvalitativno jednake i kvantitativno usporedive. Stoga služi kao univerzalna mjera vrijednosti. I samo zahvaljujući ovoj funkciji zlato, ili ekvivalentna roba, postaje novac. Nije novac taj koji čini robu mjerljivom, baš suprotno, tvrdi Marx. Razlog je što su sve robe, kao vrijednosti, realizirani su ljudski rad, i stoga im se vrijednosti mogu mjeriti jednom te istom posebnom robom, te se potonja pretvara u zajedničku mjeru njihovih vrijednosti, tj. u novac. Novac kao mjera vrijednosti, je pojavni oblik koji nužno mora poprimiti tu mjeru vrijednosti koja je imanentna u robi, radno vrijeme (Marx, 1867, 67).

Marx posebnu pažnju posvećuje fenomenu kojeg naziva *fetišizacija robe*. Započinje suprotstavljanjem naizgled jednostavne prirode roba i njihove temeljne složenosti. Dok se roba može činiti jednostavnom u svojoj uporabnoj vrijednosti - zadovoljavanje ljudskih potreba radom – Marx smatra kako ona poprima mističnu kvalitetu kada postane roba, nadilazeći svoj materijalni oblik. Jednakost svih oblika ljudskog rada izražava se kroz jednaku vrijednost koja se pripisuje robi na tržištu. Ta jednakost, međutim, nije odraz fizičkih svojstava robe, već društvenih odnosa između proizvođača, ističe Marx. Također pravi analogiju između fetišizacije robe i fetišizacije religije, sugerirajući da baš kao što vjerski objekti poprimaju vlastiti život u umovima vjernika, roba poprima sličnu mističnu auru u kapitalističkim

društvima. U konačnici, Marx identificira fetišizaciju robe kao inherentnu značajku kapitalističke proizvodnje, neodvojivu od procesa robne razmjene. Fetišizacijom robe zamagljuju se društveni odnosi između pojedinaca, stvarajući svijet u kojem proizvodi ljudskog rada zažive vlastitim životom, neovisno o svojim stvarateljima (Marx, 1867, 47/48).

Ulazeći dublje u podrijetlo fetišizacije robe, Marx ga pripisuje društvenom karakteru rada unutar kapitalističke proizvodnje. On objašnjava da roba postaje roba jer je proizvod rada koji neovisno provode privatni pojedinci ili skupine. Međutim, društveni karakter rada dolazi do izražaja tek u činu razmjene, gdje je rad pojedinaca povezan razmjenom proizvoda, a proizvodi stječu jedinstveni društveni status kao vrijednosti. Rad individualnih proizvođača tako poprima dvostruki karakter: zadovoljavanje društvenih potreba kao dio kolektivnog rada društva, te razmjena s radom drugih. Izjednačavanje različitih vrsta rada postiže se apstrakcijom, svodeći ih na zajednički nazivnik ljudskog rada. Marx ističe da pojedinci nisu svjesni društvenog karaktera svog rada kada razmjenjuju proizvode kao vrijednosti, stoga se vrijednost pojavljuje kao društveni hijeroglif, pretvarajući svaki proizvod u prikaz ljudskog rada. Otkriće da su proizvodi materijalni izrazi ljudskog rada utrošenog u njihovu proizvodnju označava epohu u ljudskom razvoju, ali ne raspršuje iluziju fetišizacije robe, tvrdi Marx (Marx, 1867, 48/49).

George Ritzer, istaknuti suvremeni sociolog koji se primarno bavi globalizacijom i potrošnjom, poznat po svojoj tezi o McDonaldizaciji, kao i svojim djelima o globalizaciji, raspravlja je o novcu u kontekstu suvremenog društva. Iako se u svojim radovima nije usredotočio isključivo na novac, ispituje njegovu ulogu unutar širih socioloških okvira. U svome djelu, *Expressing America*, posebnu pažnju predaje novom obliku novca – kreditnim karticama, te se također osvrće i na Simmela i njegove radove o novcu i kreditnim karticama.

U svojoj Filozofiji novca, Simmel odbija robnu teoriju novca, to jest stav da novac mora imati stvarnu vrijednost. Novac nije kao drugi mjerni instrumenti koji moraju dijeliti karakteristike mjerenih objekata kako bi mogli naći se u funkciji mjere (mjera dužine mora biti dugačka). Novac kao mjera vrijednosti mora posjedovati vrijednost, ali ta vrijednost ne mora biti opipljiva, to jest kvalitativno ista kao vrijednost koju sadrži mjereni predmet. Upravo suprotno, ono što daje novcu moć je njegova nematerijalna, to jest apstraktna vrijednost na osnovu koje je moguće uspoređivati predmete koji nemaju nikakva zajednička svojstva (Simmel prema Ognjen, 2010, 53).

Simmel tvrdi da vrijednost novca ne proizlazi iz troškova proizvodnje ili odnosa ponude i potražnje već iz sposobnosti predstavljanja apstraktne vrijednosti. Kao vidljiv predmet, novac

je tvar koja sadrži apstraktnu ekonomsku vrijednost. Novac predstavlja odnos između stvari, odnos koji ustrajava usprkos promjenama samih stvari.” (Simmel prema Ognjen, 2010, 54).

Ognjen dalje navodi da Simmel, za razliku od ortodoksnih ekonomista, shvaća da je razmjena koja se obavlja posredstvom novca suštinski drugačija od razmjene, to jest da razmjena putem novca u sebi sadrži kredit koji predstavlja važnu društvenu relaciju. Sama suština novca je da je on kredit u rukama onog koji ga posjeduje jer predstavlja potraživanje na proizvode drugih iz iste društvene zajednice (Simmel prema Ognjen, 2010, 54).

Za kraj, Ognjen tvrdi da iako Simmel sasvim ispravno ističe da je osnovna funkcija novca da bude mjera vrijednosti, da novac ne crpi svoju vrijednost iz supstancijalne vrijednosti materije koja je u njemu sadržana ili na koju glasi, da je svaki novac kredit i, iako je uvidio povezanost između razvoja moderne države i depersonalizacije i dematerijalizacije novca, on nije eksplicitno odgovorio na pitanje šta novac čini novcem, to jest kako neko sredstvo plaćanja dobija validnost. Također, Simmel nije odgovorio na pitanje koje direktno proizlazi iz prethodnog: tko proizvodi novac i kako se proizvodi novac, odnosno tko vodi borbu i kakva se borba odvija u tom procesu, jer moć ne prisvaja samo onaj koji posjeduje bogatstvo već i onaj tko uspostavi kontrolu nad proizvodnjom novca (Simmel prema Ognjen, 2010, 55-56).

Ritzer ističe da novac u obliku valute sve više istiskuje kreditna kartica. Sve više ljudi plaća karticama umjesto gotovinom ili čekovima. Ovaj naizgled skroman čin zapravo je istinski revolucionaran razvoj u povijesti novca, tvrdi Ritzer. Nadalje, ima revolucionaran utjecaj na prirodu potrošnje, gospodarstva i društvenog svijeta općenito. Zapravo, više nego jednostavno još jedan korak u razvoju novca, Ritzer smatra da su kreditne kartice posve nova ideja u razmjeni vrijednosti (Ritzer, 1999, 24).

U usporedbi s gotovinom, tvrdi Ritzer, kreditne kartice dovode do veće nesmotrenosti. Simmelovim rječnikom rečeno, postoji veća distanca između ljudi i novca kada kreditna kartica intervenira u gotovinskoj ekonomiji. Kao rezultat toga, lakše se odvojiti od novca putem kreditne kartice, nego gotovine. S kreditnim karticama, s novcem se tako lako odvojiti da čak možemo trošiti novac koji nemamo; možemo se zadužiti. Nekima, novac uključen u transakcije kreditnim karticama čini se apstraktnim i nestvarnim. Zapravo, čini se da neki ljudi čak i nisu sigurni da će na kraju morati vratiti dug na kreditnoj kartici. Ritzer navodi citat anonimnog studenta koji je rekao: "Samo se činilo kao besplatan novac". To je nestvarnost duga i brzina kojom možemo uvećati taj dug koji nam pomaže razumjeti sve snažniju tendenciju korisnika kreditnih kartica da upadnu u velike ekonomske probleme. Ritzer zaključuje da su kreditne

kartice ključni faktor koje dovde do iskušenja i ekonomske nesmotrenosti u našem današnjem društvu, a banke doprinose tom problemu (Ritzer, 1999, 62).

3.2. Značaj i utjecaj novca u suvremenom društvu

Kako su pokazala prijašnja istraživanja, korelacija između financijskog znanja i financijskog ponašanja je relativno mala. Smatramo da je jedan od razloga manjka korelacije način na koji ljudi percipiraju novac, što on za njih predstavlja, kakvu mu vrijednost pridaju, te društvene i kulturalne norme o novcu koje su usvojili kroz svoje okruženje. Na primjer, ako vaša kultura nalaže da sve što imate dijelite sa svojom zajednicom, biti će nemoguće dugoročno štedjeti ili investirati u budućnost.

S druge strane imamo utjecaj globalnog društva i ideja o novcu koje se šire većinom preko društvenih mreža. Influenceri dijele slike skupih automobila, odjeće i obuče, kuća, putovanja i slično. No istina je da mnogi od njih lažu o svojim financijskim mogućnostima i uspjehu. Na primjer, u SAD-u postoji firma koja iznajmljuje mali filmski set koji sadrži unutrašnjost privatnog zrakoplova, te iznajmljuje ovaj set influencerima koji se dođu slikati za društvene mreže i pretvarati se da su daleko bogatiji i uspješniji nego što stvarno jesu. Ovaj fenomen je samo simptom kulture koja se širi diljem svijeta, a temelji se na virtualnom društvenom statusu, materijalizmu te obmani. Ne samo da je ovaj način života potpuno nedohvativ većini populacije, već je potpuno isprazan bez stvarnog sadržaja, te ne bi donio sreću i zadovoljstvo čak i da je. Bez provedbe istraživanja teško je reći koliko se ova kultura proširila u Hrvatskoj, ipak smatramo važnim istaknuti njenu prisutnost i utjecaj na financijsko ponašanje, s obzirom koliko je potencijalno štetna za financijsku dobrobit ne samo pojedinaca nego društva u globalu.

U konzumerističkom društvu novac neizbježno ima veliki utjecaj. U svojoj knjizi Zelizer predlaže da se može čuti Simmelov duh kako šapuće: "Samo čekajte i novac će raščarati svijet. Zar niste primijetili način na koji elektronički prijenosi novca pretvaraju sav novac u jedan, globalni, nevidljivi *megabajt novac*? Zar niste čuli da do 1999. Europska zajednica planira uvesti europsku novčanu jedinicu (ECU), jedinstvenu europsku valutu koja će zamijeniti sve nacionalne valute? Novac je postaje ne samo sve homogeniji nego i nezaustavljiv. Jednostavno pogledajte oko sebe: novac preokreće sve aspekte društvenog života u tržišnu robu - krv, bebe, organe, udvaranje, sahrane" (Simmel prema Zelizer, 214/215, 1995).

Zelizer tvrdi kako nas suvremeni društveni promatrači upozoravaju na ono što sociolog Robert Bellah i njegovi suradnici opisuju kao rastuću *tiraniju tržišta*. U posljednja dva desetljeća,

logika tržišta sve više prodire u naše najintimnije društvene odnose, obitelji i zajednice. Dok područja solidarnosti, altruizma i ljubavi još uvijek postoje u američkom životu, Wolfe brine da su posljednjih godina granice između civilnog društva i tržišta su postupno oslabile na način do sada neviđen u američkom društvu te se utjecaj tržišta proširio na moralnu i socijalnu sferu društva (Wolfe prema Zelizer, 215, 1995).

3.3. Kreditne kartice i financijska pismenost

U suvremenom društvu, i ekonomiji koja se temelji na digitalnom novcu i dugu, potrebno je nešto reći o kreditnim karticama i njihovoj ulozi i utjecaju na financijsku dobrobit pojedinaca, društava i globalnu ekonomiju. Kreditne kartice, kao i krediti, nisu same po sebi problematične, te su u rukama financijski pismene osobe koristan alat za unaprjeđenje standarda života. Nažalost, činjenica je da u rukama osobe koja ne razumije kako one funkcioniraju može dovesti do velikih financijskih poteškoća. U današnjem društvu gdje plaćanje gotovinom postaje sve rjeđa pojava, upravljanje kreditnim karticama kao i drugim financijskim instrumentima, važan je aspekt financijske pismenosti.

Jednako kao što imaju svojih prednosti, kreditne kartice nisu bez nedostataka. Kako ističe Hamid, kreditna kartica ima jedinstvene značajke koje njezinog korisnika čine sklonim donošenju odluka o otplati koje nisu optimalne. Prvo, omogućuje potrošačima financiranje kupnje dobara i usluga bez zaloga. Drugo, potrošačima pruža fleksibilnost da sami odluče kada će otplatiti zajam i koliko. Treće, niske potrebne minimalne uplate na salda kreditnih kartica potiču zajmoprimce na manje otplate. Iako posjedovanje kreditne kartice potrošačima omogućuje da imaju više gotovine za trošenje u druge svrhe, na kraju mogu platiti više zbog visoke kamatne stope. Hamid smatra da empirijski dokazi potvrđuju da vlasnici kreditnih kartica ne otplaćuju svoj dug na optimalan način te su skloni prezaduženosti, osim toga, studije također pokazuju da je korištenje kreditne kartice povezano s prekomjernim i impulzivnim trošenjem (razni autori prema Hamid, 236, 2020).“

S obzirom da su zajmovi kreditnim karticama revolving zajmovi, iznosi otplate mogu varirati svaki mjesec ovisno o akumuliranom iznosu zajma i zaračunatoj kamatnoj stopi. Kao takvi, korisnici kreditnih kartica moraju vagati prednosti i nedostatke svojih odluka o otplati kroz vrijeme. Konkretno, trebaju ispravno uzeti u obzir svoju buduću spremnost i sposobnost plaćanja duga i mogućnost stvaranja dodatnih troškova zbog kašnjenja u plaćanju” (Lusardi i

Tufano prema Hamid, 237, 2020). Ovo naglašava važnost financijske pismenosti među korisnicima kreditnih kartica. Hamid ističe da postojeće studije različitih autora otkrivaju da dužnici kreditnih kartica koji su manje financijski pismeni na kraju imaju veće naknade i financijske troškove (Razni autori prema Hamid, 237, 2020). Hamid također ističe da brojne studije otkrivaju da veća financijska pismenost povećava stope otplate kreditnih kartica i otkrivaju da su niže razine financijske pismenosti povezane s neuspjehom podmirivanja mjesečnih dugovanja na kreditnoj kartici čak i kada je dovoljno sredstava na raspolaganju (Razni autori prema Hamid, 237, 2020).

Iz ovih je podataka vidljivo da je programi unaprjeđenja financijske pismenosti građana moraju uključiti upravljanje kreditnim karticama kao jedan od ključnih aspekata financijskog ponašanja. Za to su potrebna istraživanja na ovu temu u Hrvatskoj, kojih je nažalost iznimno mali broj.

4. Moderno ropstvo

Razmišljajući o svijetu danas, posebno o zapadnim društvima, lako bi mogli pomisliti kako je ropstvo stvar prošlosti, nešto o čemu djeca čitaju u školi, no nažalost ropstvo je okrutna realnost za milijune ljudi, te se pojavljuje se u raznim oblicima diljem svijeta. Za veliku većinu ropstvo je posljedica siromaštva i manjka pristupa pouzdanim financijskim instrumentima, a mnogi se nažalost i danas rađaju kao robovi. Kroz posljednja dva stoljeća zemlje diljem svijeta ukinule su zakone koji su dozvoljavali posjedovanje ljudi, te se u mnogim zemljama, pogotovo na zapadu, smatra neprihvatljivim. No, ropstvo nije nestalo, samo preuzelo druge oblike. Stoga ćemo se ovdje definirati ropstvo i reći nešto o raznim oblicima modernog ropstva, također ćemo sagledati kakav utjecaj može imati manjak financijske pismenosti, te povezanost konzumerizma i ropstva.

„Moderno ropstvo, kako je definirano u svrhu globalnih procjena, obuhvaća dvije glavne komponente – prisilni rad i prisilni brak. Oboje se odnose na situacije iskorištavanja koje osoba ne može odbiti ili zbog kojih ih ne može napustiti, kao što su prijetnja nasiljem, prijevarom, zlouporabom ovlasti ili drugim oblicima prisile“ (Međunarodna organizacija za rad, 2017).

U svom izvještaju Međunarodna organizacija za rad navodi kako globalne procjene za 2021. godinu pokazuju da je 49,6 milijuna ljudi u ropstvu, bilo prisilni rad ili prisilni brak. Prisilni rad čini 27,6 milijuna onih koji su u modernom ropstvu, a prisilni brak 22 milijuna ljudi. „Jednostavna usporedba s globalnim procjenama 2016. ukazuju na porast prisilnog rada od 2.7 milijuna ljudi između 2016. i 2021. godine“ (Međunarodna organizacija za rad, 2, 2022). Ovom porastu znatno je doprinijela globalna pandemija i zatvaranja ekonomija koja su je pratila. „Prvi mjeseci pandemije COVID-19 bili su popraćeni raširenim izvještajima o prisilnom radu povezanim s krizom. Prekidi u prihodima zbog pandemije dovela do veće zaduženosti radnika, a time i porasta dužničkog ropstva među nekim radnicima koji nemaju pristup formalnim kreditnim kanalima. Kriza je rezultirala i pogoršanjem uvjeta rada za mnoge radnike, u nekim slučajevima dovodeći do prisilnog rada,“ (Međunarodna organizacija za rad, 2, 2022).

„Nijedna regija svijeta nije pošteđena prisilnog rada. Azija i Pacifik je domaćin više od polovice globalnog ukupnog broja (15.1 milijun), a slijede Europa i Srednja Azija (4.1 milijun), Afrika (3.8 milijuna), Amerika (3.6 milijuna) i Arapske države (0.9 milijuna). Ali ovo regionalno rangiranje značajno se mijenja kada prisilni rad izražava se udjelom stanovništva. Po ovoj mjeri,

prisilni rad najveći je u arapskim državama (5.3 na tisuću ljudi), a zatim po Europi i središnjoj Aziji (4.4 na tisuću ljudi), Americi i Aziji te Pacifik (oba po 3.5 na tisuću ljudi) i Afrika (2.9 na tisuću ljudi)“ (Međunarodna organizacija za rad, 3, 2022).

Osim prisilnog rada također vidimo porast u prisilnim brakovima, posebice uslijed pandemije COVID-19, koja je dovela do ekonomske nestabilnosti i porasta dugovanja i nezaposlenosti koji su povezani s prisilnim brakovima. Prisilni brak je često popraćen i prisilnim radom, specifično kućanskim poslovima, a nažalost u slučaju žena i prisilnim rađanjem. Prisilni brak složena je i rodno uvjetovana praksa. Iako muškarci i dječaci su također prisiljeni na brak, uglavnom pogađa žene i djevojčice. Prisilni brakovi se sklapaju u svim regijama svijeta i prožimaju sve etničke, kulturne, i vjerske crte. Mnogi pokretači prisilnog braka usko su povezani s dugotrajnim patrijarhalnim stavovima i praksama i vrlo specifičnim kontekstima. Više od dvije trećine onih koji su prisiljeni na brak su žene., procijenjenih 14,9 milijuna žena i djevojaka. Dok žene i djevojke predstavljaju većinu ljudi koji žive u prisilnom braku, muškarci i dječaci također su izloženi. Troje od svakih pet ljudi u prisilnom braku dolazi iz zemalja nižih i srednjih prihoda; međutim, bogatije zemlje nisu imune, 26% prisilnih brakova događa se u zemljama s visokim ili višim srednjim dohotkom (Međunarodna organizacija za rad, 5, 2022).

4.1. Uzroci modernog ropstva

„Tri su ključna čimbenika pomogla stvoriti novo ropstvo i promijeniti staro ropstvo. Prvi je populacijska eksplozija koja je preplavila svjetska tržišta rada milijunima siromašnih i ranjivih ljudi. Druga je revolucija ekonomske globalizacije i modernizirane poljoprivrede, koja je razvlastila siromašne poljoprivrednike i učinila ih ranjivima na porobljavanje. U novom svjetskom gospodarstvu kapital leti kamo god je rad najjeftiniji, a financijske veze ropstva mogu se protezati po cijelom svijetu. Treći čimbenik je kaos pohlepe, nasilja i korupcije stvoren ovom ekonomskom promjenom u mnogim zemljama u razvoju, promjenom koja uništava društvena pravila i tradicionalne veze odgovornosti koje su mogle štititi potencijalne robove. Pojava novog ropstva u Tajlandu i Brazilu, posebno, jasno pokazuje kako su ti čimbenici međusobno djelovali“ (Bales, 2012, 232).

„Novo ropstvo je zločin s milijunima žrtava, ali vrlo malo vidljivih kriminalaca - a to čini njegovo iskorjenjivanje vrlo teškim. Uglavnom su ti kriminalci "ugledni" poslovni ljudi. Isprepletana mreža ugovora i podugovora omogućuje lokalnim ulagačima izvrstan profit, a da

nužno ne znaju točno kako se novac zarađuje. Investicijski klub koji posjeduje Tajlandski bordel svoje upravljanje stavlja u ruke profesionalnog upravitelja (svodnika) i knjigovođe. Bordel ne bi postojao bez kapitala i dobit se vraćaju tim investitorima, bez da investitori ikad saznaju kako su se djevojke tamo našle. Novo ropstvo razdjeljuje odgovornost robovlasništva, zbog čega je teže vidjeti“ (Bales, 2012, 237).

Bales smatra da će sami zakoni morati biti promijenjeni kako bi se proširila odgovornost i krivnja. Novi ili promijenjeni zakoni trebaju se pozabaviti zavjerom za porobljavanje ili profitiranje od ropstva, na isti način kao što zakoni protiv ubojstva kažnjavaju urotu za ubojstvo i ne ograničavaju krivnju na osobu koja povlači okidač, tvrdi Bales. Dalje navodi kako fizička udaljenost između roba i gospodara raste, tako da se moraju izraditi zakoni koji jamče da povećana udaljenost ne znači smanjenu odgovornost. „Ako se odgovornost za robovlasništvo proširi na one koji profitiraju od moramo se suočiti sa šokantnim etičkim problemom. One koji profitiraju od ropstva može uključivati bilo koga - čak i Vas ili mene. Vaš mirovinski fond ili zajednički fond možda kupuje dionice (koje su, na kraju krajeva, dio vlasništva) u tvrtkama koje posjeduju tvrtke koje podugovaraju robovski rad. Koliko daleko ćemo ići gore na ekonomskoj ljestvici? Koliko veza mora stajati između roba i "vlasnika" prije nego njegova odgovornost završava? Ili to tako čini? Je li neznanje izgovor? Kad bi vaš posao ovisio o dostupnosti sirovina proizvedenih ropskim radom, što bi učinili“ (Bales, 2012, 237)?

Bales dalje navodi slučaj britanskih tekstilnih radnika iz devetnaestog stoljeća koji su prosvjedovali protiv ropskog rada, a potom izgubili posao i gladovali. Postavlja pitanje: što je s proizvođačima ili veletrgovcima koji zatvaraju oči pred robovskim proizvodima koje kupuju i prodaju? Godinama su se tepisi koje su izrađivala djeca robovi prodavali u najboljim robnim trgovinama. Inozemni kupci sigurno znaju, ali zna li upravni odbor? Hoće li direktori poduzeća poduzeti mjere da osiguraju da ne budu uključeni u ropstvo? I hoće li pravna odgovornost biti individualna ili korporativna? Moramo prihvatiti da postoji nekoliko slojeva odgovornosti, tvrdi Bales. Mi moramo odlučiti koliko smo odgovorni, kao građani i ljudska bića, za iskorjenjivanje ropstva, zaključuje Bales (Bales, 2012, 238/239).

4.2. Dužničko ropstvo

Ovdje ćemo se usmjeriti na prisilni rad, specifično na dužničko ropstvo u raznim oblicima. Nažalost, mnogi ljudi zarobljeni u dužničkom ropstvu nisu imali izbora, no postoje također oni, koji uslijed manjka financijske pismenosti postanu žrtve zlonamjernih financijskih aktera. Upravo zato je važno nešto reći o ovom obliku ropstva. Za početak ćemo definirati dužničko ropstvo, te se osvrnuti na trenutnu situaciju u svijetu, i vidjeti u kojim krajevima svijeta, te kojim industrijama, je ono najprisutnije. Prema Konvenciji o prisilnom radu Međunarodne organizacije rada (ILO), dužničko ropstvo opisuje se kao "rad ili usluga koja se zahtijeva od bilo koje osobe pod prijetnjom bilo kakve kazne i za koju se spomenuta osoba nije dobrovoljno ponudila" (CO29 –Konvencija o prisilnom radu, 1930. (br. 29), ILO.org).

„Dužničko ropstvo rođeno je u feudalnim gospodarstvima i nekoć je bilo prevladavajući način radnih odnosa u poljoprivrednim sredinama diljem svijeta, od srednjovjekovne Europe, preko Mogulske Indije i Tokugawe Japana, do sustava prisilnog rada američkog juga nakon civilnog rata (Kara, 2017, 29)“. Kako navodi Kara, dužničko ropstvo ili ropски rad najrašireniji je oblik ropstva u današnjem svijetu. Ističe kako je više ljudi zarobljeno u dužničkom ropstvu danas nego u svim drugim oblicima ropstva zajedno. Kara također tvrdi da je prisutno u svakom kutku svijeta, ali je najviše koncentrirano u južnoj Aziji (Kara, 2017, 28).“

Kao što bi se moglo pretpostaviti, u velikoj većini slučajeva radi se o radu koji je izrazito fizički naporan i zahtjeva vrlo malo znanja. Stoga ne iznenađuje da, u ovo doba masovne proizvodnje jeftinih dobara, najviše ljudi prisiljenih u ropstvo pronalazimo upravo u južnoj Aziji, koja je u posljednjih nekoliko desetljeća postala najveći izvor jeftine radne snage. Iako se u ovom radu želimo usmjeriti na dužničko ropstvo u Europi, i specifično Hrvatskoj, ipak smatramo da je važno nešto reći o situaciji u južnoj Aziji, u kojoj je ropstvo najviše koncentrirano. Stoga ćemo se u sljedećem poglavlju osvrnuti na situaciju tamo kao i na utjecaj konzumerizma na istu.

4.2.1. Dužničko ropstvo u Aziji

„Dužničko ropstvo, ili dužnički rad, naj rašireniji je oblik ropstva u današnjem svijetu. Južna Azija je bez sumnje dom dužničkog ropstva, gdje živi otprilike 80% ljudi koji su zarobljeni u ovom obliku ropstva“ (Kara, 2017, 201). Kara navodi kao glavne uzroke: neizmjereno siromaštvo, kastinski sustav, ekonomsko i pravno nasljeđe britanskog kolonijalnog razdoblja, korupcija, društvena apatija i nedostatak pristupa službenim kreditnim tržištima (Kara, 2017, 201).

Veliki broj slučajeva dužničkog ropstva dolazi iz južne Azije, specifično Indije. Ovo je problem koji je Kara dublje istražio ranije, a rezultati u objavljeni u izvještaju *Umrlijani tepisi: ropstvo i dječji rad u indijskom sektoru ručno rađenih tepiha*, koji je otkrio šokantnu rasprostranjenost ropskog rada u ovoj industriji. Kao glavne pronalaskе Kara ističe kako je najmanje 28% radnika u ovoj industriji u dužničkom ropstvu, a čak 99.9% njih pripada manjinskim kastama i etničkim manjinama. Dalje navodi kako je 80% kredita uzeto kako bi se zadovoljile osnovne potrebe za hranom, vodom i uljem za kuhanje, a prosječna veličina tih zajmova bila je 85 dolara, skromna svota koja je zarobila cijele obitelji u godinama dužničkog ropstva (Kara, 2017, 201/202).

Kara ističe kako ovaj fenomen ne pojavljuje samo u južnoj Aziji. Mnogi od istih uvjeta koji dovode do ropskog rada u ovoj regiji postoje izvan nje. Iako je kastinski sustav Južne Azije središnji za opstanak ropskog rada u tim zemljama, slične dinamike klasa i kasti često postoje u slučajevima dužničkog ropstva s lokalnim stanovništvom drugdje u svijetu. Međutim, Kara smatra bitnim napomenuti da su većina žrtava dužničkog ropstva na Bliskom istoku ili u istočnoj Aziji migranti nižih slojeva iz Južne Azije. Osim njih, među onima koji su izvezeni u dužničko ropstvo u inozemstvo pronalazimo druge obespravljene, razvlaštene i manjinske etničke zajednice. Ovaj fenomen je uvelike potaknut transnacionalnom radnom migracijom (Kara, 2017, 201).

U svakom slučaju koje je Kara istraživao, dužničko ropstvo je pokrenuto unaprijed plaćenim naknadama ili drugim troškovima povezanim s olakšavanjem migracije ili prilikama za rad u zemlji odredištu. Dalje navodi kako ovaj fenomen ne daje nikakve znakove opadanja, s brzim porastom migracije radne snage koja je dostigla 244 milijuna radnih migranata u 2015., što je povećanje od 41% u odnosu na 173 milijuna radnih migranata 2000 godini (Kara, 2017, 202).

Iako postoje neke razlike, Kara navodi kako su osnovni mehanizmi eksploatacije slični. Fizičko, verbalno i seksualno zlostavljanje je uobičajeno u svim slučajevima. Vjerovnici gotovo uvijek manipuliraju dugovima, obuzdavaju radnike, oduzimaju dokumente i radne dozvole te

ovjekovječuju sustave odbitaka plaća od precijenjenih dugova koji pojedincima ostavljaju malo ili ništa stvarnog prihoda godinama ili više. Kara tvrdi da je pronašao brojne slučajeve dužničkog ropstva među migrantima u brojnim sektorima diljem svijeta, uključujući poljoprivredu, drvnoj industriji, ribolovu, rudarstvu, proizvodnji odjeće, domaćinstvu, građevinarstvu i prostituciji. Kao najbolje primjere navodi posljednja tri, te tvrdi da sažimaju sve najvažnije karakteristike dužničkog ropstva izvan Južne Azije (Kara, 2017, 203).

4.2.2. Dužničko ropstvo u Europi

Kao što smo ranije naveli, ropstvo je nažalost još uvijek prisutno i to u svim krajevima svijeta, te ni Europa nije izuzetak. Ipak, oblici ropstva koji su ovdje prisutni se i dominantni se razlikuju od onih u zemljama južne Azije. Primarno je riječ o seksualnom iskorištavanju, prisilnom prosjačenju te prisilnim radom. Ovi slučajevi ne uključuju uvijek dužničko ropstvo, no to je također jedan od načina na koji žrtve budu zarobljene i prisiljene na rad.

U svom izvještaju UNDOC navodi kako trgovanje ljudima ostaje jedno od najtežih kaznenih djela i kršenja ljudskih prava u regiji jugoistočne Europe i u svijetu. Regija je i dalje izvor žrtava trgovine ljudima u zapadnoj i južnoj Europi. U isto vrijeme jugo istočna Europa bilježi visoke razine domaće trgovine ljudima, iako su žrtve koje dolaze iz istočne Azije i istočne Europe također identificirane u različitim zemljama u regiji. Analiza najnovijih podataka o otkrivenim žrtvama trgovanja prema obliku izrabljivanja u središnjoj i južnoj Istočna Europa otkriva da seksualno iskorištavanje ostaje glavni oblik iskorištavanja s 64% otkrivenih slučajeva, dok prisilni rad čini 18% slučajeva i drugi oblici iskorištavanja još 18%. Ovo posljednje uključuje slučajeve prisilnog kriminala, prosjačenja i brakova. Prisilno prosjačenje i prisilna kriminalna aktivnost češći su na zapadnom Balkanu, iako ih ima i u drugim dijelovima regije (UNDOC, 2022, 6).

Prema UNDOC, seksualno iskorištavanje i prisilno prosjačenje djece su i dalje među najčešćim oblicima iskorištavanja u regiji, no radna eksploatacija je također sve češća. Analiza slučajeva pokazala je da se događaju promjene u trendovima iskorištavanja radne snage, koji proizlaze iz gospodarskih i društvenih razvoja koji se odvijaju u regiji kao što su promjene u migracijskim tokovima, razvoj rizičnijih gospodarskih sektora, povećana upotreba online ili digitalnih alata ili niska razina povjerenje u javne institucije. Prisilno prosjačenje je naj dokumentiraniji oblik trgovine djecom, a nažalost roditelji mogu biti uključeni. Značajan broj dječaka i muškaraca koji su žrtve međunarodne trgovine i prisilnog rada iz jugoistočne Europe regija otkriven je u

Europskoj uniji (Francuska, Njemačka, Italija, Nizozemska) i Ujedinjenom Kraljevstvu. Iskorištavaju se u poljoprivredi te u proizvodnji i distribuciji narkotika, ponekad kao posljedica dužničkog ropstva prema pojedincima i agencijama uključenim u njihovo regrutiranje izvan zemlje podrijetla. Slučajevi muških žrtava radne eksploatacije ili prisilnog rada koji dolaze iz raznih zemalja u regiji također je otkriveno u građevinskoj industriji u zemljama EU, Švicarskoj, Azerbajdžanu, Ruskoj Federaciji i UAE (UNDOC, 2022, 9/10).

Nažalost ni Hrvatska nije isključena iz ovih slučajeva. Kako navodi UNDOC, prekogranična trgovina ljudima radi radnog iskorištavanja čini značajan dio otkrivenih slučajeva. Ljudi u potrazi za poslom prelaze granice u susjedne zemlje, a neki od njih završavaju u situacijama radnog iskorištavanja. Takvi slučajevi otkriveni su u Sjevernoj Makedoniji, gdje su žrtve iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Srbije iskorištavane u ugostiteljstvu, te u Bosni i Hercegovini gdje su žrtve bile iz Srbije, dok su u Hrvatskoj žrtve primarno iz Bosne i Hercegovine (UNDOC, 2022, 11).

U svom izvještaju ICMPD navodi kako podaci iz ranijih godina pokazuju da se Republika Hrvatska dugo smatrala tranzitnom zemljom za žrtve trgovine ljudima. Žrtve su uglavnom bile mlade žene iz istočne Europe iskorištavane u zemljama odredišta za prisilnu prostituciju, a njihove ispovijesti su vrlo slične. Život u oskudici i siromaštvu, želja za boljim životom, naivnost i neinformiranost o rizicima trgovine ljudima učinili su te ljude u robove i natjerao ih da se suoče s ljudskom okrutnošću i nečovječnošću. Autori također navode zabrinjavajuću promjenu, naime u posljednje tri godine u vrijeme pisanja izvještaja (2007., 2008. i 2009.), Hrvatska više nije samo tranzitna zemlja, već i ishodište i odredište, te je sve više trgovine ljudima s svrhu radne eksploatacije, odnosno prisilnog rada. Dalje navode da su kod ovog oblika iskorištavanja u gotovo svakom zabilježenom slučaju u Hrvatskoj žrtve bili muškarci (ICMPD, 2010, 8).

6. Dosadašnja istraživanja

Financijska pismenost relativno je novi pojam u društvenim znanostima, te se prvi put pojavljuje sredinom 20. stoljeća. Iako je koncept financijske pismenosti, kao i njena važnost za financijsku dobrobit pojedinaca, poznat znanstvenicima već više od 70 godina, broj provedenih istraživanja iznimno je malen. Prva istraživanja usmjerena primarno na financijsku pismenost povaljuju se tek početkom 21. stoljeća. Osobito malo istraživanja provedeno je od strane sociologa, od kojih u Hrvatskoj nije objavljeno niti jedno u trenutku pisanja ovog rada. Veliku većina istraživanja proveli su ekonomisti te vladine i nevladine organizacije. „Nedostaju dodatna istraživanja na temelju kojih bi se mogli izraditi strateški dokumenti za strukturiranu i promišljenu provedbu financijskog obrazovanja građana svih dobnih skupina, osobito onih uključenih u primarnu obrazovnu razinu (Balen, 2017, 24).“ U ovom dijelu osvrnuti ćemo se na prvo na istraživanja provedena u Hrvatskoj, a zatim na najrelevantnija istraživanja provedena diljem svijeta.

Za Hrvatsku su najznačajnija istraživanja financijske pismenosti provedena 2015. i 2023. u organizaciji Hrvatske narodne banke (HNB) i Hrvatske agencije za nadzor financijskih usluga (HANFA), u suradnji s Ministarstvom financija Republike Hrvatske. Oba istraživanja provela je agencija *Ipsos* prema metodologiji OECD-a koja ispituje tri kategorije – financijsko znanje, financijsko ponašanje i odnos prema trošenju novca. Istraživanje provedeno 2023. ima proširen opseg te također uključuje digitalnu financijsku pismenost, no osim toga, primijenjena je identična metodologija što nam pruža priliku da usporedimo rezultate i steknemo uvid u promjene u financijskoj pismenosti građana u 8 godina između ova dva istraživanja.

Istraživanje 2015. godine je provedeno na reprezentativnom uzorku od 1049 ispitanika, dobi od 19 do 78 godina. Rezultati su pokazali da najnižu razinu financijskog znanja imaju mlađi od 19 (3.6) i stariji od 70 godina (3.6). Nešto manje od tri četvrtine (74%) građana svjesno je utjecaja inflacije na život, ali samo nešto manje od polovice (48%) zna riješiti zadatak s inflacijom. Posebice relevantno za ovo istraživanje je da su stanovnici Hrvatskog primorja i Istre, te Dalmacije pokazali najnižu razinu znanja u Hrvatskoj, ostvarivši 3.7 odnosno 4.0 od mogućih 7 bodova (MINGO, 2016). Prosječna ocjena iznosila je 4.2 od mogućih 7 bodova. U dimenziji financijsko ponašanje, najlošije rezultate ostvarili su mlađi od 19 (3.2) te oni od 20 do 29 godine (4.2), te oni s osnovnim obrazovanjem (3.9). Najbolje rezultate postigli su oni iz Zagrebačke regije (5.4), te oni iz gradova s više od 100,000 stanovnika (5.4). Većina ispitanika (62%)

odgovorila je da pažljivo razmišlja prije nego nešto kupi. Prosječna ocjena iznosi 4,6 od mogućih 9 bodova. Najmanje odgovoran odnos prema novcu imaju mlađi od 19 godina (2.5), dok ostali ispitanici dijele sličan odnos prema trošenju novca, pa razlike u stavovima nisu statistički značajne po osnovnim demografskim karakteristikama, tvrdi Ipsos. Neke od općih karakteristika su da trećina (30%) građana živi za danas ne misleći na budućnost, a nešto manje trećine (28%) građana radije troši novac danas umjesto da dugoročno štedi. Prosječna ocjena iznosila je 3 (60%) od mogućih 5 bodova. S obzirom na ove tri komponente prosječna ocjena građana Hrvatske iznosi 11.7 (55.71%) od mogućih 21.0 bodova. Najnižu razinu financijske pismenosti imaju mlađi od 19 godina (9.3), što je očekivan rezultat (MINGO, 2016).

U usporedbi, rezultati istraživanja provedenog 2023. pokazali su slične rezultate. Najnižu razinu financijskog znanja imaju mlađi od 20 (4.4) i stariji od 70 godina (4.2). Nije iznenađujuće da su ove dvije dobne skupine opet postigle najniže rezultate, ipak valja istaknuti da postoji blagi porast i u ovim skupinama. Regionalno, najniža ocjena je u Sjevernoj Hrvatskoj (4,3), gdje također vidimo blagi porast. Prosječna ocjena iznosila je 4.91 od mogućih 7 bodova. Ovo je značajan rast od 10.14% u odnosu na 2015. godinu. U dimenziji financijsko ponašanje, najlošije rezultate ostvarili su mlađi od 19 (4.4), te oni s sa završenom osnovnom ili srednjom školom (3.9). U usporedbi na rezultate iz 2015. vidimo blagi porast u rezultatima koje su postigli mlađi od 19, no nikakve razlike s obzirom na obrazovanje. Najbolje rezultate ostvarili su ispitanici iz Zagrebačke regije (5.0) i oni iz naselja s više od 15,000 stanovnika (5.0). Iako su iste skupine postigle najbolje rezultate, vidimo blagi pad u usporedbi s rezultatima iz 2015. godine. Prosječna ocjena iznosila je 4.73 od mogućih 9 bodova ili 53% ostvarenih bodova, što nije značajna razlika u odnosu na 2015. godinu. S obzirom na odnos prema novcu, mlađi od 19 (2.0) i oni s osnovnim obrazovanjem (2.1) postigli su najlošije rezultate. U ovom istraživanju ukupni mogući bodovi iznose 4.0, umjesto 5.0 koji su bili ostvarivi 2015. godine. S obzirom na to, ovi rezultati ne pokazuju značajnu razliku u rezultatima. Ipak, vidimo razliku u stavovima, četvrtina ispitanika (25%) složila se s tvrdnjom da živi za danas ne misleći na budućnost, što je pad od 5% u odnosu na 2015. godinu. Trećina (33%) ispitanika složila se s tvrdnjom da radije troši novac danas nego da dugoročno štedi, što je porast od 5% s obzirom na rezultate iz 2015. godine. Prosječna ocjena iznosila je 2.37 (59%) od moguća 4.0 bodova, što je statistički neznačajni pad od 1% u usporedbi na istraživanje iz 2015. godine. S obzirom na ove tri komponente prosječna ocjena građana Hrvatske iznosi 12.0 (60%) od mogućih 20 bodova (MINGO, 2016). Što predstavlja blagi porast od 4.29% u odnosu na 2015. godinu (MINGO, 2023).

Ukupno gledano, usporedba rezultata istraživanja iz 2015. i 2023. godine ukazuje na blagi pozitivan trend u razini financijske pismenosti prosječnog građana Hrvatske. Ipak, ovaj napredak je mal i neravnomjeran. Nije iznenađujuće da su najlošije rezultate postigli mladi, no upravo za njih je financijska pismenost najvažnija, unatoč tome ne vidimo znatni porast u njihovoj prosječnoj razini financijske pismenosti u odnosu na 2015. godinu. Jednako značajno za financijsku dobrobit pojedinca kao financijska pismenost je i stav ljudi prema novcu i budućnosti. Bez obzira koliko obrazovan i sposoban pojedinac, ako ne vjeruje u bolju budućnost nema potrebe za štednjom, investiranjem i dobrim financijskim odlukama. Upravo zato je zabrinjavajuće da se čak trećina ispitanika složila s tvrdnjom da radije troši novac danas nego da dugoročno štedi. Ovakvi rezultati ne govore samo o financijskoj pismenosti građana već i o njihovom povjerenju u vladu i financijske institucije.

Također značajno istraživanje, Financijska pismenost građana u Hrvatskoj, proveli su Vehovec i dr., a rezultati su objavljeni u časopisu Privredna kretanja i ekonomska politika 2015. godine. Cilj istraživanja je empirijsko testiranje socio-demografskih razlika u financijskoj pismenosti. Istraživanje je provedeno telefonskom anketom na uzorku populacije koji je reprezentativan na regionalnim razinama (NUTS-2 regije). Ukupan uzorak ispitanika obuhvatio je 900 građana u dobi od 18 do 65 godina. Upitnik je prilagođen nacionalnim uvjetima prema međunarodno usporedivoj OECD-ovoj metodologiji za mjerenje financijske pismenosti (Vehovec i dr., 2015, 53).

Mjerenje financijske pismenosti sadrži tri komponente: (a) znanje, (b) stavove i uvjerenja te (c) ponašanje. U skladu s time i ciljevima istraživanja, anketni se upitnik sastojao od skupa socio-demografskih pitanja, a zatim je slijedilo testiranje znanja pomoću sedam pitanja. Pitanja ispituju znanje o vremenskoj vrijednosti novca, jednostavnom i složenom kamatnom računu, riziku i povratu ulaganja, inflaciji i diversifikaciji štednje. Zbroj točnih odgovora čini ukupan rezultat komponente znanja. Anketa sadrži i mjeru stavova i uvjerenja koja se sastoji od tri tvrdnje (“Novac postoji da bi se trošio”, “Nalazim veće zadovoljstvo u trošenju novca negoli u dugoročnoj štednji”, “Nastojim živjeti za danas, a sutra kako bude”) za koje ispitanici procjenjuju na skali od 1 do 5 u kojoj se mjeri s njima slažu. Rezultat komponente stavova i uvjerenja kreće se između 1 i 5 pri čemu veći rezultat znači racionalniji financijski stav usmjeren prema planiranju budućnosti i pažljivijem odnosu prema novcu (Vehovec i dr., 2015, 61).

Pitanja o ponašanju odnose se na sedam vrsta ponašanja: pažljivo razmatranje može li si osoba priuštiti nešto prije same kupovine, plaćanje računa na vrijeme, nadgledanje financija,

postavljanje dugoročnih financijskih ciljeva, aktivnu štednju, način odabira financijskog proizvoda, (ne)posuđivanje novca za pokrivanje životnih troškova. Ukupan rezultat na komponenti ponašanja kreće se od 0 do 94 pri čemu viši rezultat znači racionalnije financijsko ponašanje. Komponenta znanja je ključna, tvrde Vehovec i dr., jer se bodovanjem objektivno mjere točni i netočni odgovori i zato jer pitanja u ovom dijelu mogu mjeriti osnovnu, srednju ili višu razinu financijske pismenosti. Mjerenje komponente stavova i uvjerenja ima subjektivna obilježja, a iskazani se stavovi mogu mijenjati. Sve tri komponente zajedno određuju razinu financijske pismenosti koju je moguće međunarodno uspoređivati, ako se koristi isti upitnik. U skladu s time, takva se kombinirana mjera financijske pismenosti računa kao zbroj komponenata znanja, stavova i uvjerenja te ponašanja i može poprimiti vrijednosti od 1 do 22 pri čemu viši rezultat znači veću financijsku pismenost (Vehovec i dr., 2015, 61-63).

Prema Vehovec i dr., od sedam analiziranih socio-demografskih varijabli, najveći utjecaj na financijsku pismenost pokazuju varijable obrazovanje, dohodak kućanstva te radni status ispitanika. U sva tri slučaja rezultati su ukazali na postojanje statistički značajnih razlika u tri mjere financijske pismenosti: kombiniranoj mjeri, komponenti znanja i komponenti ponašanja. Statistički je značajan utjecaj veličine mjesta stanovanja, dobi i spola ispitanika na dvije mjere financijske pismenosti: kombiniranu mjeru i mjeru komponente znanja. Najmanje su izražene regionalne razlike u financijskoj pismenosti. Rezultati istraživanja ukazuju na zaključak da je financijska pismenost u najmanjoj mjeri ovisna o regionalnoj pripadnosti. Razlike u financijskoj pismenosti mogu se bolje objasniti nekim drugim socio-demografskim varijablama. Vehovec i dr. ističu da iako nešto slabije, ipak i varijable dob, spol i veličina mjesta stanovanja također objašnjavaju razlike u financijskoj pismenosti. Za razliku od komponente stava, puno je više ustanovljenih razlika u komponenti ponašanja, a najviše u komponenti znanja. Pri tome se kao najugroženija skupina s najnižom razinom znanja izdvajaju građani iz manjih mjesta, mlađe dobi, nižeg obrazovanja, ženskog spola, i nižeg dohotka te nezaposleni (Vehovec i dr., 2015, 70/72).

Zaključno, Vehovec i dr. navode kako je ovo istraživanje također pokazalo da je za Hrvatsku pored uobičajenih pitanja iz OECD-ovog upitnika poželjno dodati socio-demografske informacije o tome je li ispitanik zaposlen u privatnom ili javnom sektoru te je li najvažniji prihod od rada stabilan mjesečni prihod ili on varira s obzirom na odrađeni posao. Ova dodatna socio-demografska pitanja značajno utječu na razinu financijske pismenosti, tvrde autori. Osim toga, ističu, u pitanjima znanja poželjno je uvesti dodatna pitanja o nekim korisnim financijskim proizvodima kao što su na primjer životna osiguranja i devizni tečaj. Posebno je rizik promjene

deviznog tečaja utjecao na financijsku situaciju velikog broja građana Hrvatske što znači da se određena znanja stječu iskustveno na bolniji način, ali i da takav način podiže razinu financijske pismenosti (Vehovec i dr., 2015, 70/72).

Rezultati ovog istraživanja podudaraju se s rezultatima ranije navedenih istraživanja agencije Ipsos o financijskoj pismenosti građana Hrvatske. Varijable obrazovanje, dohodak kućanstva te radni status ispitanika opet se pokazuju kao jedni od ključnih indikatora razine financijske pismenosti. Kako navode Vehovec i dr., financijska pismenost u najmanjoj mjeri ovisna o regionalnoj pripadnosti, uzmemo li u obzir rezultate istraživanja agencije Ipsos, koji su pokazali da stanovnici većih gradova postižu bolje rezultate, možemo zaključiti da regionalna pripadnost ima utjecaj, ali taj utjecaj primarno proizlazi iz ekonomske razvijenosti regije ili mjesta stanovanja, a ne o geografskih ili kulturalnih faktora.

U svom istraživanju, Lusardi i dr. ispitili su financijsku pismenost među mladima pomoću najnovijeg vala Nacionalnog longitudinalnog istraživanja mladih započetog 1997. godine. NLSY97 nacionalno je reprezentativan uzorak mladih SAD-a u dobi od 12 do 17 godina. Istraživanje je osmišljeno da dokumentira prijelaz mladih odraslih iz škole na posao i identificirati definiranje karakteristike te tranzicije. Slijedom toga, anketa uključuje opširne informacije o ponašanju ispitanika na tržištu rada, obrazovno iskustvo, te karakteristike obitelji i zajednice. Autori uvode mali skup pitanja o financijskoj pismenosti u Val 11 ankete, proveden 2007. – 2008. kada su ispitanici imali od 23 do 28 godina. Uzorak analize obuhvatio je 7,417 ispitanika (Lusardi i dr., 361, 2010).

Tri pitanja o financijskoj pismenosti uključena u val 11 NLSY-a bila su pitanja za koja su Lusardi i Mitchell izvorno osmišljeni istraživanje o zdravlju i mirovini iz 2004. dodana mnogim istraživanjima u Sjedinjenim Državama i inozemstvu. Ovim se pitanjima testiralo znanje o osnovnim, ali temeljnim financijskim konceptima. Prva dva pitanja, koja autori nazivaju "kamatna stopa" i "inflacija", ispituju jesu li ispitanici upućeni o inflaciji i posjeduju li osnovne matematičke sposobnosti. Treće pitanje, o "diverzifikaciji rizika", ocjenjivalo je znanje ispitanika o diverzifikaciji rizika, ključnog elementa informiranog ulaganja (Lusardi i dr., 361/362, 2010).

Rezultati su pokazali slijedeće. Iako je 79% ispitanika točno odgovorilo na pitanje kamatne stope, samo 54% je točno odgovorio na pitanje o inflaciji, a 15% je odgovorilo da ne zna odgovor na pitanje inflacije. Samo 47% je odgovorilo na pitanje diverzifikacije rizika ispravno, a 37% je odgovorilo ne znam. Posebno velika stopa odgovora "ne znam" je zabrinjavajuća,

tvrde Lusardi i dr., jer su u njihovim prethodnim istraživanjima odgovori "ne znam" identificirali ispitanike s vrlo niskom razinom financijskog znanja. Niske stope točnih odgovora, posebno na pitanja inflacije i diversifikacije rizika, pokazala su da mnogim mladim ljudima nedostaje znanje o osnovnim financijskim konceptima. Štoviše, samo 27% ispitanika je točno odgovorilo na sva tri pitanja, a samo oko 46% je točno odgovorilo na prva dva pitanja. Ovi rezultati pokazuju da je manjak financijskog znanja među mladima široko rasprostranjen, zaključuju Lusardi i dr.. Autori također ističu da su točni odgovori na ova tri pitanja financijske pismenosti bili su u visokoj pozitivnoj korelaciji. Ispitanici koji znaju točno odgovoriti na jedno od pitanja financijske pismenosti također su imali veću vjerojatnost točno odgovoriti na ostala pitanja (Lusardi i dr., 365, 2010).

Lusardi i dr. navode da iako je ukupna razina financijskog znanja među mladima bila niska, postojale su značajne razlike prema socio-demografskim karakteristikama. Postojale su velike razlike u financijskoj pismenosti između žena i muškaraca. Manje je vjerojatno da će žene ispravno odgovoriti na svako od tri pitanja, a postojao je jaz od 11% do 12% za stope točnih odgovora na pitanja inflacije i diverzifikacije rizika, što predstavlja statistički značajne razlike. Autori također ističu da su pronašli slične spolne razlike među starijima u prijašnjim istraživanjima. Ovaj nalaz potvrđuju Lusardi i Tufano (2009), koji su istraživali dugovnu pismenost za reprezentativni američki uzorak; u studijama užih uzoraka (Agnew i Szykman 2005; Lusardi, Keller i Keller 2008) i u studijama drugih zemalja (Lusardi i Mitchell 2007b; Smith i Stewart 2008.; van Rooij, Lusardi i Alessie 2007). Shodno tome, sada postoji prilično čvrsti dokazi koji potvrđuju da se mnoge žene ne snalaze dobro u financijskim kalkulacijama i nemaju čvrsto razumijevanje inflacije i diversifikacije rizika, zaključuju autori (Lusardi i dr., 366/367, 2010).

7. Metodološki aspekti istraživanja

7.1. Predmet istraživanja

U suvremenom društvu, svjedoci smo velikog porasta interesa za financijsku pismenost, ne samo među individualnim znanstvenicima, već brojnim vladinim i ne vladinim organizacijama. Razlog tome je zasigurno rastuća uloga financijske pismenosti u financijskoj dobrobiti pojedinaca, ali i društava u cjelini. Iako suvremeno zapadno društvo pruža daleko veću vertikalnu i horizontalnu mobilnost nego krajem prošlog stoljeća, to također znači daleko veću nestabilnost i nepredvidivost društvenih promjena. Dani kada je prosječna obitelj mogla pristojno živjeti od jedne plaće, bez investiranja, bez unaprjeđivanja vještina i promaknuća ili prelazaka na bolje plaćeni posao su stvar prošlosti. Upravo zato vlade diljem svijeta ulažu u programe financijskog opismenjavanja, kako bi pomogli građanima nositi se sa sve bržim tempom društvenih promjena, te ublažiti njihov utjecaj na gospodarstvo. Financijska pismenost je kao pojam još u fazi ranog razvoja, te nema opće prihvaćenu definiciju, no većina se slaže da uključuje komponente znanja, ponašanja te emocionalnu odnosno komponentu stavova i uvjerenja.

Cilj ovog rada je istražiti razinu financijske pismenosti mladih na području Splita, kakvo su financijsko obrazovanje primili i iz kojih izvora, te kakvu korelaciju ovo dvoje ima sa njihovim stavovima i uvjerenjima o novcu. Pod utjecajem globalizacije i interneta, te pojavom kripto valuta, financijski sustavi postaju sve kompleksniji iz godine u godinu. U isto vrijeme, zahvaljujući sve većoj međusobnoj povezanosti financijskih tržišta, ona postaju sve nestabilnija. Događaj u jednom kraju svijeta, kao na primjer, rat u Ukrajini ili Gazi, odjekuje globalnim financijskim tržišta i ostavlja dugoročne posljedice. Važno je također i spomenuti inflaciju, koja je na porastu diljem svijeta te se u prošlosti pokazala kao adekvatan prediktor društvene i političke nestabilnosti. Stoga je važnije nego ikad prije, da je prosječni građanin upućen u globalne geo-političke i financijske trendove, kako bih mogao točno procijeniti kojim je financijskim rizicima izložen i kako postupiti sa svojim novcem kako bi osigurao financijsku dobrobit sebe i svojih bližnjih. Prvi korak prema tom cilju je istražiti trenutnu razinu financijske pismenost i njene izvore, te kakav stav prema novcu imaju visoko financijski obrazovani pojedinci. Pomoću ovih podataka možemo pronaći najučinkovitiji način obrazovanja građana, kao i koji stavovi utječu najpozitivnije na financijsku pismenosti, i upravo to je motiv za ovo istraživanje.

7.2. Istraživački ciljevi i hipoteze

Temeljni cilj rada je istražiti razinu financijske pismenosti mladih na području Splita. U okviru istraživanja također, kao posebne ciljeve želimo istražiti:

- (a) korelaciju između dobi i financijske pismenosti;
- (b) iz kojih su izvora sudionici stekli svoje financijsko obrazovanje;
- (c) istražiti koliko kontrole sudionici smatraju da imaju nad novcem;
- (d) istražiti koliku sposobnost stjecanja novca sudionici smatraju da posjeduju;
- (e) kakva je korelacija između njihovih stavova o novcu te razine financijske pismenosti.

Temeljna hipoteza: očekujemo kako će rezultati pokazati da će prosječna razina financijske pismenosti sudionika biti niska

Posebne hipoteze:

1. H₁: Razina financijske pismenosti zavisit će od dobi sudionika, na način da će razina financijske pismenosti biti veća što su sudionici stariji
2. H₂: Najmlađi sudionici vjerojatnije će steći više financijskog obrazovanja iz neslužbenih izvora (npr. internet, prijatelji) u usporedbi s najstarijim sudionicima
3. H₃: Sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da novac ima visoku razinu kontrole nad njima
4. H₄: Sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da nemaju veliku sposobnost stjecanja novca
5. H₅: Sudionici koji smatraju novac vrlo važnim i utjecajnim u svojim životima vjerojatnije će imati višu razinu financijske pismenosti

7.3. Korištena metoda

S obzirom da nam je cilj ispitati financijsku pismenost na području Splita, koje uključuje geografski veliki prostor kao i nekoliko manjih gradova te brojna manja mjesta, odlučili smo se koristiti online anketu za potrebe ovog istraživanja. Prvo ćemo nešto reći o anketi kao metodi, te njenim prednostima i manama, a zatim ćemo se osvrnuti na online anketu i vidjeti kako se ona razlikuje od tradicionalne ankete.

„Anketno istraživanje je često korišten način promatranja u društvenim znanostima. U tipičnom istraživanju, istraživač odabire uzorak sudionika i daje standardizirani upitnik svakoj osobi u uzorku. Ankete se mogu koristiti u opisne, eksplanatorne i istraživačke svrhe. Uglavnom se koriste u studijama koje imaju pojedinačne ljude kao jedinicu analize. Iako se ova metoda može koristiti za druge jedinice analize, kao što su grupe ili interakcije, neke pojedinačne osobe moraju poslužiti kao sudionici ili informatori“ (Babbie, 2021, 250). „Ankete su osobito korisne u opisivanju karakteristika velike populacije. Pažljivo odabran probabilistički uzorak u kombinaciji sa standardiziranim upitnikom nudi mogućnost izrade rafiniranih deskriptivnih tvrdnji o studentskom tijelu, gradu, naciji ili bilo kojoj drugoj velikoj populaciji. Ankete određuju stope nezaposlenosti, namjere glasanja i slično s nevjerojatnom preciznošću. Iako pregled službenih dokumenata može dati jednaku točnost za nekoliko tema, nijedna druga metoda promatranja ne može pružiti ovu opću mogućnost. Ankete—osobito one koje provodite sami—čine velike uzorke izvedivim. Ankete na 2000 sudionika nisu neobične. Veliki broj slučajeva vrlo je važan i za deskriptivnu i za eksplanatornu analizu, posebno gdje god treba analizirati nekoliko varijabli istovremeno“ (Babbie, 2021, 281).

Babbie također ističe kako anketno istraživanje ima nekoliko slabosti. Prvo, tvrdi da zahtjev za standardizacijom često rezultira guranjem okruglih klinova u četvrtaste rupe. Standardizirane stavke upitnika često predstavljaju najmanji zajednički nazivnik u procjeni stavova, orijentacija, okolnosti i iskustava ljudi. Dizajniranjem pitanja koja će biti barem minimalno prikladna za sve sudionike, može se propustiti ono što je najprikladnije za mnoge od njih. U tom smislu, ankete su često površne u istraživanju složenih tema. Iako sofisticirane analize mogu djelomično ublažiti ovaj problem, on je svojstven anketnom istraživanju. Slično tome, anketno istraživanje rijetko može uračunati kontekst društvenog života. Iako upitnici mogu pružiti informacije u ovom području, istraživač rijetko razvije osjećaj za cjelokupnu životnu situaciju u kojoj sudionici razmišljaju i djeluju kao što to može, recimo, promatrač sudionik. Dalje zaključuje kako su ankete na mnogo načina nefleksibilne. Studije koje uključuju izravno

promatranje mogu se modificirati prema uvjetima na terenu, ali ankete obično zahtijevaju da početni dizajn studije ostane nepromijenjen u cijelom razdoblju. Kao terenski istraživač, na primjer, možete postati svjesni važne nove varijable koja djeluje u fenomenu koji proučavate i početi je pažljivo promatrati. Dok koristeći anketu istraživač vjerojatno ne bi bio svjestan važnosti nove varijable i ni u kojem slučaju ne bi mogao učiniti ništa po tom pitanju (Babbie, 2021, 282).

„Ankete koje su u potpunosti elektroničke, oslanjajući se samo na kontakte putem e-pošte za dobivanje internetskih odgovora, najbrže su rastući oblik anketiranja koji se pojavljuje u Sjedinjenim Državama, kao i u većem dijelu svijeta. Kao samostalan način prikupljanja podataka, web je posebno atraktivan zbog brzine, niske cijene i ekonomije razmjera“ (Dillman i dr., 2014, 9). Ova metoda razvija se krajem prošlog stoljeća, a danas je njena popularnost u porastu. Inicijalni interes istraživača za ovu metodu je zasigurno bio što nadilazi geografska ograničenja za prikupljanje podataka, te smanjuje financijske i vremenske troškove provedbe istraživanja. S godinama ova je metoda postala još praktičnija. Razvili su se pristupačni i jeftini računalni programi za obradu podataka, koji dodatno olakšavaju provedbu ove metode, a s rastom društvenih mreža, broj potencijalnih sudionika se također naglo proširio. I sudionici su također dobili pristup tehnologiji koja olakšava njihovo sudjelovanje. „Sve veća upotreba mobilnih uređaja – posebice pametnih telefona i tableta – dodatno je potaknula rast interakcija na internetu, posebice jer su ti uređaji postali primarni način na koji se neki ljudi povezuju s internetom“ (Dillman i dr., 2014, 301). U prošlosti je kontakt s sudionicima bio ograničen na email, koji mnogi sudionici rijetko provjeravaju, a sam pronalazak tih email adresa predstavljao je veliki izazov. Danas je dovoljno samo pronaći relevantne grupe na društvenim mrežama kako bi pronašli veliki broj potencijalnih sudionika. Na primjer, želimo li istraživati financijsku pismenost, dovoljno je pronaći grupe koje se bave financijama, investiranjem, štednjom i sličnim vezanim pojmovima. Osim geografske, ova metoda također uklanja i lingvističku barijeru, zahvaljujući rasprostranjenosti engleskog jezika na internetu, možemo komunicirati sa, i istraživati ljude iz svih krajeva svijeta čiji materinji jezik ne poznajemo. Razvoju ove metode zasigurno je doprinijela i pandemija COVID-19, te politike preventivne izolacije koje su je pratile. One su onemogućile provedbu svih metoda koje zahtijevaju fizičku interakciju zbog čega su se mnogi istraživači okrenuli prikupljanju podataka i interakciji s sudionicima putem interneta.

Dillman i dr. navode kako su mnogi anketari bili optimistični u kasnim 1990-ima da bi se, kako su stope telefonskih odgovora padale, moglo lako prijeći na provođenje većine anketa putem

Interneta, no ističu kako ova tranzicija nije bila tako učinkovita kako se zamišljalo. Kao razloge za to navode kako nemaju sva kućanstva pristup internetu, a činjenica da se pojedinci koji ne koriste internetom znatno razlikuju (stariji, niže obrazovani i niži prihodi) od onih koji ga imaju, otežava postizanje adekvatne reprezentativnosti za mnoge ankete. Dalje navode da kontakt samo putem e-pošte često proizvodi stope odgovora koje su slično niske onima postignutim u telefonskim anketama. Kao rezultat toga, optimizam o potencijalu web anketa u posljednje je vrijeme ustupio mjesto zbunjenosti. Čak i slučajno promatranje u zračnim lukama, trgovačkim centrima i na sastancima pokazuje da ljudi sve više primaju i šalju poruke na pametnim telefonima i bezbroj drugih elektroničkih uređaja. Prijenosna ili stolna računala za mnoge više nisu dominantan način povezivanja s internetom. Dok džepni uređaji pružaju praktične načine povezivanja s internetom, njihovi mali zasloni i uređaji za unos otežavaju čitanje i odgovaranje na ankete (Dillman i dr., 2014, 11).

Kao što vidimo, online ankete olakšavaju provedbu za istraživače na račun sudionika. Sve one prednosti koje privlače istraživače da ih koriste stvaraju problem sudionicima. Zato što se ankete mogu ispuniti bilo gdje i kada, ako sudionik ima mobilni uređaj i pristup internetu, istraživač može distribuirati anketu iz svog ureda, no isto tako, to znači da nema nikakvu liniju komunikacije s sudionicima. To znači da nije u mogućnosti razjasniti ikakve nejasnoće, te čak da ne može biti siguran tko je točno ispunio upitnik i spadaju li oni u ciljanu populaciju. Tu također spada i problem iskrenosti, prisutan i u drugim metodama, ali ovdje posebice izražen. Još jedan važan nedostatak je da su populacije koje možemo istraživati ograničene na one koje su informacijski pismene i imaju pristup internetu. To znači da oni koji su pre mladi ili pre stari, ili nedovoljno informacijski pismeni ne mogu sudjelovati, kao ni oni koji nemaju pristup Internet ili ga nedovoljno često koriste da bi vidjeli našu molbu da ispune upitnik na vrijeme.

7.4. Uzorak

Istraživanje je provedeno online anketom u kolovozu 2024. godine na prigodnom uzorku od 203 sudionika, stanovnika šireg područja grada Splita, u dobi od 18. do 29. godine. Istraživanje je provedeno online načinom uz korištenje raspoloživog alata Google Forms. Poveznica za upitnik podijeljena je putem društvenih mreža i preko poznanika i kolega kako bi dosegli onaj dio populacije koji ne koristi društvene mreže ili se ograničeno koristi internetom. Upitnik se sastojao od 22 pitanja, od kojih su 9 demografska i socioekonomska, 7 pitanja namijenjena ispitivanju financijske pismenosti, te 13 tvrdnji namijenjenih ispitivanju o stavovima o novcu. Prosječno vrijeme potrebno za ispunjavanje iznosilo je 5 minuta.

7.5. Primjenjivost rezultata istraživanja

Financijska pismenost, odnosno financijsko obrazovanje, kao i svi drugi oblici obrazovanja ključ su napretka, kako za pojedince, tako i narode i cijelo čovječanstvo. Važnost obrazovanja već je odavno poznata, a početkom ovog stoljeća, važnost financijskog obrazovanja također dolazi do izražaja, te raste interes za njim na svim razinama društva. Jednako tako, razvojem interneta, kripto i digitalnih valuta te mnogih drugih financijskih tehnologija i instrumenata, raste i kompleksnost financijskih sustava. Riječ je o pojmu koji se još razvija, ali može se reći da taj razvoj nema krajnji cilj, te očekujemo da će se u budućnosti financijska pismenost razvijati paralelno sa financijskim sustavima. Ipak, u trenutku pisanja ovog rada može se reći da naše razumijevanje i poimanje financijske pismenosti zaostaje za potrebama i izazovima koje predstavljaju suvremeni financijski sustavi, stoga je važno pobuditi i poticati interes svih: građana, znanstvenika, organizacija i vlada, za daljnje istraživanje financijske pismenosti i promoviranje financijskog obrazovanja.

Stoga se nadamo da će ovo istraživanje, unatoč svojim metodološkim ograničenjima, doprijeti ovom naporu, i potaći daljnji interes za ovaj, jedan od ključnih izazova suvremenog društva. Iako metoda online ankete s prigodnim uzorkom ograničava mogućnost generalizacije i stvaranja jasne slike o trenutnoj razini financijske pismenosti mladih na području Splita, ipak smatramo da može poslužiti kao dobra polazna točka za daljnja istraživanja kao i oblikovanju javne politike. Također nam može dati uvid u to koji su izvori financijskog obrazovanja najpristupačniji mladima na ovom području, te kakvi su njihovi stavovi prema novcu i financijskom obrazovanju.

7.6. Preuzeta pitanja i instrumenti

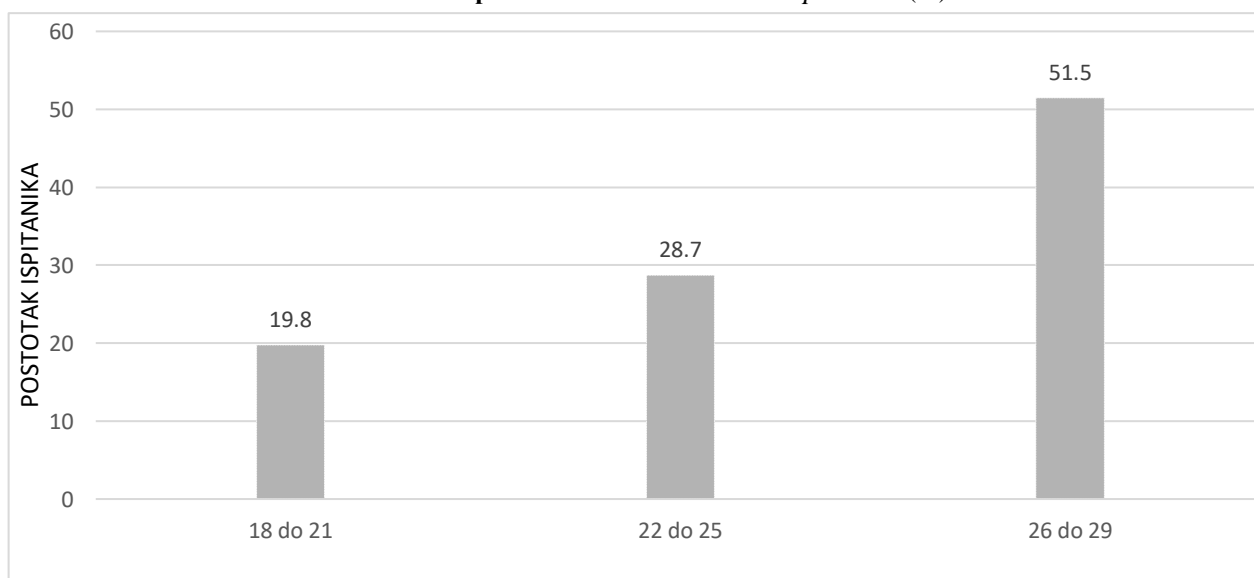
S obzirom da pojam financijske pismenosti još nije jasno definiran, te se još vode rasprave o tome što sve spada pod financijsku pismenost i kako je možemo mjeriti, danas postoje mnogi instrumenti namjeni mjerenju iste. Iz ovog razloga bi bilo teško raditi usporedbe među različitim populacijama i narodima. To je jedan od razloga zašto je OECD, u suradnji za mnogim znanstvenicima i institucijama, objavio „Priručnik za mjerenje financijske pismenosti i financijske uključenosti“. Prvi put objavljen 2009. godine, prošao je kroz nekoliko verzija, a posljednja je objavljena 2022. godine. Jedan od ciljeva ovog priručnika je riješiti problem nedostatka među-narodno usporedivih podataka o financijskoj pismenosti. Upravo zato koristili smo pitanja i instrumente iz ovog priručnika, kako bi naši rezultati bili usporedivi sa podacima iz drugih istraživanja, davajući nam jasniju sliku o stvarnoj razini financijske pismenosti naših sudionika u usporedbi s drugim populacijama.

8. Interpretacija rezultata istraživanja

8.1. Socio-demografska obilježja sudionika

Unatoč prigodnom uzorku i prikupljanju podataka online, raspodjela sudionika prema socio-demografskim karakteristikama je relativno ravnomjerna. Ipak, kako je to uobičajeno, malo više od polovice sudionika (54,7%) ipak su žene, dok je nešto manje (45,3%) muškaraca. Ciljana dob sudionika bila je između 18 do 29 godina, te smo sudionike raspodijelili u tri ravnomjerne skupine radi usporedbe dobi s financijskom pismenosti. S obzirom na dob, najmanje sudionika, nešto manje od petine (19,8%), ima između 18 i 21 godine. Nešto manje od trećine (28,7%) ima između 22 i 25 godina, dok nešto više od polovice sudionika (51,5%) spada u treću dobnu skupinu, između 26 i 29 godina.

Grafički prikaz 1. Dobna struktura ispitanika (%)

S obzirom na mjesto stanovanja, na temelju rezultata prijašnjih istraživanja sudionike smo podijelili na tri skupine. Prve dvije skupine su gradovi i mjesta s više od 15,000 stanovnika, te gradovi i mjesta s manje od 15000 stanovnika, gdje su pronađene najveće razlike među sudionicima (MINGO, 2015, 2023). Zadnja skupina su građani grada Splita, koji se svojom veličinom i kulturom ističe od ostatka regije, te stoga čini zasebnu kategoriju. Nešto više od četvrtine sudionika (28,6%) stanuje u gradu s više, dok nešto manje od četvrtine (23,6%) stanuje u gradu s manje od 15000 stanovnika. Skoro polovica sudionika (47,8%) stanuje u gradu Splitu.

S obzirom na postignuti stupanj obrazovanja, nešto više od trećine sudionika (36%) ima završenu srednju školu. Skoro trećina sudionika (31%) završila je preddiplomski studij, dok je

nešto manje od trećine (28,1%) postiglo diplomski stupanj obrazovanja. Samo 3,9% ispitanika završilo je poslijediplomski studij.

S obzirom na radni status, nešto manje od dvije petine sudionika (41,9%) izjavilo je da su zaposleni na stalni radni odnos, dok jedna desetina (9,9%) radi povremeno. Jedna petina (19,7%) studira i radi, dok nešto manje od petine (18,2%) studira. Nezaposlenih je 6,9%, a 3,4% sudionika se školuje.

S obzirom na trenutnu ekonomsku situaciju te mladi uzorak, ne iznenađuje činjenica da nešto manje od polovice (47,9%) stanuje kod roditelja, dok četvrtina (24,6%) iznajmljuje stan ili kuću. Petina sudionika (20,6%) živi u vlastitom stanu ili kući, dok 2% živi kod rodbine, a 3% u studentskom domu. S obzirom na to s kim žive, dvije petine sudionika (42,4%) živi s roditeljima, a trećina (33%) s partnerom/icom. Desetina sudionika (10,3%) živi sama, dok desetina (10,3%) živi s cimerom/icom. Samo 3,9% sudionika živi s rodbinom.

Za skoro dvije trećine sudionika (59,1%) glavni izvor prihoda je vlastita plaća. Nešto manje od petine (17,3%) ovisi o tuđim prihodima, dok 5,4% ispitanika prima stipendiju. Povremeni rad je glavni izvor prihoda za skoro petinu sudionika (16,3%), a jedan ispitanik (0,5%) ima rentu ili nasljedstvo.

S obzirom na mjesečne prihode, desetina ispitanika (10,3%) prima manje od 150 eura, dok nešto manje od desetine (8,9%) prima između 151 i 300 eura, a 6,9% prima između 301 i 500 eura. Skoro trećina sudionika (28,6%) ima primanja između 501 i 1000 eura. Nešto manje od trećine (29,1%) prima između 1001 i 1500 eura, a šestina (16,3%) ima primanja veća od 1500 eura mjesečno.

8.2. Izvori financijske pismenosti

Kako bi ispitali koliko smatraju da su naučili o novcu i financijama o drugih, sudionike smo zamolili da izraze koliko su naučili od ponuđenih izvora na skali od 1 do 5, gdje 1 predstavlja vrlo malo, a 5 predstavlja mnogo.

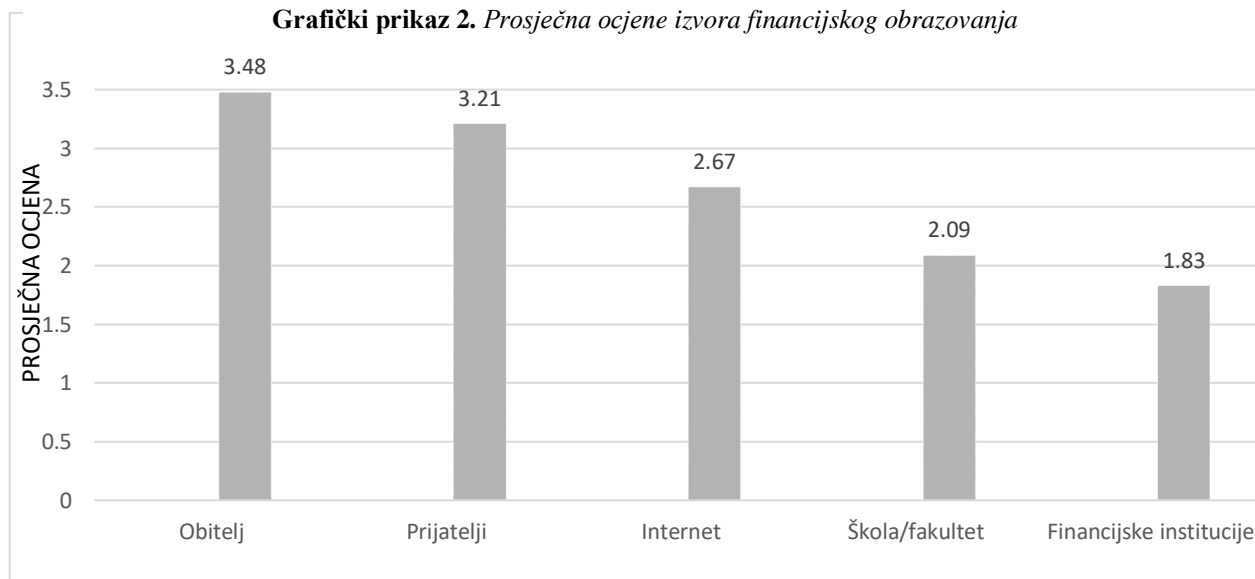
Prvi ponuđeni izvor je obitelj, te je trećina sudionika (33,7%) izjavila da je od obitelji naučila mnogo. Petina sudionika (19,7%) izjavila je da je od obitelji naučila poprilično. Nešto manje od petine (19,2%) izjavilo je da od obitelji nije naučila ni puno ni malo. Šestina sudionika (16,7%) izjavila je da je od obitelji naučila malo, dok je desetina (10,3%) izjavila da je naučila vrlo malo. S obzirom na ključnu ulogu obitelji u našem obrazovanju, ne iznenađuje činjenica da velika većina sudionika smatra da je barem u nekoj mjeri stekla financijsko obrazovanje od svojih roditelja ili skrbnika.

Po pitanju interneta, šestina sudionika (15,7%) izjavila da je naučila mnogo, a četvrtina sudionika (24,6%) izjavila je da je naučila poprilično. Nešto više od trećine (33,9%) izjavilo je da od interneta nije naučila ni puno ni malo. Šestina sudionika (16,2%) izjavila je da je od interneta naučila malo, dok je nešto manje od desetine (9,3%) izjavilo da je naučilo vrlo malo. Utjecaj interneta u obrazovanju sve je veći iz godine u godinu, stoga smo očekivali da će odgovori sudionika ukazivati na još značajniju ulogu u njihovom obrazovanju. Ipak, ukupno 40% sudionika smatra da je naučilo poprilično odnosno mnogo, što je broj koji se ne može zanemariti. Sigurno je da programi i mjere koje žele postići značajne rezultate i doseći veliki broj građana moraju uključivati internet. Ovdje valja istaknuti i utjecaj dezinformacija na internetu na financijsko blagostanje građana. S manjkom službenih izvora o financijama, kao što je investiranje, mnogi izgube novac prateći savjet takozvanih *finance gurus* na društvenim mrežama.

S obzirom na školu/fakultet dobili smo zanimljive rezultate. Dvije petine sudionika (42,8%) izjavila da je naučila mnogo, što je daleko više od očekivanog kada uzmemo u obzir ustaljeni diskurs na internetu o manjku praktičnog znanja kojeg djeca stječu u školi. Samo 7,3% sudionika izjavili su da su naučili poprilično, a nešto više od petine (21,1%) izjavilo je da od škole/fakulteta nisu naučili ni puno ni malo. Nešto manje od četvrtine sudionika (23,1%) izjavilo je da su naučili malo, dok je nešto manje od desetine (9,3%) izjavilo da je naučilo vrlo malo. Ipak, škola je za većinu još uvijek primarni izvor obrazovanja. Također, činjenica je da postoje ekonomski i poslovni fakulteti, te srednjoškolski predmeti kao što je Poslovna matematika, koja pokriva osnovne koncepte kao što su investiranje, rizik, kamata i slično.

Kada je riječ o prijateljima, samo 6,9% sudionika izjavilo je da su od njih naučili mnogo, a nešto manje od šestine (13,8%) izjavilo je da su naučili poprilično. Nešto više od trećine (35,0%) izjavilo je da od prijatelja nisu naučili ni puno ni malo. Nešto više od četvrtine sudionika (28,1%) izjavilo je da su naučili malo, dok je nešto više od šestine (16,3%) izjavilo da su naučili vrlo malo. S obzirom na veliku ulogu prijatelja u našem razvoju, očekivali smo da će odgovori sudionika ukazivati na znatno veću ulogu prijatelja u njihovom financijskom obrazovanju. Ipak, valja uzeti u obzir da nas prijatelji ne mogu naučiti ono što ni oni sami ne znaju.

Grafički prikaz 2. *Prosječna ocjene izvora financijskog obrazovanja*

Kako je vidljivo iz Grafičkog prikaza 2., u prosjeku, sudionici su najviše naučili od obitelji, a najmanje od financijskih institucija, što je očekivan rezultat.

Kako smo već ranije spomenuli, internacionalne organizacije kao i mnoge vlade i civilne organizacije diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj, ulažu napore i resurse kako bi promovirali financijsku pismenost stanovništva. Stoga smo željeli ispitati koliko su takve inicijative doprinijele financijskoj pismenosti naših sudionika. Rezultati su pokazali da su najmanje utjecajne kao izvor financijskog znanja. Samo 1% sudionika izjavilo je da su od njih naučili mnogo, a samo 6,0% izjavilo je da su naučili poprilično. Nešto manje od petine (18,7%) izjavilo je da nisu naučili ni puno ni malo. Nešto manje od četvrtine sudionika (24,1%) izjavilo je da su naučili malo, dok je čak polovica sudionika (50,0%) izjavila da su naučili vrlo malo od financijskih institucija. Financijske institucije često svoje programe uokviruju unutar radionica ili seminara. Nažalost, na ovom području nije se još ukorijenila ideja cjeloživotnog obrazovanja, te mnogi, nakon što završe školu ili fakultet, ne nastavljaju se obrazovati. Ipak, smatramo da su mnogi koji nisu spremni ili u mogućnosti fizički sudjelovati u radionicama ili seminarima, spremni obrazovati se putem interneta. Zasigurno je da ako smanjimo barijere i

prepreke financijskom obrazovanju, i učinimo ga pristupačnim i fleksibilnim, dosegnuti ćemo mnogo veći broj građana.

Također smo htjeli ispitati koliko su puta sudjelovali u programima i radionicama o financijskoj pismenosti, u organizaciji vladinih i nevladinih udruga. Na pitanje „Koliko ste puta sudjelovali u nekom od programa/radionica financijske pismenosti u organizaciji vladinih udruga?“, čak 90,6% sudionika izjavilo je da su sudjelovali 0 puta. Samo 6,9% sudionika je izjavilo da su sudjelovali 1 do 2 puta, te tek 2% 3 do 4 puta. Samo je jedan sudionik (0,5%) izjavio da je sudjelovao 5 ili više puta.

Kada je riječ o programima u organizaciji nevladinih udruga, četiri petine sudionika (79,8%) izjavilo je da su sudjelovali 0 puta, što je blagi porast u odnosu na vladine programe. Nešto više od šestine sudionika (17,2%) izjavilo je da su sudjelovali 1 do 2 puta, što je jednak porast od otprilike 10%. Samo jedan sudionik (0,5%) sudjelovao je 3-4 puta dok je 2,5% sudionika sudjelovalo 5 ili više puta. Kako vidimo iz rezultata, velika većina sudionika nije sudjelovala ni jedan put. Razlog tome ne možemo točno znati bez daljnjeg istraživanja, no pretpostavljamo da je riječ o niskoj ponudi u strane vlade i udruga i niskoj potražnji od strane građana. Bilo bi zanimljivo usporediti ove rezultate sa drugim gradovima, posebice Zagrebom, i ispitati kako financijska kultura nekog područja utječe na financijsku pismenost svih slojeva društva, posebice onih najbogatijih i najsiromašnijih.

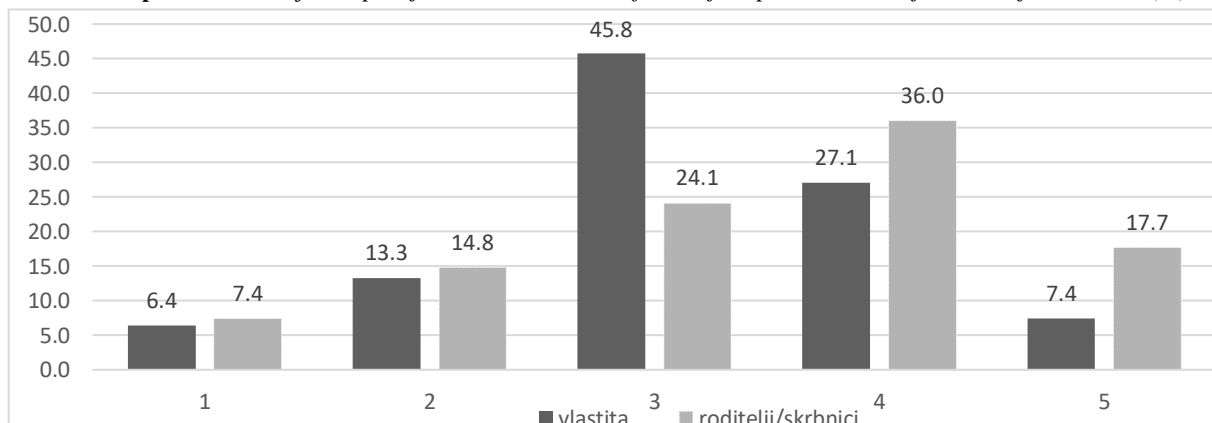
8.3. Razina financijske pismenosti

8.3.1. Subjektivna procjena razine financijske pismenosti

Kako bi usporedili subjektivnu i objektivnu razinu financijske pismenosti sudionika, pitali smo ih da procijene vlastitu razinu financijske pismenosti na skali od 1 do 5, gdje 1 predstavlja vrlo nisku, a 5 vrlo visoku razinu financijske pismenosti. Manje od desetine sudionika (6,4%) smatra da ima vrlo nisku, dok nešto manje od šestine (13,3%) smatra da ima nisku razinu financijske pismenosti. Skoro polovica sudionika (45,8%) smatra da ima prosječnu, a nešto više od četvrtine (27,1%) smatra da ima visoku, dok samo 7,4% smatra da ima vrlo visoku razinu financijske pismenosti. Vidimo da imamo poprilično normalnu raspodjelu, no vidimo da u prosijeku više sudionika smatra da ima visoku nego nisku razinu financijske pismenosti.

Sudionike smo također zamolili da procijene financijsku pismenost svojih roditelja, kako bi uvidjeli postoji li, barem subjektivno, generacijski napredak u financijskoj pismenosti. Rezultati pak pokazuju kako sudionici u prosijeku smatraju da imaju sličnu ili nižu razinu financijske pismenosti u odnosu na svoje roditelje. Nešto manje od desetine sudionika (7,4%) smatra da njihovi roditelji imaju vrlo nisku, dok šestina (14,8%) smatra da njihovi roditelji imaju nisku razinu financijske pismenosti. Nešto manje od četvrtine sudionika (24,1%) smatra da njihovi roditelji imaju prosječnu, a nešto više od trećine (36,0%) smatra da njihovi roditelji imaju visoku, dok nešto više od šestine (17,7%) smatra da njihovi roditelji imaju vrlo visoku razinu financijske pismenosti. Kako vidimo rezultati ova dva pitanja su vrlo slični, no vidimo ipak da sudionici imaju tendenciju procijeniti pismenost svojih roditelja višom u odnosu na vlastitu. Gdje skoro polovica sudionika smatra da ima prosječnu razinu, taj broj pada na četvrtinu kada je riječ o roditeljima, te vidimo porast u ocjenama visoke i vrlo visoke razine financijske pismenosti. Smatramo važnim naglasiti da je riječ o mladim ljudima između 18 i 29 godina, gdje mnogi još žive s roditeljima, te je stoga mogući uzrok ovoj percipiranoj razlici manjak

Grafički prikaz 3. Prosječna procjena vlastite i razine financijske pismenosti svojih roditelja/skrbnika (%)

praktičnog iskustva koji dolazi s upravljanjem domom i kućanskim budžetom. Potrebno je daljnje istraživanje, koje uključuje više od dvije generacije, kako bi mogli definitivno reći postoji li, barem subjektivno, napredak među generacijama. Ipak, barem u ovom uzorku, ne vidimo nikakve znakove pomaka.

8.3.2. Objektivna procjena razine financijske pismenosti

Zatim je slijedio niz pitanja namijenjenih ispitivanju razine financijske pismenosti sudionika. Prvo pitanje glasi „Zamislite da je kamatna stopa na vašem štednom računu 1% godišnje, a inflacija je 2% godišnje. Nakon 1 godine, koliko biste mogli kupiti s novcem na ovom računu?“, a cilj je ispitati razumiju li sudionici inflaciju. Samo nešto manje od dvije trećine sudionika (60,1%) je odgovorilo manje nego danas, što je točan odgovor, dok je nešto manje od trećine (30%) izjavilo da nisu sigurni. Čak 6,4% smatra da bi mogli kupiti više nego danas, dok 3,4% smatra da bi mogli kupiti točno isto. Očekivali smo da će znatno više sudionika točno odgovoriti na ovo pitanje s obzirom koliko se često inflacija spominje u medijima posljednjih nekoliko godina, posebice nakon Covid-19 pandemije.

Potom smo zamolili sudionike da ocijene točnost slijedeće tvrdnje: „Kupnja dionica jedne tvrtke obično pruža sigurniji povrat od ulaganja u dionički investicijski fond“. Nešto manje od polovice sudionika (44,3%) točno je odgovorilo da je ova tvrdnja netočna, dok je desetina (9,9%) odgovorila da je točna. Skoro polovica ispitanika (45,8%) odgovorila je da nisu sigurni. Kao i u prošlom pitanju, vidimo manjak samopouzdanja u svoj odgovor, te skoro polovica sudionika nije sigurna je li tvrdnja točna ili netočna. Investiranje i trgovanje dionicama danas je jednostavnije nego ikad. Sve što je potrebno je novac i smartphone, unatoč tome, nije još toliko učestalo u Hrvatskoj kao što je na primjer u SAD-u. Stoga nije iznenađujuće da skoro polovica sudionika nije sigurna u svoje znanje o investiranju.

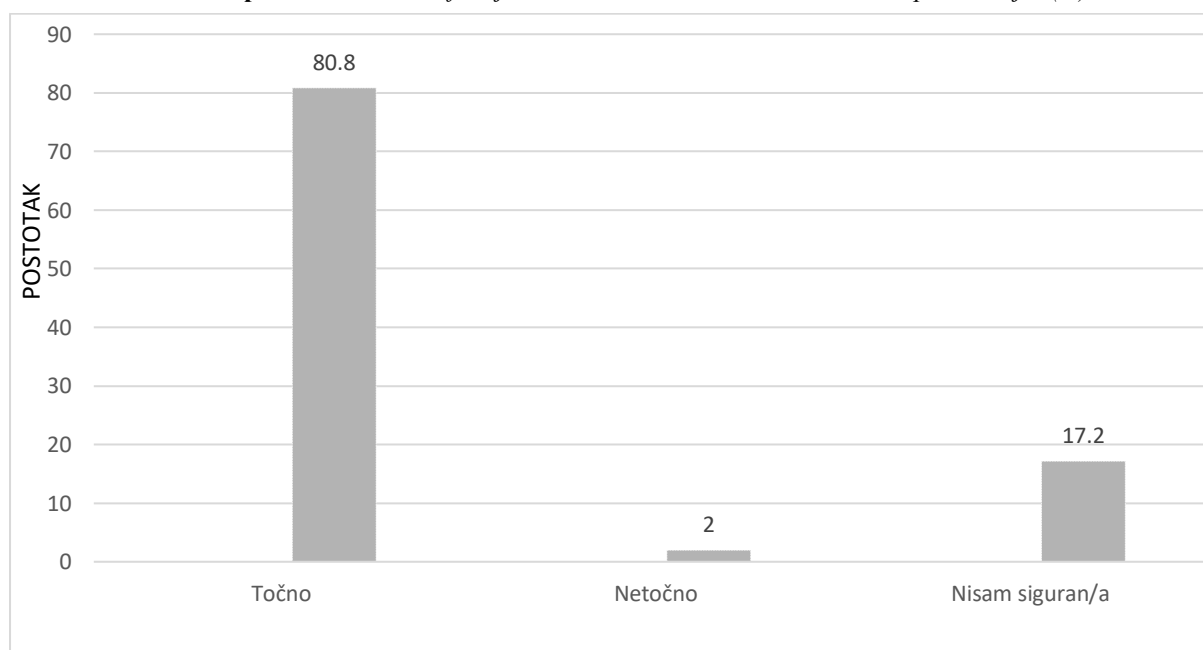
Slijedeće pitanje namijenjeno je procijeni razumijevanja kamatne stope, te glasi „Pretpostavimo da na štednom računu imate 100 eura, a kamatna stopa iznosi 2% godišnje. Nakon 5 godina, koliko mislite da biste imali na računu ako ostavite novac da raste?“. Nešto više od dvije petine (41,5%) sudionika točno je odgovorilo da bi na računu imali više od 110 eura, dok je petina sudionika (20,8%) odgovorila točno 110 eura. Desetina sudionika (10,9%) odgovorila je manje od 110 eura, a nešto više od četvrtine (26,7%) je odgovorilo da nisu sigurni. Kako vidimo, tri petine sudionika razumije da količina novca raste s kamatom, no jednoj petini nije u potpunosti jasno kako se ta kamata računa, te stoga misle da bi imali točno 110 eura nakon 5 godina.

Sveukupno, ovo su iznenađujuće niski rezultati, također je zabrinjavajuće da četvrtina sudionika nije sigurna.

Također važno je razumijevanje rizika u investiranju, stoga smo zamolili sudionike da ocijene točnost slijedeće tvrdnje: „Investicija s velikim povratom je najvjerojatnije visokorizična“. Nešto manje od trećine sudionika (59,6%) točno je odgovorilo da je ova tvrdnja točna, dok je nešto manje od desetine (8,9%) pogrešno zaključilo da je tvrdnja netočna. Nešto manje od trećine sudionika (31,5%) izjavilo je da nisu sigurni. Opet vidimo da veliki broj sudionika nije siguran, te je samo malo više od polovice točno odgovorilo. U engleskom jeziku postoji izreka „*high risk, high reward*“, čiji je ekvivalent u hrvatskom jeziku: „tko ne riskira, ne profitira“. Kroz ovu frazu vidimo da je ovaj koncept, omjera profita i rizika, dio naše kulture i tradicije, te bi stoga očekivali da će znatno veći dio sudionika, znati i biti sigurno u svoj odgovor. Posebice zato što je ovo koncept koji je primjenjiv šire nego samo na novac.

S tvrdnjom, „Visoka inflacija znači da se životni troškovi ubrzano povećavaju“ točno se složilo četiri petine sudionika (80,8%), dok 2% sudionika smatra da je tvrdnja netočna. Nešto manje od petine (17,2%) izjavilo je da nisu sigurni. S obzirom da je diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj, došlo do visoke inflacije uslijed pandemije Covid-19, te je ova tema dobro pokrivena u medijima u posljednjih nekoliko godina, očekivali bi smo da će skoro svaki sudionik točno odgovoriti na ovo pitanje. No, ipak, skoro 81% je ipak dobar rezultat, te je samo 2% sudionika netočno odgovorilo.

Grafički prikaz 4. Visoka inflacija znači da se životni troškovi ubrzano povećavaju (%)

S tvrdnjom „Manje je vjerojatno da ćete izgubiti sav novac ako štednju stavite na više od jednog mjesta“ točno se složilo nešto manje od dvije trećine sudionika (59,1%), dok nešto više od šestine (16,3%) smatra da je tvrdnja netočna. Četvrtina sudionika (24,6%) izjavila je da nije sigurna. Još jednom, vidimo relativno nizak postotak točnih odgovora, te veliki broj sudionika koji nisu sigurni. S obzirom da je ovo još jedan koncept koji je primjenjiv van financija, zabrinjavajuće je da je četvrtina sudionika nesigurna u odgovor.

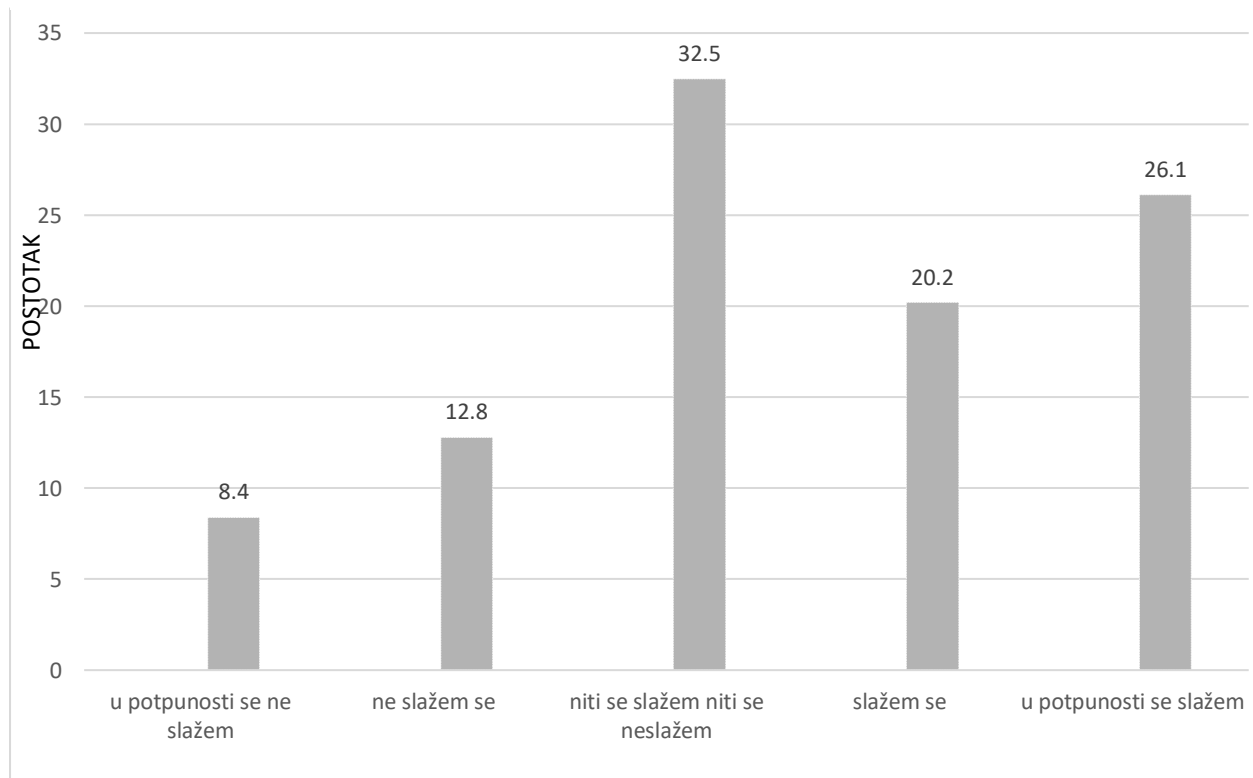
S tvrdnjom „Obično je moguće smanjiti rizik ulaganja na burzi kupnjom širokog spektra dionica“ točno se složila polovica sudionika (49,3%), dok nešto manje od desetine (7,4%) smatra da je tvrdnja netočna. Skoro polovica sudionika (43,3%) nije sigurna. Ova tvrdnja, kao i prijašnja, također ispituje razumijevanje diversifikacije rizika, no ipak je vezana više za financijski svijet i investiranje na burzi, stoga nije iznenađujuće da oni koji nemaju iskustva nisu sigurni u odgovor. No, ipak to je indikator manjka investiranja među sudionicima, te je potrebno dalje istražiti.

8.4. Stavovi prema novcu

Sudionicima smo ponudili 13 tvrdnji s ciljem ispitivanja njihovih stavova prema novcu, te ih zamolili da izraze svoje slaganje s tvrdnjama na skali od 1 do 5. Prvih šest tvrdnji vezane su za novac i kontrolu, odnosno koliki utjecaj novac ima na njihov život, da li oni kontroliraju novac, ili novac kontrolira njih.

S tvrdnjom „Moje financije kontroliraju moj život“ ni malo se ne slaže nešto manje od desetine sudionika (8,4%). Nešto više od desetine (12,8%) se ne slaže dok se skoro trećina (32,5%) niti slaže niti ne slaže. Petina sudionika (20,2%) se slaže dok se nešto više od četvrtine (26,1%) u potpunosti slaže s tvrdnjom. Kako vidimo iz rezultata, skoro polovica sudionika tvrdi da financije u nekoj mjeri kontroliraju njihov život. To je naravno očekivano, u kapitalističkom društvu, moć novca je blagoslov i krila onima koji ga imaju, i prokletstvo i okov onima koji ga nemaju. Ipak, iako se čak četvrtina u potpunosti slaže, to nam samo po sebi ne daje dovoljno informacija. Ovo je ipak subjektivan odgovor sudionika, te što znači kontrola novca, i u kojoj mjeri, sigurno je različito od pojedinca do pojedinca. Potrebno je dublje istražiti ovo pitanje kako bi dobili punu sliku, no to je van opsega ovog istraživanja. Za ovo istraživanje je važno da vidimo da nažalost mnogi osjećaju da je njihov način života ograničen njihovom financijskom situacijom.

Grafički prikaz 5. *Moje financije kontroliraju moj život (%)*

S tvrdnjom „Zadovoljan/na sam svojom financijskom situacijom“ ni malo se ne slaže šestina sudionika (15,8%). Ne slaže se šestina (15,3%), a nešto manje od trećine (30,5%) se niti slaže niti ne slaže. Petina sudionika (20,2%) se slaže, a četvrtina (26,1%) ih se u potpunosti slaže s tvrdnjom. U suvremenom zapadnom društvu, opsjednutom profitom i napretkom, uvijek nezadovoljnom i u vječitoj težnji za boljim, višim, većim, mnogi su nezadovoljni, ne samo svojom financijskom situacijom nego svojim životom općenito. Stoga je iznimno pozitivno, ali i očekivano vidjeti da se skoro polovica sudionika u nekoj mjeri slaže s ovom tvrdnjom. Naravno, sasvim je ljudski težiti za boljim, no kao i u svemu drugom, treba biti umjeren i biti zahvalan na onom što već imamo. Kako smo rekli, ovaj rezultat je očekivan jer ipak vrijednosti i norme zapadnog kapitalističkog, odnosno konzumerističkog društva nisu, barem za sad, toliko zaživjele u odnosu na druge krajeve Europe. Ovdje se još cijeni jednostavan život polaganog i opuštenog ritma, mogli bi čak reći i pre opuštenog za vlastito dobro, no to je van opsega ovog rada. Zanimljivo bi bilo vidjeti kako bi se razlikovali odgovori građana Zagreba, koji je najviše izložen vanjskim kulturnim utjecajima. Naravno bilo bi potrebno uračunati razlike u prihodima, troškovima života i životnom standardu, no smatramo da bi i kada bi sve to uračunali vidjeli značajnu razliku.

S tvrdnjom „Moja financijska situacija ograničava moju sposobnost da radim stvari koje su mi važne“ ni malo se ne slaže šestina sudionika (15,3%), dok ih se petina (19,7%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto manje od trećine sudionika (30%), dok ih se šestina (16,6%) slaže. Nešto manje od petine sudionika (18,2%) se u potpunosti slaže s tvrdnjom. Zanimljivo da je ova podjela slična Gaussovoj krivulji, no ipak smatramo da bi ova raspodjela bila znatno drugačija da su naši sudionici bili stariji. Ipak moramo imati na umu da su želje i potrebe mladih ljudi u ranim dvadesetima daleko manje od starijih ljudi. S obzirom da skoro polovica sudionika živi s roditeljima, a 60% navodi vlastitu plaću kao glavni izvor prihoda, valjana je pretpostavka da su mnogi među onima koji smatraju da ih njihova financijska situacija ne ograničava, mladi ljudi koji svoju plaću ne moraju trošiti na troškove hrane i stanovanja. Stoga smatramo da ova raspodjela ne odražava ekonomsku stvarnost Hrvatske, specifično područja Splita, te prikazuje optimističnu sliku stvarnosti.

S tvrdnjom „Pomno pratim svoje financije“ ni malo se ne slaže nešto manje od desetine sudionika (8,4%), dok ih se desetina (11,3%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto manje od trećine sudionika (32,5%), dok ih se četvrtina (24,1%) slaže. Nešto manje od četvrtine sudionika (23,7%) se u potpunosti slaže s tvrdnjom. Prvi korak u upravljanju svojim financijama je objektivna slika trenutnog stanja vlastitih financija, te je sigurno indikator

financijske pismenosti. Činjenica da se polovica sudionika u nekoj mjeri slaže, a samo 20% u nekoj mjeri ne slaže, govori pozitivno o financijskoj kulturi na ovom području.

S tvrdnjom „Postavljam dugoročne financijske ciljeve i nastojim ih ostvariti“ ni malo se ne slaže nešto manje od šestine sudionika (14,3%), dok ih se nešto više od šestine (15,8%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto manje od trećine sudionika (32%), dok ih se nešto manje od petine (18,2%) slaže. Petina sudionika (19,7%) se u potpunosti slaže s tvrdnjom. Ovdje valja istaknuti da manjak financijske pismenosti nije jedini razlog zašto pojedinac nema jasnu viziju i plan za svoj financijski život. Nažalost, ljudi koji su u lošoj financijskoj situaciji nisu u prilici imati financijske planove, te su usmjereni na preživljavanje od danas do sutra. Isto tako, naš se uzorak sastoji od mladih ljudi, petina od kojih je izjavila da studira ili se školuje, a 6,9% je izjavilo da su nezaposleni.

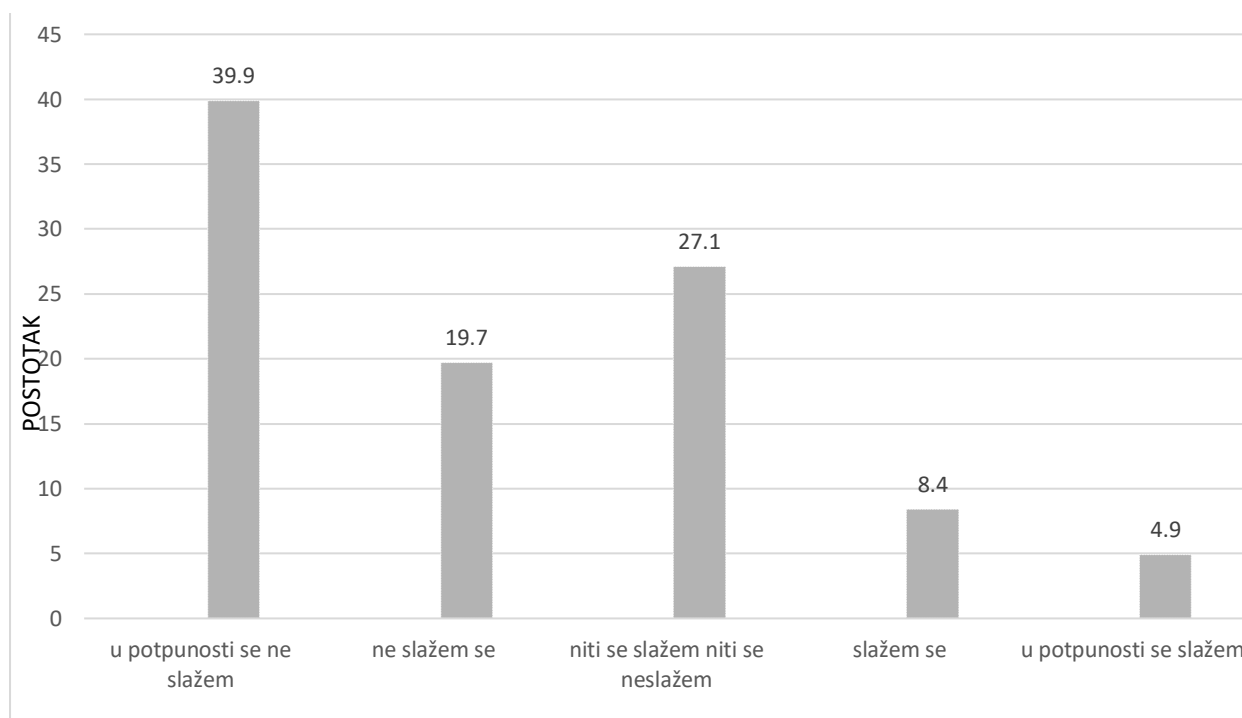
S tvrdnjom „Sklon sam brinuti o plaćanju svojih životnih troškova“ ni malo se ne slaže nešto manje od desetine sudionika (7,9%), dok ih se desetina (9,8%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto manje od trećine sudionika (30,9%), dok ih se petina (20,2%) slaže. Trećina sudionika (30,9%) se u potpunosti slaže s tvrdnjom. S obzirom na trenutačnu ekonomsku situaciju ne samo Hrvatske, već svijeta, nije ni malo iznenađujuće da veliki broj ljudi brine o pokrivanju troškova života. Visoka inflacija u kombinaciji sa jedva rastućim plaćama te brojnim drugim faktorima, rezultirala je u sniženju životnog standarada za mnoge. I to sve bez da uračunamo ogromnu štetu koju je uzrokovala pandemija Covid-19. Ipak, čak i ako je riječ o prigodnom uzorku, da se samo nešto manje od 20% sudionika u nekoj mjeri ne slaže s tvrdnjom zaista prikazuje zastrašujuću sliku hrvatske ekonomske stvarnosti.

S tvrdnjom „Novac ima moć riješiti sve moje probleme“ ni malo se ne slaže nešto manje od šestine sudionika (13,8%), dok ih se petina (20,2%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže četvrtina sudionika (24,6%), dok ih se nešto više od petine (21,7%) slaže. Petina sudionika (19,7%) se u potpunosti slaže s tvrdnjom. Sigurno je da je moć novca danas veća nego ikada. U suvremenom svijetu više ratova odvija se kroz novac i trgovinu, nego kroz vojske i artiljeriju. Novac može kupiti utjecaj, status i položaj, može čak i kupiti život, ili barem najbolji medicinski tretman, pa čak i organe. Kao na primjer u Xinjiangu u Kini, gdje će neki politički zatvorenik biti ubijen kako bi Vi dobili novi organ. Ipak novac ne može kupiti istinsko ispunjenje i samo-aktualizaciju, no sigurno može olakšati put do nje. Razlog zašto u suvremenom društvu ljudi imaju toliko vremena za dokolicu, hobije i introspekciju, te velike snove o budućnosti, je zato što je moderna tehnologija toliko podigla standard života da više nego ikada prije, ljudi imaju priliku živjeti umjesto preživljavati. Stoga, kada petina sudionika izjavljuje da se u potpunosti

slaže s ovom tvrdnjom, možemo pretpostaviti da iako ne može riješiti sve njihove probleme, može barem riješiti one koji stoje na putu rješavanja jedinog problema koji je zaista bitan: „tko sam ja?“.

S tvrdnjom „Novac je najvažnija stvar(cilj) u mom životu“ ni malo se ne slaže dvije petine sudionika (39,9%), dok ih se petina (19,7%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto više od četvrtine sudionika (27,1%), dok ih se nešto manje od desetine (8,4%) slaže. Samo 4,9% sudionika u potpunosti se slaže s tvrdnjom. Kapitalizam i njegova opsesija materijalnim i novcem ipak nije u potpunosti doprijela do Dalmacije, i to pokazuju ovi rezultati. Iako se dvije petine sudionika u nekoj mjeri složilo s prošlom tvrdnjom o moći novca, ipak vidim da barem za većinu, novac predstavlja sredstvo, a ne cilj. Iako to nije nešto što se često spominje u sociološkoj literaturi o financijskoj pismenosti, smatramo da je zdrav i razborit odnos prema novcu također njen važan dio, jer slijepa težnja i zaslijepjenost novcem može dovesti do loših financijskih odluka.

Grafički prikaz 6. Novac je najvažnija stvar(cilj) u mom životu (%)

S tvrdnjom „Smatram da je novac krajnji simbol uspjeha“ ni malo se ne slaže nešto manje od dvije petine sudionika (37,9%), dok ih se nešto manje od petine (17,7%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže četvrtina sudionika (24,6%), dok ih se nešto više od desetine (12,3%) slaže. Samo 7,4% sudionika u potpunosti se slaže s tvrdnjom. Ovaj stav je sigurno usko povezan s prošlim

pitanjem o ulozi novca u životu naših sudionika. Ovdje pak vidimo nešto veću razinu slaganja, što nije iznenađujuće. U suvremenom društvu, koje komodificira i unovčava svaki aspekt ljudskog postojanja, ne možemo kriviti one koji vide takvo društvo i zaključe da je novac zaista krajnji simbol uspjeha. Možda ne uspjeha u onom psihološkom aspektu našeg postojanja, ali zasigurno, bogatstvo, barem ono stečeno vlastitim trudom, snažan je indikator prilagođenosti pojedinca društvenom kontekstu, te vještosti u igri stjecanja kapitala. U tom smislu možemo tvrditi da je novac simbol njihove uspješnosti u unovčavanju vlastitih sposobnosti i karakteristika. Ipak ovi rezultati pokazuju da velika većina ne vidi to tako te vrednuje uspjeh kroz neke druge simbole i indikatore. Što je zasigurno ohrabrujući rezultat, s obzirom da komodifikacija vodi do erozije društva i spore smrti ljudskosti.

S pretposljednja tri pitanja cilj nam je bio steći uvid u stvarno mišljenje naših sudionika o realnoj mogućnosti da kroz vlastito djelovanje poboljšaju svoju financijsku situaciju. To djelovanje podijelili smo na tri načina na koji pojedinac u suvremenom kapitalističkom društvu može povećati svoj kapital i vrijednost na tržištu rada: investiranje, edukaciju i rad, te štednju. Dok je posljednje pitanje, o njihovoj procjeni vlastite sposobnosti da se obogate, namijenjeno kako bi stavilo u kontekst sve dosad prikupljene podatke, a posebice posljednja tri. Razlog tome je da razina financijske pismenosti nije realan indikator ni prediktor, čak se usudimo reći da nije bitna, ako sudionik ne vjeruje da je uopće moguće da vlastitim djelovanjem poboljša svoju financijsku situaciju, jer tko bi pokušao nešto napraviti ako nema vjere da postoji barem neka šansa veća od nule da njihov pokušaj uspije.

S tvrdnjom „Investiranjem mogu poboljšati svoju životnu situaciju“ ni malo se ne slaže desetina sudionika (9,7%), dok ih se nešto manje od desetine (8,6%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto više od trećine sudionika (35,4%), dok ih se četvrtina (25,3%) slaže. Petina sudionika (19,5%) u potpunosti se slaže s tvrdnjom. Investiranje je danas jedan od najvažnijih alata na raspolaganju građanima kako bi poboljšali svoju financijsku situaciju. Pogotovo je važno u ovo vrijeme visoke inflacije, gdje novac koji samo sjedi na računu, ili ispod kreveta, gubi svoju kupovnu moć velikom brzinom. Jedna pozitivna stvar je da danas svatko tko ima smartphone ili računalo, te bankovni račun, može investirati. Postoje brojne aplikacije koje nude takve usluge, čak i ne naplaćuju proviziju te nude brojne pogodnosti. Informacije o tome kako investirati su također široko dostupne, mada je važno istaknuti da postoji isto tako jako puno i dezinformacija te pokušaja manipuliranja tržištem kroz takve sadržaje. Naravno investiranje na burzi nije jedini oblik investiranja, postoje mnogi, od onih velikih poput nekretnina, do onih mali, poput preprodaje stvari na društvenim mrežama. Možemo također i investirati u sebe,

novu opremu, vještine, seminare i slično. Stoga je ohrabrujuće da se skoro polovica sudionika u nekoj mjeri slaže s ovom tvrdnjom, dok se samo nešto manje od petine u nekoj mjeri ne slaže. Ipak smatramo da je potrebno više inicijative od strane vlade kako bi educirala građane o investiranju i osvijestila koje su im mogućnosti i opcije. To je važno ne samo dobrobit građana, već i za dobrobit države, jer država ima najveću korist od financijski obrazovanih i uspješnih investitora.

S tvrdnjom „Edukacijom i radom mogu poboljšati svoju životnu situaciju“ ni malo se ne slaže 4,5% sudionika, dok ih se 5,4% ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto manje od četvrtine sudionika (23,6%), dok ih se četvrtina (26,4%) slaže. Trećina sudionika (32,7%) u potpunosti se slaže s tvrdnjom. Edukaciju i rad spojili smo u jednu tvrdnju jer smatramo da je danas distinkcija između rada i edukacije ne postoji kao takva. Danas govorimo o cjeloživotnom obrazovanju, usavršavanju i tome slično, a postojanje takvih pojma nam jasno pokazuje međuzavisnost ovih pojmova. Mnoge velike korporacije u SAD-u poput Meta, Google i drugih, su odlučile da više neće zahtijevati diplome i druge oblike službenog obrazovanja od potencijalnih zaposlenika, jer su uvidjeli da u suvremenom društvu postoje važnije vještine i karakteristike, te mnogi oblici neslužbenog obrazovanja koji su bolji indikatori sposobnosti pojedinaca. Pogotovo u ovo vrijeme takozvane AI revolucije, informacije i znanju su dostupnije nego ikad. Svatko može naučiti teoriju o bilo čemu, stoga su primjena znanja i snalažljivost postale važnije od količine znanja koju posjedujemo i diplome koju imamo. Već stoljećima, edukacija i rad su glavni izvor vertikalne mobilnosti u zapadnim društvima. Ni danas se situacija nije mnogo promijenila. I to se vidi iz ovih rezultata. Više od polovice sudionika se slaže s ovom tvrdnjom, dok se niti 10% u nekoj mjeri ne slaže. Petina koja se niti slaže niti ne slaže također nam nešto govori. Još jedna velika promjena koja se dogodila u suvremenom društvu je da pojedinac više ne mora nužno proizvoditi vrijednost za druge kako bi zaradio. Influenceri, vlogeri i drugi podjedinici na internetu koji ne proizvode vrijednost već samo dijele uljepšane verzije svojih života, ali dobro zarađuju su svjedok tome. Kada govorimo o ovoj temi uvijek spomenemo obitelji na platformi Youtube, koje svoju djecu snimaju kako otvaraju nove igrače i isprobavaju ih, te to objavljuju online. Jedna od mnogih bizarnih „karijera“ koja se pojavila na internetu, a je li ovdje riječ o eksploataciji djece je važno pitanje, no nažalost van opsega ovog istraživanja.

S tvrdnjom „Štednjom mogu poboljšati svoju životnu situaciju“ ni malo se ne slaže 6,8% sudionika, dok ih se nešto više od desetine (11,5%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto više od četvrtine sudionika (28,8%), dok ih se četvrtina (26,2%) slaže. Četvrtina sudionika

(24,7%) u potpunosti se slaže s tvrdnjom. Između investiranja, edukacije i rada, te štednje, zasigurno je da je u trenutnoj ekonomskoj situaciji štednja u najslabijem položaju. Kamatne stope na štednju iznimno su niske, do te mjere da često niti ne prate stopu inflacije, te bi na kraju zapravo izgubili novac. A štednja ispod kreveta, ili tome slično u još je gorem položaju. Ipak, važno je imati određenu svotu novca pri ruci u slučaju neplaniranog financijskog gubitka, poput prometne nesreće, bolničkih troškova i tome slično, stoga štednja još uvijek ima svoju ulogu. Ipak, smatramo da je negativno da se nešto manje sudionika u nekoj mjeri slaže s ovom tvrdnjom u usporedbi na investiranje. Smatramo da je to indikator zastarjelog mentaliteta koji još vlada na ovom području, koji tvrdi da ako postignemo visoki obrazovni stupanj, štedimo i radimo, ćemo pošteno živjeti i jedan dan uživati u mirovini. No pitanje je, s obzirom na demografske i gospodarske trendove, hoće li biti dovoljno poreznih obveznika kada ova generacija ide u mirovinu, da ih država uopće isplaćuje mirovine. Već danas su mnogi umirovljeni na rubu siromaštva zbog naglo poraslih životnih troškova i iznimno niskih mirovina. Stoga smatramo važnim dublje istražiti stavove i uvjerenja građana o štednji i mirovini, jer će njihova očekivanja o budućnosti oblikovati njihovo financijsko ponašanje u sadašnjosti.

S tvrdnjom „Da usmjerim svu svoju energiju na cilj stjecanja novca, mogao/la bi se obogatiti“ ni malo se ne slaže desetina sudionika (9,7%), dok ih se nešto više od desetine (11,1%) ne slaže. Niti se slaže niti ne slaže nešto više od trećine sudionika (34,7%), dok ih se petina (20,1%) slaže. Nešto manje od petine sudionika (18,1%) u potpunosti se slaže s tvrdnjom. Ovakvi rezultati sigurno su vrlo ohrabrujući. Kako vidimo nešto manje od dvije petine sudionika se u nekoj mjeri slaže, a samo jedna petina se u nekoj mjeri ne slaže s ovom tvrdnjom. Ovo je važan rezultat, jer društvo u kojem mladi ne vide mogućnost vertikalne mobilnosti, te nemaju vjere u bolje sutra, nema budućnost. Ipak moramo imati na umu da je ovo prigodan uzorak, te da iz godine u godinu, tisuće mladih, talentiranih ljudi napušta Hrvatsku u potrazi za boljim životom u inozemstvu. Svaki njihov odlazak je neprocjenjiv gubitak za Hrvatsku i one koji ostaju, no ipak ne možemo ih kriviti zbog njihove odluke. Potrebno je puno hrabrosti otići u nepoznato u potrazi za boljim životom, i prepoznavanje takvih prilika i odlučnost i spremnost da ih iskoristimo, sigurno je važan aspekt financijskog ponašanja, a time i financijske pismenosti.

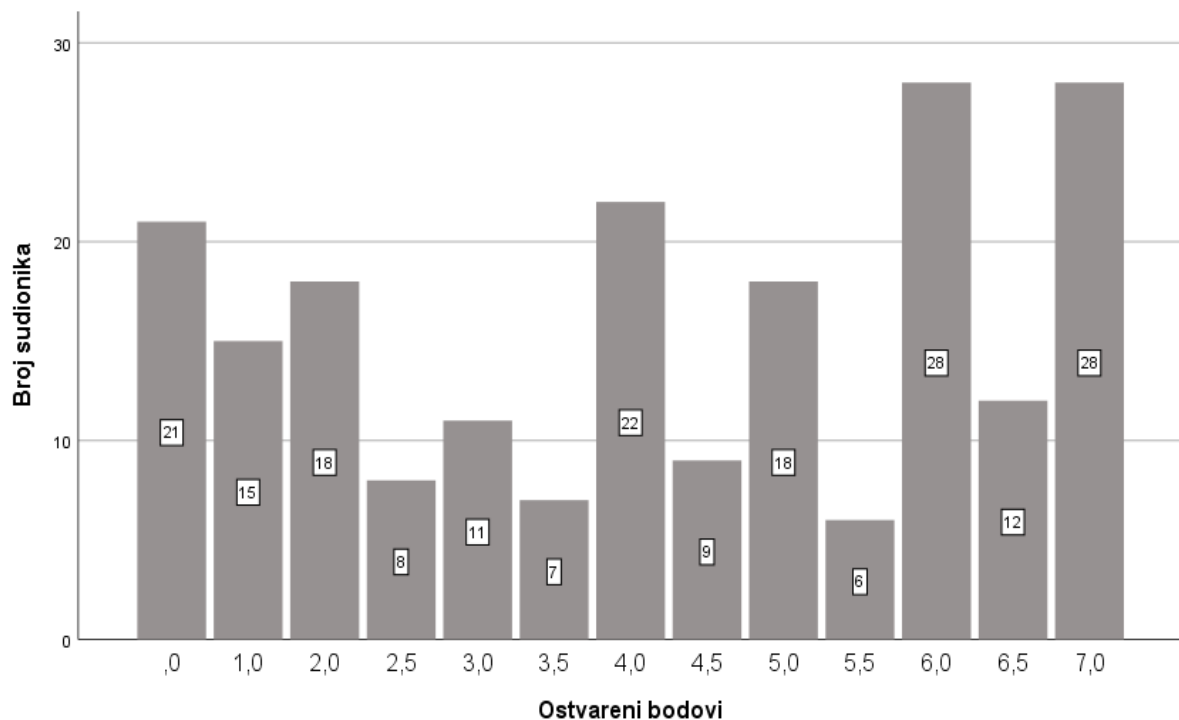
8.5. Testiranje hipoteza

Temeljna hipoteza glasi (H_0) glasi: „Očekujemo kako će rezultati pokazati da će prosječna razina financijske pismenosti sudionika biti niska“. Kako bi testirali ovu hipotezu izračunali smo prosječnu razinu financijske pismenosti sudionika.

Na temelju ovih rezultata izračunali smo novu varijablu, financijsku pismenost sudionika. Kako bi izračunali razinu financijske pismenosti postavili smo 7 pitanja, te točan odgovor na svako pitanje nosi 1 bod. Jedina iznimka je pitanje o kamatnoj stopi na štednju, gdje smo sudionicima dodijelili pola boda ako su odgovorili „Točno 110 eura“, jer iako je točan odgovor „Više od 110 eura“, zbog načina na koji se kamata računa, ipak su točno razumjeli smjer u kojem se iznos kreće, iako nisu točno izračunali kamatu.

Razinu financijske pismenosti dijelimo na tri razine, nisku (manje od 2.33 bodova), srednju (manje od 4.66 bodova), te visoku (više od 4.66 bodova). Prosječan postignuti rezultat je 4.05 bodova. Desetina sudionika (10%) postigla je 0 bodova, dok je nešto manje od šestine (13,8%) točno odgovorilo na sva pitanja. Prosječna razina financijske pismenosti muškaraca iznosila je 4.84, dok je prosječna razina žena bila 3.39.

Grafički prikaz 7. Razina financijske pismenosti sudionika

Također smo primijenili Pearson test kako bi usporedili objektivnu i subjektivnu razinu financijske pismenosti. Dobiveni rezultati ($r = 0.287$, $p = 0.0001$) da postoji umjerena pozitivna korelacija. Prosječna razina financijske pismenosti je 4.05 od 7, dok je prosječna samo procjena 3.16 od 5. Kako vidimo iz ovih rezultata, u prosjeku naši sudionici imaju objektivnu sliku o svojoj financijskoj pismenosti, što je pozitivan znak, jer prvi korak rješavanja problema je da uočimo da postoji.

Razinu financijske pismenosti dijelimo na tri razine, nisku (manje od 2.33 bodova), srednju (manje od 4.66 bodova), te visoku (više od 4.66 bodova). Prosječan postignuti rezultat je 4,05 bodova. Desetina sudionika (10%) postigla je 0 bodova, dok je nešto manje od šestine (13,8%) točno odgovorilo na sva pitanja.

Prva istraživačka hipoteza (H_1) glasi: „Razina financijske pismenosti zavisit će od dobi sudionika, na način da će razina financijske pismenosti biti veća što su sudionici stariji“. Da bi testirali ovu hipotezu koristili smo jednosmjerni ANOVA test, iz razloga što smo dob sudionika podijelili u tri skupine. Test smo primijenili na razinu financijske pismenosti kao zavisnu varijablu, te dob kao faktor. Dobiveni rezultati ($ss = 10,464$, $df = 2$, $p = 0,366$) pokazuju kako nema statistički značajne razlike u financijskoj pismenosti s obzirom na dob sudionika.

Tablica 1. Prosječna razina financijske pismenosti s obzirom na dobnu skupinu

Dob	Aritmetička sredina	N	Std. Devijacija
18-21	4,175	40	2,0926
22-25	3,695	59	2,4336
26-29	4,202	104	2,2496
Ukupno	4,049	203	2,2756

Kako vidimo u iz tablice 1., ne postoji značajna razlika u prosječnoj razini financijske pismenosti između skupina, ipak moramo uzeti u obzir da više od polovice sudionika pripada trećoj dobnoj skupini, te naš uzorak nije reprezentativan. Ipak, unatoč tome zanimljivo je da su rezultati ovako slični između skupina. Naša se hipoteza temelji na činjenici da starije osobe imaju više iskustva s financijama i upravljanjem novcem, kao i više odgovornosti i obaveza, kao što su računi, krediti i slično, stoga smo pretpostavili da imaju i više znanja odnosno višu razinu financijske pismenosti. No ovi rezultati sugeriraju da ili ta razlika nije toliko značajna, ili razlika između dobnih skupina koje smo uspoređivali nije dovoljno velika da bi bila

značajna. Potrebno je daljnje istraživanje koje bi uzelo u obzir sve dobne skupine kako bi dobili bolju sliku o razlici u financijskoj pismenosti s obzirom na dob. S obzirom da nismo pronašli statistički značajnu razliku s obzirom na dob, odbacujemo ovu hipotezu.

Druga istraživačka hipoteza (H₂) glasi: „Najmlađi sudionici vjerojatnije će steći više financijskog obrazovanja iz neslužbenih izvora (npr. internet, prijatelji) u usporedbi s najstarijim sudionicima“. Kako bi testirali ovu hipotezu usporedili smo prosječnu percipiranu količinu financijskog obrazovanja koji su sudionici obje dobne skupine stekli iz formalnih u odnosu na neformalne izvore obrazovanja. Rezultati pokazuju da nema statistički značajne razlike u količini obrazovanja stečenog iz neformalnih izvora među grupama, stoga ovu hipotezu odbacujemo.

Tablica 2. prosječna percipirana količina stečenog financijskog obrazovanja s obzirom na dobnu skupinu

Dob		Neformalni izvori	Formalni izvori
18-21	Aritmetička sredina	2,94	1,70
	N	40	40
	Std. Devijacija	0,78	0,70
22-25	Aritmetička sredina	3,07	1,78
	N	59	59
	Std. Devijacija	0,73	0,87
26-29	Aritmetička sredina	3,21	2,17
	N	104	104
	Std. Devijacija	0,72	1,00
Ukupno	Aritmetička sredina	3,12	1,96
	N	203	203
	Std. Devijacija	0,74	0,93

Kako vidimo iz tablice 2., sve tri dobne skupine sudionika smatraju da su više naučile iz neformalnih izvora, te su i omjer neformalnih i formalnih izvora za sve tri skupine jako slični. Nakon što smo dobili ovakve rezultate odlučili smo napraviti i jednosmjerni ANOVA test kako

bi vidjeli postoji li statistički značajna razlika između skupina. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika ($ss = 9132$, $df = 2$, $p = 0,005$) između skupina u varijabli formalnih izvora. Kako bi dalje istražili postoji li, i među kojim grupama, statistički značajna razlika proveli smo post hoc testove, Tukey HSD i Bonferroni.

Tablica 3. rezultati post hoc testova Tukey HSD i Bonferroni, višestruke usporedbe

zavisne varijable		(I) Dobna skupina**	(J) Dobna skupina**	Razlika u prosjecima (I-J)	Std. Pogreška	p
neformalni izvori	Tukey HSD	1	2	-0,13178	0,15095	0,658
			3	-0,27308	0,13712	0,117
		2	1	0,13178	0,15095	0,658
			3	-0,14130	0,12012	0,469
		3	1	0,27308	0,13712	0,117
			2	0,14130	0,12012	0,469
	Bonferroni	1	2	-0,13178	0,15095	1,000
			3	-0,27308	0,13712	0,143
		2	1	0,13178	0,15095	1,000
			3	-0,14130	0,12012	0,723
		3	1	0,27308	0,13712	0,143
			2	0,14130	0,12012	0,723
formalni izvori	Tukey HSD	1	2	-0,07966	0,18735	0,905
			3	-,46827*	0,17018	0,018
		2	1	0,07966	0,18735	0,905
			3	-,38861*	0,14909	0,026
		3	1	,46827*	0,17018	0,018
			2	,38861*	0,14909	0,026
	Bonferroni	1	2	-0,07966	0,18735	1,000
			3	-,46827*	0,17018	0,019
		2	1	0,07966	0,18735	1,000
			3	-,38861*	0,14909	0,029
		3	1	,46827*	0,17018	0,019
			2	,38861*	0,14909	0,029

*Razlika u prosjecima je značajna na razini < 0.05 p
 **Dobne skupine; 1 = 18-21, 2 = 22-25, 3 = 26-29

Tablica 4. rezultati post hoc testa Tukey HSD, homogene skupine

		Formalni izvori		Neformalni izvori	
Dob		Subset za alpha = 0.05		Subset za alpha = 0.05	
		1	2	1	
Tukey HSD	18-21	40	1,7	2,941667	
	22-25	59	1,7797	1,7797	3,073446
	26-29	104		2,1683	3,214744
	p		0,886	0,059	0,115

Kako vidimo u tablici 3., nismo pronašli statistički značajnu razliku u neformalnim izvorima. Iako postoji razlika među skupinama, ta razlika je u formalnim, a ne neformalnim izvorima obrazovanja. Unatoč tome, ovi rezultati ukazuju da je vjerojatnije da su stariji sudionici u prosjeku primili više obrazovanja iz formalnih izvora, međutim kako vidimo u tablici 4., rezultati ukazuju da je ta razlika ($p = 0.059$), te ipak nije statistički značajna. Valja istaknuti da ovi rezultati mogu biti posljedica malog uzorka, te je moguće da bi se s većim uzorkom ova proturječnost između dvaju rezultata razriješila. Potrebno je daljnje istraživanje na većem i reprezentativnijem uzorku kako bi bolje utvrdili postoji li zaista statistički značajna razlika, no čini se valjanom pretpostavkom.

Treća istraživačka hipoteza (H_3) glasi: „*Očekujemo da sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da novac ima visoku razinu kontrole nad njima*“. Da bi testirali ovu hipotezu koristili Pearson Hi-kvadrat test. Dobiveni rezultati ($r = 0.065$, $p = 0.617$) pokazali su da ne postoji statistički značajna razlika u percipiranoj razini kontrole novca među sudionicima s niskom razinom financijske pismenosti, stoga odbacujemo ovu hipotezu.

Kako bi izmjerili percipiranu razinu kontrole novca, zamoli smo sudionike da ocijene svoje slaganje na razini od 1 do 5, sa 6 tvrdnji koje su namijenjene ispitivanju razine kontrole koju pojedinac ima nad novcem, odnosno osjeća da novac ima nad njima. Njihove odgovore smo kodirali od -1 do 1, gdje -1 znači visoka kontrola pojedinca, a 1 visoka kontrola novca. Zbroj svih odgovora rezultirao je varijablom „percipirana razina kontrole novca“, koja ima vrijednost u intervalu između -6 i 6. Niska razina kontrole novca je između -6 i -2, umjerena razina je od -2 do 2, te visoka od 2 do 6. Prosječan rezultat iznosi 0.204, a standardna devijacija 1.74.

Zatim smo koristili Pearson Hi-kvadrat test između dvije varijable, uključujući pritom samo sudionike s niskom razinom kontrole. Test nije pronašao statistički značajnu razliku. Nakon što smo dobili ove rezultate ponovili smo test, ovaj put uključujući sve sudionike. Unatoč tome, opet se pokazalo ($r = 0.006$, $p = 0.937$) kako nema statistički značajne razlike.

Na temelju ovih rezultata moramo odbaciti ovu hipotezu, međutim, također je važno istaknuti da je riječ o malom, prigodnom uzorku. Buduća istraživanja, na velikom reprezentativnom uzorku, s preciznijim instrumentom, možda pronađu drugačiji rezultat. Stoga ovim putem pozivamo na daljnje istraživanje, jer smatramo da percepcija pojedinca o razini kontrole koju ima nad novcem, odnosno novac nad njima, utječe na njihovu financijsku pismenost, a time i oblikuje njihovo financijsko ponašanje. Stoga bi potvrđivanje ove hipoteze, odnosno

pronalazak statistički značajne korelacije između ovih dviju varijabli, utjecalo na oblikovanje naše javne politike te pristupa promicanju financijske pismenosti.

Četvrta istraživačka hipoteza (H₄) glasi: „*Sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da nemaju veliku sposobnost stjecanja novca*“. Da bi testirali ovu hipotezu koristili smo Pearson Hi-kvadrat test. Dobiveni rezultati ($r = 0.355$, $p = 0.0001$) pokazali su da postoji statistički značajna umjerena pozitivna korelacija između razine financijske pismenosti i percipirane sposobnosti stjecanja novca, stoga prihvaćamo ovu hipotezu.

Kako bi izmjerili percipiranu sposobnost stjecanja novca, zamolili smo sudionike da ocijene svoje slaganje na razini od 1 do 5, sa 4 tvrdnje namijenjene ispitivanju stavova sudionika o njihovoj sposobnosti stjecanja novca kroz različite financijske instrumente. Njihove odgovore smo kodirali od -1 do 1, gdje -1 znači niska sposobnost, a 1 visoka. Zbroj svih odgovora rezultirao je novom varijablom „sposobnost stjecanja novca“, koja ima vrijednost u intervalu između -5 i 5. Niska razina stjecanja novca je između -5 i -1.66, umjerena razina je od -1.67 do 1.66, te visoka od 1.67 do 5. Prosječan rezultat iznosi 1.99, a standardna devijacija 1.72. Kako je pokazao Pearson Hi-kvadrat, postoji umjerena pozitivna korelacija, što znači sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da imaju nižu sposobnost stjecanja novca.

Peta istraživačka hipoteza (H₅) glasi: „*Sudionici koji smatraju novac vrlo važnim i utjecajnim u svojim životima vjerojatnije će imati višu razinu financijske pismenosti*“. Da bi testirali ovu hipotezu koristili smo Pearson Hi-kvadrat test. Dobiveni rezultati ($r = 0.221$, $p = 0.002$) pokazali su da postoji statistički značajna slaba pozitivna korelacija između razine financijske pismenosti i percipirane sposobnosti stjecanja novca, stoga prihvaćamo ovu hipotezu.

Iako je statistički značajna, riječ je o slaboj korelaciji. Stoga je potrebno dublje istražiti ovu hipotezu kako bi utvrdili sa sigurnošću kakav je odnos između ove dvije varijable. U sklopu toga, bilo bi zanimljivo istražiti kako se ovi stavovi prema novcu manifestiraju u financijsko ponašanje.

9. Zaključak

Primarni cilj ovog istraživanja bio je istražiti razinu financijske pismenosti mladih na području Splita. Zanimalo nas je njihovo opće znanje, te razumijevanje osnovnih financijskih koncepata kao što su inflacija, kamatna stopa i diversifikacija rizika. Također smo htjeli istražiti kako i iz kojih izvora su stekli svoje financijsko obrazovanje, specifično, je li riječ primarno o neformalnim izvorima kao što su obitelj i internet, ili formalnim, kao što su obrazovne ustanove i financijske institucije. Uz to, zanimalo nas je postoje li razlike u razini financijske pismenosti s obzirom na dob. Također smo željeli istražiti povezanost financijske pismenosti i stavova prema novcu, specifično, mogu li određeni stavovi biti prediktori razine financijske pismenosti pojedinca.

Među najvažnijim nalazima koji su dobiveni obradom podataka ističu se oni o izvorima financijske pismenosti. Skoro polovica sudionika smatra da je naučilo poprilično odnosno mnogo od interneta, što je veliki broj no ipak malen, u usporedbi na ogroman utjecaj interneta na društvo. Nije krivo reći da je upravo internet među najzaslužnijim za širenje i porast financijske pismenosti diljem svijeta. Iako je ovo veliki broj, ipak bismo očekivali još veći utjecaj interneta. Ipak, valja istaknuti da je internet treći najviše ocijenjen izvor nakon prijatelja.

Još jedan zanimljiv podatak je da je dvije petine sudionika izjavilo da je steklo mnogo znanja u obrazovnim institucijama. Očekivali smo da će sudionici puno niže ocijeniti ovaj izvor s obzirom da je manjak učenja praktičnog znanja jedna od glavnih pritužbi učenika danas. Ipak, ovdje nismo napravili distinkciju između škole i fakulteta, što bi moglo značajno utjecati na rezultate, s obzirom da ima nekoliko smjerova vezani za financije poput ekonomije i menadžmenta. Stoga je potrebno daljnje istraživanje kako bi preciznije utvrdili utjecaj koji obrazovne ustanove imaju na financijsku pismenost, no valja također istaknuti da je ovaj izvor dobio drugu najgoru prosječnu ocjenu.

Kada je riječ o sudjelovanju u programima i radionicama o financijskoj pismenosti, u organizaciji vladinih organizacija i nevladinih udruga, rezultati su poražavajući. Preko 90% nikada nije sudjelovalo u nekom vladinom programu, a 80% u nevladinom programu. Ove brojke ne govore samo o interesu naših sudionika za ove programe već i o njihovoj dostupnosti na području Splita. Sigurno je da je potrebno nešto poduzeti po ovom pitanju. Prvo je potrebno istražiti jesu li ovi programi uopće efikasni u prenošenju financijskog obrazovanja, a zatim ih ili zamijeniti nekim drugim pristupom ili potaknuti više građana na sudjelovanje.

Još jedan zanimljiv rezultat je razlika u procjeni vlastite razine financijske s procjenom razine pismenosti roditelja odnosno skrbnika. Prosječna procjena vlastite pismenosti je 3.16, dok je prosječna procjena razine roditelja 3.42. S obzirom da su sve vrste znanja i obrazovanja dostupnije danas više nego ikada prije, više nego prije 30 godina, očekivali bi da će naši sudionici procijeniti svoju razinu pismenosti višom od svojih roditelja. Unatoč tome, u prosjeku smatraju da su njihovi roditelji posjeduju malo više znanja od njih.

Potrebno je istaknuti, jedan, više zabrinjavajući, nego zanimljiv podatak se više od polovice sudionika u nekoj mjeri slaže da su skloni plaćanju svojih životnih troškova. Ovaj podatak ističemo ovdje jer, kako smo vidjeli iz literature o financijskoj pismenosti, visoka razina financijske pismenosti ne prenosi se nužno u razborito financijsko ponašanje. Isto tako, razumijevanje kako upravljati novcem nije posebno korisno ako nemamo novca. Siromaštvo paradoksalno često vodi do vrlo loših financijskih odluka, u vrijeme kada smo financijski i emocionalno najranjiviji, i financijska pismenost nam je najpotrebnija, teško je planirati i razmišljati dugoročno ako ne znamo hoćemo li sutra imati što jesti. Smatramo da je važno uključiti ovu činjenicu u bilo kakve planove i programe promicanja financijske pismenosti.

Prihvaćeno je dvije od šest postavljenih hipoteza. Naša temeljna hipoteza, da je razina financijske pismenosti mladih na ovom području niska, pokazala se netočnom. Ipak, važno je istaknuti da je 10% sudionika nije znalo odgovoriti na ni jedno pitanje namijenjeno ispitivanju razine financijske pismenosti. To znači da im nedostaje znanje o vrlo osnovnim konceptima kao što su kamata i inflacija.

Također se pokazalo kako nema statistički značajne razlike u financijskoj pismenosti s obzirom na dob. Potrebno je daljnje istraživanje koje uključuje i starije populacije da vidimo gdje i na koji način se pojavljuje ta razlika, ako uopće postoji. No pokazalo se kako postoji razlika s obzirom na stavove. Sudionici koji smatraju novac vrlo važnim i utjecajnim u svojim životima u prosjeku imaju višu razinu financijske pismenosti.

Isto tako, potvrdili smo hipotezu da sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da nemaju veliku sposobnost stjecanja novca. To nam jasno pokazuje utjecaj i značaj financijske pismenosti za financijsku dobrobit pojedinaca.

Unatoč ograničenjima i nedostacima ovog istraživanja nadamo se da smo uspjeli ukazati na trenutnu razinu financijske pismenosti mladih na ovom području, kao i osvijestiti njenu važnost. Isto tako nadamo se da smo ukazali na potpuni nedostatak istraživanja financijske pismenosti u Hrvatskoj. To je vrlo poražavajuća činjenica kada uzmemo u obzir važnost ove

teme ne samo za pojedince, već za naš narod i državu u cjelini. Iako postoje programi i radionice od strane i vladinih i nevladinih organizacija, očito je iz ovog istraživanja da nisu posebno efikasni s obzirom da je jako mali broj sudionika ikada sudjelovao u njima.

Kako dalje? Ako smo išta naučili iz ovog istraživanja, to je da je potrebno još jako puno istraživanja kako bi zaista razumjeli ovu temu. Potrebno je više istraživanja svih vrsta, no ovim putem želimo pozvati na više istraživanja stavova i financijske pismenosti. Iako je jako malo istraživanja provedeno u Hrvatskoj, u široj znanstvenoj zajednici postoji velika količina literature o financijskoj pismenosti, no većina tih istraživanja usmjerena je na socio-ekonomske faktore kao prediktore financijske pismenosti. Jako malo istraživanja bavi se povezanosti stavova i financijske pismenosti. Kako je pokazalo ovo istraživanje, stavovi o utjecaju novca na naš život, kao i našu sposobnost stjecanja novca, mogu utjecati na financijsku pismenost. Smatramo kako smo samo zagrebli površinu ove povezanosti, te da naša percepcija o našim mogućnostima i sposobnostima ima snažan utjecaj ne samo na količinu financijskog obrazovanja koje ćemo steći, nego i na način na koji ćemo ga primijeniti. Stoga predlažemo interdisciplinarno istraživanje sociologa, psihologa i ekonomista kako bi pobliže proučili ovu povezanost iz svih kutova.

10. Literatura

1. Aprea, C., i dr. (2016) *International Handbook of Financial Literacy*. Springer.
2. Balen, M. (2017) Financijska pismenost i obrazovanje u Hrvatskoj. *Političke analize*. 8(32):22-26. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/196993> (Datum pristupa: 30.01.2023.)
3. Bales, K. (2012) *Disposable People: New Slavery in the Global Economy* (3rd ed.). *University of California Press*.
4. Balabanić, I. (2020) Razlozi, učestalost i izvori informiranja mladih o financijskim pitanjima. *Media, culture and public relations*. 11(1):53-63.
5. Braš Roth, Michelle i dr. (2014) PISA 2012: Financijska pismenost. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja – PISA centar.
6. CO29 – Konvencija o prisilnom radu, 1930. (br. 29) (usvojena 28. lipnja 1930., stupila na snagu 2. svibnja 1932.). Međunarodna organizacija rada. Dostupno na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312174 (Pristupljeno: 3.4.2023.)
7. Dewi, V. I., Febrian, E., Effendi, N., Anwar, M., & Nidar, S. R. (2020). Financial literacy and its variables: The evidence from Indonesia. *Economics and Sociology*, 13(3):133-154.
8. Graeber, D. (2012) *Debt: the first 5,000 years*. Brooklyn, NY, Melville House.
9. Hamid, F., Loke, Y. (2020) Financial Literacy, Money Management Skill, and Credit Card Repayments. *International Journal of Consumer Studies*. 45(2): 235-247.
10. Hrvatski institut za financijsku edukaciju 2022. Preuzeto sa: hife.hr (Datum pristupa 26.1.2023.)
11. International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) (2010) *Trafficking in Human Beings in Croatia: An Assessment Focusing on Labour Exploitation*
12. International Monetary Fund (2000) *Monetary and Financial Statistics Manual*. Washington.
13. International Labour Organization (2017) *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage - Executive Summary*. Geneva, Switzerland: International Labour Organization. Dostupno na: https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/publications/WCMS_575479/lang--en/index.html (Pristupljeno: 3.4.2023.)
14. Johnson, E., Sherraden, M., S. (2007) From Financial Literacy to Financial Capability Among Youth. *The Journal of Sociology & Social Welfare*: 34(3):119-146.

15. Kara, S. (2017) *Modern Slavery: A Global Perspective*. Columbia University Press.
16. Lusardi, A., Mitchell, O. S., Curto, V. (2010) Financial Literacy among the Young. *The Journal of Consumer Affairs*. 44(2):358–380.
17. Lusardi, A., Mitchell, O., S. (2011) Financial literacy around the world: an overview. *Journal of Pension Economics and Finance*. 10(4): 497-508.
18. MINGO (Ministarstvo gospodarstva) (2016) Rezultati istraživanja „Mjerenje financijske pismenosti i financijske uključenosti u Hrvatskoj”. Dostupno na: https://www.hnb.hr/documents/20182/499482/hp04022016_prezentacija.pdf/120e9a61-eb20-4410-8efe-372a6e27afde?t=1455521700330 (Pristupljeno: 3.10.2023.)
19. MINGO (Ministarstvo gospodarstva) (2023) Rezultati istraživanja „Mjerenje financijske pismenosti i financijske uključenosti u Hrvatskoj”. Dostupno na: https://www.hnb.hr/documents/20182/4362027/hp07062023_prezentacija.pdf/2788e7a0-6303-3498-653d-7df647a41d10?t=1686141550141 (Pristupljeno: 3.10.2023.)
20. Radonjić, O. (2010). *Ontology of money: Simmel, Knapp and Keynes*. Theoria, Beograd. 53(1):45-66.
21. Ritzer, G. (1999). *Expressing America: A Critique of the Global Credit Card Society*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
22. United Nations Office on Drugs and Crime (UNDOC) (2022) *Exploitation and Abuse: The Scale and Scope of Human Trafficking in South Eastern Europe*
23. Vehovec, M., Rajh, E., i Škreblin Kirbiš, I. (2015) Financijska pismenost građana u Hrvatskoj, *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 24(136): 53-76.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/140044> (Datum pristupa: 01.02.2024.)
24. Vitt, L., Anderson, C., Kent, J., i dr. (2000). *Personal Finance and the Rush to Competence: Financial Literacy Education in the U.S.* ISFS, 2000.
25. “Xu, L., Zia B., (2012) *Financial Literacy around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward*. Policy Research Working Paper. World Bank, Washington, DC.
26. Zelizer, V., A. (1995) *The Social Meaning of Money*. Basic Books

Sažetak

U ovom radu istraživana je razina financijske pismenosti mladih na području Splita. Uz to su ispitivani izvori iz kojeg su stekli svoje financijsko obrazovanje. Također su ispitivani njihovi stavovi prema novcu, te odnos između stavova i financijske pismenosti. Istraživanje je provedeno u srpnju 2024. godine, metodom online ankete, na prigodnom uzorku od 203 ispitanika, u dobi od 18 do 29 godina. Imajući na umu da je riječ o malom prigodnom uzorku, možemo donijeti slijedeće zaključke. Rezultati obrade podataka pokazuju da sudionici u prosjeku imaju srednju razinu financijske pismenosti. Također je važno istaknuti da 10% sudionika nije točno odgovorilo na ni jedno pitanje o financijskoj pismenosti. Primarni izvor financijske pismenosti je obitelj, zatim internet i prijatelji. Škola/fakultet i financijske institucije poput HNB i drugih vladinih financijskih institucija su izvori iz kojih su sudionici najmanje o financijskoj pismenosti. Iako nema statistički značajne razlike u razini financijske pismenosti s obzirom na dob, rezultati su pokazali da sudionici koji novac smatraju važnim i utjecajnim u svojim životima u prosjeku imaju višu razinu financijske pismenosti. Također, sudionici s niskom razinom financijske pismenosti smatraju da nemaju veliku sposobnost stjecanja novca. Zaključno, možemo reći da iako su naši sudionici u prosjeku postigli srednju razinu financijske pismenosti, ima još mnogo mjesta za napredak. Veliki broj sudionika odgovorili su netočno, ili nisu bili sigurni, o osnovnim konceptima kao što su inflacija i kamatna stopa. Također, stavovi o novcu utječu na trenutnu kao i potencijalnu buduću razinu financijske pismenosti, i tako oblikuju financijsko ponašanje.

Ključne riječi: financijska pismenost, mladi, Split, novac

Financial literacy among youth – case of Split

Abstract

In this paper, we examined the level of financial literacy among young people in the Split area. The study also investigates the sources from which participants acquired their financial education, as well as their attitudes towards money and the relationship between these attitudes and financial literacy. The research was conducted in July 2024 using an online survey method, with a convenience sample of 203 participants aged 18 to 29. Bearing in mind the small and non-representative nature of the sample, the following conclusions can be drawn.

The data analysis indicates that, on average, participants possess a moderate level of financial literacy. It is also worth noting that 10% of participants did not answer any financial literacy questions correctly. The primary source of financial literacy was found to be family, followed by the internet and friends. Formal education from schools/universities and financial institutions, such as the Croatian National Bank and other government entities, were the least cited sources of financial knowledge.

Although there was no statistically significant difference in financial literacy based on age, results showed that participants who consider money important and influential in their lives tend to have a higher level of financial literacy. Additionally, participants with lower levels of financial literacy perceive themselves as having a limited ability to earn money.

In conclusion, while participants generally demonstrated an average level of financial literacy, there remains significant room for improvement. A considerable number of participants answered incorrectly or were unsure about fundamental concepts such as inflation and interest rates. Furthermore, attitudes towards money influence both current and potential future levels of financial literacy, shaping financial behavior.

Keywords: financial literacy, youth, Split, money

Prilozi

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Poštovani/-e,

Molimo Vas za sudjelovanje u istraživanju na temu financijska pismenost mladih na području Splita. Cilj nam je utvrditi razinu financijske pismenosti mladih na ovom području kao i faktori koji na nju utječu. Vaše sudjelovanje je dobrovoljno, a zbog važnosti podataka koji se prikupljaju molimo Vas za iskrenost. Ciljani uzorak su osobe između 18 i 29 godina, stoga Vas molimo da ne ispunjavate anketu ako ne spadate u navedenu dobnu skupinu. Anketa je anonimna i podaci će biti zaštićeni i korišteni samo u svrhu ovog istraživanja i generaliziranja o navedenoj temi.

Zahvaljujemo na suradnji!

1. Spol:
 - 1) muški
 - 2) ženski

2. Dob:
 - 1) 18-21
 - 2) 22-25
 - 3) 26-29

3. Gdje stanujete?
 - 1) U Splitu
 - 2) Grad s više od 15,000 stanovnika (Solin, Omiš, Kaštela, Trogir)
 - 3) Grad/mjesto s manje od 15,000 stanovnika

4. Najviši postignuti stupanj obrazovanja
 - 1) osnovna škola
 - 2) srednja škola
 - 3) preddiplomski studij
 - 4) diplomski studij
 - 5) poslijediplomski studij

5. Čime se trenutno bavite?
 - 1) Školujem se
 - 2) Studiram
 - 3) Studiram i radim

- 4) Zaposlen/a – povremeni rad
- 5) Zaposlena/a – stalni radni odnos
- 6) Nezaposlena/a

6. Gdje stanujete?

- 1) U vlastitom stanu/kući
- 2) Iznajmljujem stan/kuću
- 3) S roditeljima
- 4) Kod rodine (baka, stric, teta itd.)
- 5) U studentskom domu
- 6) Drugo: _____

7. S kim živite?

- 1) Sam/a
- 2) S partnerom/icom
- 3) S roditeljima
- 4) S cimerom/icom
- 5) S rodbinom

8. Koji je Vaš glavni izvor prihoda?

- 1) Vlastita plaća
- 2) Tuđi prihodi (plaća roditelja ili partnera/ice)
- 3) Povremeni rad (student servis, rad na crno i sl.)
- 4) Stipendija
- 5) Renta i nasljedstvo
- 6) Drugo: _____

9. Koliki su Vaši prosječni mjesečni prihodi?

- 1) manje od 150 eura
- 2) 151-300 eura
- 3) 301-500 eura
- 4) 501-1000 eura
- 5) 1001-1500 eura
- 6) Više od 1500 eura

10. Na skali od 1 do 5 zaokružite koliko smatrate da ste naučili o novcu i financijama od slijedećih izvora, gdje 1 predstavlja vrlo malo, a 5 predstavlja mnogo

Obitelj	1	2	3	4	5
Internet	1	2	3	4	5
Škola/fakultet	1	2	3	4	5
Prijatelji	1	2	3	4	5
Financijske institucije(banke, HNB, ministarstvo financija)	1	2	3	4	5

11. Koliko ste puta sudjelovali u nekom od programa/radionica financijske pismenosti u organizaciji **vladinih** udruga? (npr. tečajevi/konferencije/radionice o ulaganju, štednji, riziku, potrošačkim navikama i sl.)

- 1) 0
- 2) 1
- 3) 2
- 4) 3
- 5) 4
- 6) 5
- 7) Više od 5

12. Koliko ste puta sudjelovali u nekom od programa/radionica financijske pismenosti u organizaciji **nevladinih** udruga? (npr. tečajevi/konferencije/radionice o ulaganju, štednji, riziku, potrošačkim navikama i sl.)

- 1) 0
- 2) 1
- 3) 2
- 4) 3
- 5) 4
- 6) 5
- 7) Više od 5

13. Kako biste procijenili Vlastitu razinu financijske pismenosti na skali od 1 do 5, gdje 1 predstavlja vrlo nisku, a 5 vrlo visoku razinu financijske pismenosti

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

14. Kako biste procijenili razinu financijske pismenosti Vaših roditelja/skrbnika na skali od 1 do 5, gdje 1 predstavlja vrlo nisku, a 5 vrlo visoku razinu financijske pismenosti

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

15. Zamislite da je kamatna stopa na vašem štednom računu 1% godišnje, a inflacija je 2% godišnje. Nakon 1 godine, koliko biste mogli kupiti s novcem na ovom računu?

- 1) Više nego danas
- 2) Točno isto
- 3) Manje nego danas
- 4) Nisam siguran/a

16. Molimo Vas da nam kažete je li ova izjava točna ili netočna. "Kupnja dionica jedne tvrtke obično pruža sigurniji povrat od ulaganja u dionički investicijski fond."

- 1) Točno
- 2) Netočno
- 3) Nisam siguran/a

17. Pretpostavimo da na štednom računu imate 100 eura, a kamatna stopa iznosi 2% godišnje. Nakon 5 godina, koliko mislite da biste imali na računu ako ostavite novac da raste?

- 1) Više od 110 eura
- 2) Točno 110 eura
- 3) Manje od 110 eura
- 4) Nisam siguran/a

18. Investicija s velikim povratom je najvjerojatnije visokorizična

- 1) Netočno
- 2) Točno
- 3) Nisam siguran/na

19. Visoka inflacija znači da se životni troškovi ubrzano povećavaju

- 1) Netočno
- 2) Točno
- 3) Nisam siguran/na

20. Manje je vjerojatno da ćete izgubiti sav novac ako štednju stavite na više od jednog mjesta.

- 1) Netočno
- 2) Točno
- 3) Nisam siguran/na

21. Obično je moguće smanjiti rizik ulaganja na burzi kupnjom širokog spektra dionica

- 1) Netočno
- 2) Točno
- 3) Nisam siguran/na

22. Molimo Vas ocijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama

		Stavovi prema novcu				
Novac i kontrola	Moje financije kontroliraju moj život	1	2	3	4	5
	Zadovoljan/na sam svojom trenutnom financijskom situacijom	1	2	3	4	5
	Moja financijska situacija ograničava moju sposobnost da radim stvari koje su mi važne	1	2	3	4	5
	Pomno pratim svoje financije	1	2	3	4	5
	Postavljam dugoročne financijske ciljeve i nastojim ih ostvariti	1	2	3	4	5
	Sklon sam brinuti o plaćanju svojih životnih troškova	1	2	3	4	5
Novac i moć	Novac ima moć riješiti sve moje probleme	1	2	3	4	5
	Novac je najvažnija stvar (cilj) u mom životu	1	2	3	4	5
	Smatram da je novac je krajnji simbol uspjeha	1	2	3	4	5
Stjecanje novca	Investiranjem mogu poboljšati svoju financijsku situaciju	1	2	3	4	5
	Edukacijom i radom mogu poboljšati svoju financijsku situaciju	1	2	3	4	5
	Štednjom mogu poboljšati svoju financijsku situaciju	1	2	3	4	5
	Da usmjerim svu svoju energiju na cilj stjecanja novca, mogao/la bi se obogatiti	1	2	3	4	5

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja _____Marko Ševo_____, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja _____magistar sociologije_____, izjavljujem da je ovaj završni/diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog/diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, _____25.9.2024_____

Potpis

Marko Š

